

74.00
M 13

131

Мавлонова Р.А., Воҳидова Н.Х.

ИЖТИМОЙ ПЕДАГОГИКА

CN0000000908

74.22
11 3
Мавлонова Р.А., Воҳидова Н.Х.

ИЖТИМОЙ ПЕДАГОГИКА

922019

Тошкент

“Истиқлол”—2009

Тақризчилар: доц. **М. Баракаев**,
доц. **Ҳ. Санақулов**

Ушбу ўқув қўлланмада ижтимоий педагогика фанининг вужудга келиши, унинг ривожланиш тарихи, ижтимоий педагогика фанининг метод ва принциплари таърифланади. Шунингдек, ижтимоий педагогиканинг касбий фаолияти унинг тузилмаси бўлган ижтимоий педагогиканинг фаолият қирралари ёритилиб берилган.

Мазкур қўлланма «Бошланғич таълим ва дефектология» факультетининг талабаларига мўлжалланган.

ИЖТИМОЙ ПЕДАГОГИКА ФАНИ ҲАҚИДА УМУМҲИЙ МАЪЛУМОТ

ИЖТИМОЙ ПЕДАГОГИКА ФАНИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ — ДАВР ТАЛАБИ

Комил инсон — етук шахснинг шаклланишида кадрлар тайёрлашнинг миллий дастури ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Миллий модель ва дастур мақсад ва вазифаларини амалга ошириш ўз Ватанига фидокор, истиқлол ва демократия ғояларига садоқатли шахсни шакллантиришга хизмат қилади. *Ижтимоий — сиёсий ҳаётга* онгли равишда қатнашадиган, ижтимоий жараёнларга фаол таъсир кўрсатадиган, яъни ўз мамлакатининг тақдири учун масъул бўлган шахсни тарбиялаш — *Кадрлар тайёрлаш миллий дастури*нинг бош мақсадларидан биридир.

Миллий истиқлол ғояси. Ўз моҳиятига кўра, халқимизнинг асосий мақсадларини ифода этадиган, унинг ўтмиши билан келажагини боғлайдиган, унинг асрий орзу-умидларига етишишига хизмат қиладиган ғоялар тизимидир.

Миллий истиқлол ғояси:

— Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига, миллий ва умуминсоний қадриятларига, демократия принципларига асосланади;

— Халқнинг асрлар давомида шаклланиб келган юксак маънавиятини, унинг анъаналари ва одатларини, буюк аجدларимизнинг умрбоқий меросини ўз ичига олади;

— Эзгулик, адолат ва ҳақиқат, озодлик ва мустақиллик ғояларини, халқ ишончи ва эътиқодини ифодалайди;

Ватаннинг гуллаб-яшнашига, унда тинчликнинг таъминланишига, халқ фаровонлигининг ошишига хизмат қилади;

— Жамиятнинг ҳамма аъзоларини, барча аҳоли қатламларини миллий ғоя — Ўзбекистоннинг буюк келажаги мақсадларига эришишга сафарбар қилади;

— Миллатидан, тили ва динидан қатъи назар, ҳар бир фуқарода миллий ифтихор ва қадр-қиммат туйғуларини, Ватанга муҳаббатни, ўзаро ҳурматни, мустақиллик ғояси ва демократияга садоқатни тарбиялаши керак;

— Маърифатпарварлик орқали жамоатчилик онгида тараққиёт, эрк ва миллий истиқлол ғояларини шакллантиради.

Миллий истиқлол ғояси — ҳар бир ватандошимиз, унинг оиласи, бутун жамият учун Ватан олдидаги бурч ва масъулиятини бажаришнинг маънавий мезонидир.

Миллий истиқлол ғояси ана шу талабларга жавоб бергандагина қуйидаги асосий вазифаларни бажаришга қодир бўлади:

— Фуқароларнинг мустақил дунёқарашини ва эркин тафаккурини, прогрессив ижтимоий онгини шакллантириш;

— Ижодий, эркин фикрлайдиган, ўз билимлари ва кучларига ишонадиган шахсни тарбиялаш;

— Одамларнинг, айниқса ёшларнинг, юксак озодлик ва тараққиёт ғояларига ишончини мустаҳкамлаш, чинакам гуманистик эътиқодлари мустаҳкамланишига хизмат қиладиган юксак ахлоқий муҳитни яратиш;

— Ватандошларимизнинг ўзлигини англаши, айниқса миллий ифтихор ва қадр-қиммат туйғулари, тарихий хотирага садоқат, ватанпарварлик, муқаддас қадриятларимизга авайлаб муносабатда бўлиш туйғуларининг ўсишига ёрдам бериш;

— Халқда ор-номус ва ҳалоллик, саҳийлик, камтарлик ва бошқа шу каби ахлоқий фазилатларни ривожлантириш;

— Кўп миллатли халқимиз онгида “Ўзбекистон — умумий Ватанимиз” деган эътиқодни шакллантириш ва ривожлантириш.

• Мамлакатимиз келажаги учун Олий мажлиснинг IX сессиясида қабул қилинган **«Қадрлар тайёрлаш миллий дастури»**нинг амалга оширилиши жуда муҳим аҳамиятга эга. Бу дастурни бажариш учун бир қатор вазифаларни бажариш керак. *Булар:*

• Таълим тизимида мазкур тажриба қандай ўтаётганини ва унинг дастлабки натижаларини чуқур таҳлил этиб, таълим андозалари, ўқув режалари ва дастурлари мазмунига ислохотларнинг бош мақсадидан келиб чиққан ҳолда, янги авлодни камол топтиришга қаратилган тузатишлар киритишдир.

• Ана шу вазифаларни бажариш ижтимоий муносабатларни уйғунлашувига хизмат қилади, ҳозирги даврнинг тобора ошиб бораётган талабларига жавоб беришга қодир бўлган мутлақо янгича типдаги шахснинг шаклланишини таъминлайди.

• Миллий ғояни амалга ошириш жараёнида узлуксиз таълим тизимларини, кўпроқ халқ педагогикасида, ўйинларида ва шу кабиларда ўз аксини топган прогрессив миллий, маънавий-ахлоқий қадриятлар ва нормаларни қайта тиклаш, ривожлантириш ҳамда

ҳозирги ҳаётга, ўқув-тарбия ишларига жорий этиш билан чамбарчас боғлиқдир.

- Ҳар бир инсоннинг шахси таълим, ижтимоий муҳит таъсирида шаклланади. Натижада у ижтимоий жиҳатдан аҳамиятли бўлган вазифаларни бажаради, ижтимоий ролни ўзлаштириб олади, ўзининг қизиқиши, қобилиятини ижодий мулоҳаза қилиб кўради, жамиятнинг бошқа аъзолари билан мустақил муносабатга киришади ва шу тариқа шахснинг ижтимоийлашуви юз беради.

- Миллий истиқлол ғояси ва ижтимоий педагогика нафақат ўқув юртларидаги, балки бутун жамиятдаги мафкуравий воқеликларни шарҳловчи, ўзгартирувчи ва жамият аъзолари онгини тарбияловчи имкониятларга эга. Миллий истиқлол ғояларини халқимиз онги ва қалбига сингдириш зарурияти ижтимоий педагогика фанидан шундай масъулиятли вазифани ҳам ҳал этишни талаб этмоқда. Айнан ижтимоий педагогика бутун жамиятни, унинг аъзолари онгига миллий истиқлол ғояларини сингдиришда, жамиятнинг барча нуқталарини педагогик тарбиялашда катта имкониятларга эга. Яъни ижтимоий педагогика миллий истиқлол қўлга киритган жараёнларни ижтимоий педагогик шарҳлаб, уни янада такомиллаштиришга, фуқаролик жамиятини барпо этишга хизмат қилмоғи керак. Миллий истиқлолнинг ижтимоий буюртмаси — Ўзбекистон халқида мустақам мафкуравий иммунитет, фуқароларнинг ўзлигини англаши, ватанпарварликни, миллатлараро тотувликни, диний бағрикенгликни, шакллантиришни талаб этмоқда. Шунинг учун ҳам педагогикада илгари етарлича эътибор берилмаган йўналиш — ижтимоий педагогиканинг аҳамияти каттадир.

Бу йўналиш айниқса, бугунги мустақил Ўзбекистоннинг маънавий-маърифий ривожланишида, жамият аъзоларини миллий истиқлол ғоялари руҳида, мустақкам иродали, ўзлигини, ўз ҳақ-ҳуқуқларини англаган, мустақил фикрга эга, ҳатто иқтисодий бизнес соҳасида ҳам маънавий, фаолият юритиш, жамият аъзоларига маънавий-маърифий ёрдам бериш каби муаммоларни ҳал этишда муҳим аҳамият касб этади. Бу ишларни бажаришда, яъни юргимизда инсонлар онгига миллий истиқлол ғоясини сингдириш, маънавий ахлоҳий руҳда тарбиялаш ва маънавий ёрдам кўрсатиш юзасидан мустақил Ўзбекистонда қўплаб ташкилотлар маънавий-маърифий тадбирларни ташкил этмоқда. Буларга мисол сифатида Республика Маънавият Маркази, турли жамғармалар, партияларни келтиришимиз мумкин.

Маънавий-маърифий тадбирлар — жамиятда фуқароларнинг онгини юксалтириш ва ижтимоийлаштиришнинг асоси сифатида

Юқоридаги каби маънавий-маърифий муассасаларнинг ишини услубий жиҳатдан тўғри ташкил этиш, уларнинг фаолиятдан унумли фойдаланиш миллий истиқлол гоёси ва мафкурасини фуқаролар онгига сингдиришнинг муҳим омилidir. Бунда ташкилотларда ва жойларда миллий гоёга бағишланган давра суҳбатлари, китобхонлар конференциялари, учрашувлар уюштириш каби оммавий тадбирлар ташкил этиш яхши самара беради. Шунингдек, «Камолот», «Устоз», «Маҳалла», «Улуғбек» каби жамғармаларда ёшларимизнинг гоёвий тарбиясига бўлган ижобий таъсирини педагогик воситалар ва усуллар орқали кучайтириш лозим. Бу эса диний ақидапарастлик, фундаментализм, ваҳобийчилик каби сиёсий-ижтимоий педагогик муаммоларнинг олдини олишда қўл келади.

Демак, жамиятда мафкуравий иммунитетни кучайтиришнинг замирида ҳар бир фуқаронинг манфаатидан келиб чиққан ҳолда ижтимоий педагогик фаолият сифатида маънавий-мафкуравий тарғибот ишларини олиб бориш, яъни миллий гоё принципларини аҳоли ўртасида тарғибот қилиш ётади.

Ижтимоий педагогика маънавий-маърифий фаолиятнинг алоҳида соҳаси сифатида унинг оммавийлиги, барча аҳоли ўртасида миллий истиқлол гоёларини тарғибот -ташвиқотини кенг олиб бориш имкониятини беради.

Ижтимоий педагогика предмети санъатдан шахсга таъсир этадиган гоёвий-эмоционал воситалар комплексидан кенг фойдаланиш билан фарқ қилиб туради.

Ижтимоий педагогика Ўзбекистонда ҳам, дунёдаги бошқа мамлакатларда ҳам узоқ ва чуқур анъаналарга эга. Шунга қарамай собиқ Иттифоқ даврида ижтимоий педагогика ютуқлари эътиборга олинмади. Бундай муаммоларни шахсга, ҳамкорлик анъаналарига, раҳм-шавқатга, миллий анъаналарга бефарқ бўлиш ҳолатлари билан изоҳлаш мумкин. Бу ижтимоий тарбия соҳаси мутахассислари олдида турган вазифаларни мураккаблаштириб юборди. Шунинг учун ҳам ижтимоий педагогикани ривожлантириш ва мазкур йўналишда мутахассислар тайёрлаш муҳим аҳамият касб этади. Мана шунинг учун ҳам ижтимоий педагогика янги соҳа сифатида фақат ижтимоий-педагогик мутахассислар давлат ва жамоат органлари бошқармаларинигина эмас, балки мутахассислар тайёрлайдиган тизимни,

шунингдек, ижтимоий-педагогик фаолиятнинг илмий-тадқиқот базасини ҳам ўз ичига олади.

Ижтимоий педагогика яқин келажакда ўқитувчи ёки тиббий ходим сингари оммавий касбга айланади, чунки айрим одам онгидаги ижтимоий касалликнинг олдини олиш ва унинг маънавий-ахлоқий оғишини даволаш «ижтимоий эпидемия»га қарши курашга нисбатан анча осондир.

Педагогика фанидан маълумки, *тарбия — бу ижтимоий ҳодисадир*. Демак, индивиднинг баркамол шахс сифатида шаклланиши унинг ижтимоий ҳаёти давомида эгаллаган билим, кўникма ва малакаларига боғлиқ. Афсуски, педагогика оламида ёш авлоднинг ижтимоий ҳаётидаги ҳодиса ва жараёнларнинг тарбиявий таъсири масалаларини илмий-назарий ва амалий ўрганишга қаратилган махсус йўналиш назардан четда қолиб келди. Мустақил юртимизда бугунги кунда ёшларимизнинг онги ва қалби учун кечаётган кураш жараёнида мазкур йўналиш, яъни ижтимоий педагогиканинг педагогика ўқув юртларига *махсус курс* сифатида киритилиши айтилиши мумкин. Чунки ХХІ аср, яъни *ахборотлар тизими даврида* ёшлар ва умуман кенг жамоатчилик орасидаги ижтимоий фикрларни ҳар томонлама ўрганиш, ижтимоий ҳаётни аниқ ва реал, оммавий халқ фикрига асосланиб ўрганиш ва нафақат таълим-тарбия муассасаларидаги тарбиявий муҳит, балки ижтимоий ҳаётимизнинг барча жабҳаларини *педагогик ўрганиш даври* етиб келди. Демак, педагогика фанининг яна бир йўналиши — **ИЖТИМОЙ ПЕДАГОГИКА**га бўлган эҳтиёжни даврнинг ўзи кўрсатмоқда.

Ижтимоий педагогиканинг тадқиқот объекти ва предметини таҳлил қилишдан аввал ижтимоий педагогика терминининг ўзига аҳамият бермоқ керак. Бу термин ижтимоий ва педагогика сўзларидан ташкил топиб уларнинг маъносини ўзида жамлайди. Бу бирлик фанда *дифференциация* ва *интеграция* ҳодисалари билан биргаликда намоён бўлади.

Янги билимларнинг ўсиши илмий фикрларнинг реал ҳаётга татбиқ этилиши, янги билимларнинг юзага келиши, жамиятнинг илмга эҳтиёжини юзага келтириш даражаси, фаннинг дифференциацияси ва махсуслаштириш тенденцияси кузатилади. Чунончи, асосий фан мустақил ривожланувчи хусусий тармоқларга ажратилади. Шунингдек, бир қатор муаммоларни ҳал қилишда тўпلام нуқтаи назаридан бир объектни ўрганувчи мустақил фан бирлигини ўзида намоён қилувчи интеграция ҳодисаси кузатилади. *Масалан*: педагогиканинг бошқа фанлар билан алоқасида тадқиқотнинг

мустақил объектлари алоҳида кузатилади: фалсафа билан биргаликда таълим фалсафаси ҳамда психология билан ўзаро муносабатда психоло-педагогика, сиёсатшунослик билан бирликда... Бундай мисолларни қўплаб келтириш мумкин.

Педагогикада кейинги вақтда дифференция ҳодисаси етарли даражада кучайди. Педагогиканинг мустақил фан сифатидаги тармоқлари мактабгача педагогика, махсус педагогика, профессионал педагогика ривожланиб, такомиллашиб бормоқда. Ижтимоий педагогика ҳам шулар жумласидандир.

Ижтимоий педагогиканинг тадқиқот объекти педагогика ўрганадиган жараён ва воқелик бўлиб, у масалани муайян, ўзига хос аспектда кўради. Унинг ўзига хослиги эса «ижтимоий» деган сўзда ифодаланган. Ижтимоий педагогиканинг объекти инсоннинг *ижтимоийлашув* жараёнидир. Халқнинг бой мероси, педагогикасидан, фан, маданият, жамият ютуқларидан фойдаланиб, ижтимоий педагогика ўз назариясини, методи ва технологиясини ишлаб чиқади. Ижтимоий педагогика давлат ва жамият институтларининг маънавий-маърифий марказлари фаолияти соҳасидир. Демак, ижтимоий педагогиканинг вужудга келиши ижтимоий зарурият, ижтимоий буюртмадир. Ижтимоий муносабатларни илмий педагогик нуқтаи назардан ўрганиш ва янада такомиллаштириш давр тақозосидир.

Ижтимоий педагогика ва педагогик социология юртимиз мустақилликка эришгач, ўзининг мустақил тараққиёт йўлини белгилаб олди. Бу йўл жамиятимизнинг келажагини ўз қўлларига олувчи — ёшларга бериладиган таълим-тарбия асосида белгиланди.

«Ижтимоий» тушунчасида одамларнинг бирга яшаши билан боғлиқ жараёнлар ифодаланган, аммо уларнинг мулоқоти ва ўзаро алоқалари турли шаклларда бўлади. Демак, педагогика ўсиб келаётган авлод тарбияси ва таълими тўғрисидаги фан бўлиб, ижтимоий педагогика эса жамият аъзосини тарбиялаш ва унга таълим бериш тўғрисидаги фандир.

Ижтимоий педагогика жараён ва ҳодисаларни маълум специфик аспектда ўрганади. Педагогик билимларнинг бу янги тармоги спецификаси «ижтимоий» сўзида намоён бўлади, «*умуминсоний тушунча инсонлар ҳаётий фаолияти, уларнинг ўзаро мулоқоти*» формалари бўлган нарс-ҳодисаларни ўзида жамлайди. Ижтимоий педагогика педагогиканинг мустақил бир бўлаги бўлиб, у кишилар жамоаси ҳамда алоҳида шахсларга таълим-тарбия жараёнидаги ижтимоий муаммолар, уларнинг келиб чиқиш сабаблари, ҳамда бу

муаммоларнинг бартараф этилишининг назарий ва амалий жиҳатларини ўргатади.

Шундай қилиб, педагогика ёш ўсиб келаётган авлодни тарбияловчи ва таълим берувчи фан ҳисобланади, ижтимоий педагогика таълим-тарбия жараёнида болани жамият ҳаётига киритишни таъминлайдиган аспектни тадқиқ этади.

Инсонни атрофдаги муҳит билан ўзаро алоқасига таъсири асосида ривожланишини унинг ижтимоийлашиш жараёни деб таъкидлаш мумкин. Зеро ижтимоий норма — маданият қадр-қимматларини эгаллаши лозим, шунингдек, бу жамиятда инсонни ўз қобилиятларининг жорий қилиниши, назорат қилиш, ижтимоий тажрибани эгаллаш жараёни *ижтимоий ҳодиса* деб номланади. Болани ижтимоийлашуви мураккаб ва давомли ҳодисадир.

Бир томондан ҳар қандай жамият ўзининг ривожланиш этапида маълум ижтимоий, маънавий қадр-қиммат, ўзини тутиши, ахлоқий қонун-қоидалар, нормалар ишлаб чиқади. Жамият бир авлод шу жамиятдаги қонун-қоидаларни эгаллаб, унинг тенг ҳуқуқли аъзоси сифатида яшаб, фаолият кўрсатишни кўзда тутади. Бунинг учун жамият таълим-тарбия нормаси орқали шахсга таъсир кўрсатади.

Иккинчи томондан, атрофдаги оламда содир этилаётган турли ҳодисалар унинг шаклланишга таъсирини кўрсатмай қолмайди.

Жамият ўзаро муносабатда бўлган, ўзаро ҳаракатланадиган хилма-хил ижтимоий институтларни ўзида намоён қилади. Шулар орқали бола томонидан ижтимоий нормаларни эгаллаш жараёни амалга ошади. Булардан баъзилари боланинг ривожланиши ва ижтимоий шаклланишига таъсир кўрсатади, бошқалари эса унинг шахсий сифатлари шаклланишига ижобий таъсир кўрсатади. Бундай ижтимоий институтлар қаторига аввало *оила, таълим, маданият ва дин*, турли-туман *клублар, бирлашмалар*, шунингдек, *видео-кинопрокат, компьютер-интернет* тармоқлари киради.

Ижтимоий тарбиялаш тарбия жараёнининг таркибий қисми ҳисобланади. *Ижтимоий педагогикани нима учун ўрганиш лозим?*

Ижтимоий педагогика — фаннинг шундай таркибики, унинг воситасида:

Биринчидан, инсон ҳаётида маълум сабаблар асосида юзага келган ҳодисалар ўрганилади.

Иккинчидан, инсоннинг ривожланиши учун қулай шароитлар яратишни кўзда тутади.

Учинчидан, таъсир этувчи ҳодисаларнинг олдини олади.

Ижтимоий педагогика ўқув предмети сифатида ижтимоий педагогик фаолият тасвирини характерлайдиган вазифани амалга оширади. Бу вазифани амалга ошириш ижтимоий педагогикани ўрганиш жараёнида талабалар томонидан бир қатор мақсадларни амалга оширишни кўзда тутати: маълум доирадаги назарий билимларни эгаллаш ва буларни амалда қўллаш, муаммони олдиндан кўриш ва ечишга, субъект ва ижтимоий жараёнга кўра ижтимоий гуманистик муносабатларни шакллантиришни назарда тутати.

Ижтимоий педагогика соҳаси педагог фаолияти билан боғлиқдир. Шунинг учун ижтимоий педагоглар — педагогика университетларида етишиб чиқадилар. Ижтимоий педагог — педагоглик соҳасида асосий боғлиқликларидан бири, соҳа объекти — болалардир. Ижтимоий педагог фаолиятининг марказида эса нормал ижтимоий фаолиятдан четлашган, болаларни жамиятдаги тенгдошлари қаторига қайтариш ҳисобланади. Ижтимоий педагогика фанининг объекти ижтимоийлаштиришга муҳтож бўлган болалар, уларга ақлий, педагогик-психологик, социал-ахлоқий нормалардан четлашган ижтимоий тарбия ола олмаган ва жисмоний, ақлий, психик томондан бузилишга йўл қўйилган болалардир. Улар ҳаммаси ўз жамиятининг алоҳида ёрдамига муҳтождир. Ижтимоий педагог фақат ўқитувчи эмас, бола қандай ўқиётганини ва ривожланаётганини тушунадиган ва ҳис этадиган шахсдир. У бола ҳаётини, кечинмаларини худди ўзи-никидагидек тушунадиган ва унинг маънавий, маданий, ахлоқий ривожланишида йўлланмалар бера оладиган мутахассис бўлмоғи керак. Шунинг учун ҳақиқий педагог фақат ўз фанини билибгина қолмай, айна вақтда болалар ва катталар билан ижодий мулоқот қила оладиган, ўз устида ишлайдиган инсон бўлиши муҳим аҳамиятга эга.

Ижтимоий педагогика ижтимоий тарбия муаммосини ўрганади. Бу ижтимоий педагогика ўқув курсининг тузилишини ўзида акс эттиради. У ижтимоийлаштириш жарёнини ижтимоий педагогик ҳодиса сифатида ўрганади.

Ижтимоий педагогика ўз номига кўра *социум*, яъни жамият билан шуғулланади. Шу боис уни *жамият тарбияси* ҳам дейиш мумкин. Жамият тарбияси деганда «Инсон — инсон» тизими ичида олиб бориладиган тарбия тушунилади. Яъни, бевосита инсонлараро муносабатлар жараёнидаги тарбиявий таъсир, шунингдек, ижтимоий институтлар фаолиятининг (хайрия жамғармалари, ташкилотлар, жамиятлар ва ассоциациялар) тарбиявий таъсири назарда тутилади.

Ижтимоий педагогика фани ижтимоий шахснинг ўзига хос миллийлик томонларини тарбия жараёнида ўргатиб боради.

Педагогика ва *ижтимоий педагогика* бир-бирига жуда боғлиқ, лекин уларнинг фарқи шундаки, педагогика фани ижтимоий шахснинг фақат таълим ва тарбияси билан шуғулланади. *Ижтимоий педагогика эса* бола шахсини ва унинг болалигини ҳимоя қилади.

Ижтимоий педагогика фанининг мақсади ва вазифалари.

Ижтимоий педагогика фанининг мақсади жамиятдаги ҳар бир шахснинг ҳаётида учрайдиган ижтимоий муаммоларни бартараф этиш ва ҳал қилишдан иборат. Таълим ва тарбия масалалари билан шуғулланиш, кексалар, қариялар, касал ва боқувчисини йўқотганлар, меҳрибонлик уйида тарбияланаётган болалар ҳолидан хабар олиш. Шу жумладан фоҳишабозлик, наркомания ва қонунбузарликка қарши курашиш. Бир сўз билан айтганда Ижтимоий «аутсайдерлар», яъни қариялар, ногиронлар, ёлғиз яшовчилар, иқтисодий ночор аҳволда яшовчилар ва халқнинг шу каби бошқа табақаларига қириқчиларга ёрдам бериш ижтимоий педагогиканинг мақсадларидан биридир. Чунки фақат жамият ва ижтимоий таъсир воситасида инсонларда инсонийлик, ватанпарварлик, ижтимоий фаоллик, масъулиятлилик сингари фазилатларни шакллантириш мумкинки, ушбу жараёнда оила, мактаб ва бошқа ўқув муассасалари ёрдамчилар сифатида фаолият кўрсатади.

Ижтимоий педагогика фанининг асосий вазифаси ижтимоий тарбия муаммоларини ўрганишдан иборат бўлиб, унинг объекти ижтимоий ҳаётининг тарбиявий жараёнлардир. Предмети эса, шахснинг шаклланишига ижтимоий муҳитнинг таъсири қонуниятлари, жумладан оиланинг, бирлашмаларнинг, жамғармаларнинг тарбиявий таъсири кабилар ҳисобланади. Демак, ижтимоий педагогиканинг предмети — *бу шахснинг ижтимоийлашуви жараёнидир.*

Ижтимоий педагогиканинг амалий вазифалари.

1. Бола (ўсмир) онгида яхшилик ва адолат тушунчасига собитликни тарбиялаш, борлиқни, ижодни севишга ўргатиб, ўзаро тушуниш ҳиссини уйғотиш;

2. Инқирозли вазиятдан мустақил чиқиб кета олиш мақсадини қўйиш, одамлар билан мулоқот қилишни ўрганиш ва ҳаётда ўз мақсад ва мазмунини аниқлаш йўллари кўрсатиш;

3. Теварак-олам, инсон ва унинг мукамаллиги, жисмоний ва маънавий хусусиятларини, жамиятдаги ҳуқуқ ва бурчларини англашга интилишни ривожлантириш;

4. Ўз шаъни, мустақиллиги ва ўзига ишонч каби туйғуларни ривожлантириш;

5. Бола (ўсмир) да мактаб, иш, оила ва тенгдошлари жамоасида, катта-кичик гуруҳларда одамлар билан мулоқот ўрнатиш истаги ва қобилиятини кучайтириш. Шу ўринда ижтимоий педагогдан ўз тарбияланувчиларининг ёш хусусиятларига оид юксак билим талаб этилади. Шунингдек, болага уни ўраб турган муҳит, ижтимоий муносабатларнинг маънавий ҳуқуқий меъёрларига таяниб, жамият, одамлар ва шахслараро зиддиятларни баҳамжиҳат ҳал этишни ўргатиш ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Шу каби амалий вазифаларни қисқача тарзда *қуйидагича ифодалаш мумкин*: яхшилик қилишга ўргатиш, ўз ҳаётини қуришда кўмаклашиш, билимга қизиқишини орттириш, ўз индивидуаллигини ривожлантиришга имкон яратиш, қобилияти ва лаёқатини такомиллаштириш.

Ижтимоий тарбия инсонпарвалиги шахсни мажбурлашга эмас, унга ёрдам беришга қаратилганлигида намоён бўлади. Ўзлигини сақлаш, инсон сифатида бетакрорлиги, ягоналигига ишониш, ўз ҳаётига масъул бўлиш, бошқалар хатти-ҳаракатини муҳокамасиз қабул қилиш, танг вазиятда қолганларни қўллаб-қувватлаш ва ёрдам бериш. Ижтимоий педагогиканинг жамоатчилик моҳияти — хавф остида қолган одамга мадад қўлини чўзиш, оила ва болага ўз ҳаёт йўлини топишда кўмаклашиш, ўз қобилияти ва истагидан келиб чиқиб ривожланишига имкон беришдан иборат. Шунингдек, ҳар бир инсонга ахлоқий муносабатлар ўрнатишдаги интилишларига ёрдам бериш ҳам ижтимоий педагогика асосида ётади.

Ижтимоий педагогика—бу ижтимоий таълим-тарбия фаолиятининг махсус методларига эга педагогиканинг мустақил бўлимидир.

Ижтимоий педагогика методлари шахсга, унинг такомиллашуви, тарбияси, ўзини англаши ва шахс сифатида шаклланишига йўналтирилган.

Ижтимоий педагогика атамалари. Аввало, ижтимоий муҳит нима эканлигини аниқлаб олиш лозим. Бу, *биринчидан*, кенг ижтимоий аслият, жамият, давлат; *иккинчидан*, бевосита болани ўраб турган, уни шаклланишига таъсир кўрсатувчи муҳит.

Ижтимоий тарбия—кенг қамровли тушунча. Бу жамиятнинг келгуси авлод ҳақида қайғуриши, инсоннинг жамият, жамоа ва бошқа одамлар томонидан қўллаб-қувватланиш, инсонга оила ва жамиятда юзага келган ахлоқий муносабатларни қабул қилиш ва ўзлаштиришда кўмаклашиш; *ҳуқуқий, маиший, иқтисодий* ва

фуқаролик муносабатлар ўрнатишда хайрихоҳ бўлиш демакдир. Инсонга ёрдам бериш уни ҳаётда янги йўл топишга, янги турмуш шароитига мослаша олишга ўргатишни англатади.

Ҳақиқий тарбия бола табиати, унинг билими, тажрибаси ва қизиқишларини чуқур англашни талаб қилади. Муваффақиятга эришиш учун болани ўрганиш, унинг хатти-ҳаракатларини кузатиш, таҳлил қилиш, у яшаётган шароитни билиш, атроф-муҳитнинг болага таъсирини ҳис этиш зарур. Ижтимоий тарбия инсоннинг баркамоллашувидаги, муайян турмуш шароитида муваффақиятга эришишидаги, ижтимоий муносабатларга йўналиши мақсадида инсонга кўмаклашувидаги жараёни билдиради. Ижтимоий тарбия *оилада, мактабда, таълимнинг барча бўғинида, меҳнатда* содир бўлади. Ўсмир учун эса *кўча* ҳам тарбия масканидир. Катта ёшлилар ижтимоий тарбиясининг кенг тарқалган шакли *оилавий клублар* ҳисобланади. Кўпинча уларни фақат бир иш билан машғул ёки спорт ва санъат аҳли бўлган иштиёқмандлар фикрида ташкил қиладилар.

Ижтимоий меҳнат атамаси ижтимоий аҳволини яхшилаш учун инсонга кўмаклашиш бўйича касбий фаолиятни англатади.

Ижтимоий педагогика функциялари. Ижтимоий педагогика жамиятда бола (ўсмир) шаклланишида қандай тарбия жараёнларини қамраб олади? Унинг ижтимоий функциялари нималар?

1. Бола (ўсмир)ни, унинг аҳволи, оила, мактаб, ҳовлидаги гуруҳлар билан муносабати, зиддиятли вазиятда ўзини тутиши кабиларни ўрганиш бирламчи ҳисобланади.

2. Танг аҳволда қолган болага кўмаклашиш. Инқироздан чиқиш вариантлари, йўллари топиш, қийин вазиятда қўллаб-қувватлаш муҳим аҳамият касб этади.

3. Болани ўраб турган ва унга таъсир ўтказувчи турли ижтимоий муҳит ижтимоий тарбияси ҳолатини таҳлил қилиш.

4. Ижтимоий педагогика ижобий тажрибани таҳлил қилиш, умумлаштириш, тарқатиш ва ташвиқ қилишни мақсад қилади.

5. У бола (ўсмир) фаолиятини (ўзини) тарбиялаш, билим олиш, ўз ҳаёти ва хатти-ҳаракатларини мустақил шакллантириш лаёқатига йўналтиради.

6. Ижтимоий педагог бола (ўсмир)нинг инқирозли ҳолати, унинг ҳуқуқлари муҳофазаланишига тааллуқли ва унинг муаммоларини ҳал этиш мақсадида фаолият юритувчи ташкилот ва турли мутахассислар бирлашуви, мувофиқлашуви билан шуғулланади.

7. Ижтимоий педагогиканинг функцияларидан яна бири ижтимоий тарбиянинг турли муаммоларини тадқиқ этишни ташкил

қилиш; ижтимоий педагоглар, жамоалар, турли педагогик марказлар фаолиятини таҳлил қилишдан иборат.

Шундай қилиб, юқорида саналганларни қўшган ҳолда ижтимоий педагогика функцияларини қуйидагича ифодалаш мумкин: *Булар:*

- тарбиявий;
- ижтимоий-ҳуқуқий;
- ижтимоий-соғломлаштириш.

Тарбиявий функция — болани атроф-муҳитга қўшилиши, ижтимоийлашуви жараёнини, унинг таълим-тарбия жараёнига мослашувини тақозо қилади.

Ижтимоий-ҳуқуқий функция — давлатнинг болалар ҳақида ғамхўрлиги, уларни ҳуқуқий муҳофазаланишини англатади.

Ижтимоий-соғломлаштириш функцияси — бу ногирон болалар, яъни жисмоний ёки руҳий нуқсонга эга болалар билан тарбиявий ва таълим ишларини олиб бориш бўлиб, бунда педагог асосий ижтимоий вазифа бажарувчи ҳисобланади. Юқорида қайд этилганлардан эса ижтимоий педагогиканинг амалий вазифалари юзага чиқади. Бундан ижтимоий педагог ва ходим ўз фаолиятини нимага мутаносиб шакллантириши, нимага йўналтириши лозимлиги аниқланади.

Ўзбекистонда ижтимоий педагогикани тиклаш ва уни янги bosқичга кўтариш учун хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганиш, шу соҳадаги илмий билимлар ва миллий тадбирларни ривожлантириш, бу жараён давомида юзага келадиган муаммо ва қийинчиликларни таҳлил қилиш ҳам катта роль ўйнайди.

Ижтимоий педагогика ва ижтимоий ишларнинг ривожланиш тарихи жуда яқин. Энг аввало, уларни одамларга алоҳида ғамхўрлик ва эътибор талаб этадиган маданий-тарихий анъана бирлаштириб туради. Ижтимоий педагогика ва ижтимоий ишларда «рахм-шавқат», «хайрия», «ёрдам» каби тушунчалар жуда кўп ишлатилади.

Аммо уларнинг аниқ ифодаланган ўзига хос жиҳатлари ҳам бор, мамлакатимизнинг дастлабки ривожланиш bosқичида улар расман тан олинган институт сифатида намоён бўлди, масалан, ижтимоий ишлар аҳолини ижтимоий ҳимоялаш соҳасида ривож топди, ижтимоий педагогика эса, юқорида таъкидланганидек, таълим тизимида ва ёшлар ишлари бўйича қўмита муассасаларида ривожланди.

Ижтимоий педагогик ва ижтимоий ходимлар фаолияти аста секин кенгайиб, бири иккинчисини тўлдира борди.

Бу ижтимоий педагогика соҳасидаги янги ижтимоий буюртма бўлиб, тадқиқот ишларини йўлга қўйишда ҳақиқий жўшқинлик касб этади.

Кўпгина мустақил фанларнинг бирлашиб бир объектни ҳар хил нуқтаи назардан ўрганганда интеграция муаммоси кузатилади. Педагогиканинг бошқа фанлар билан тўқнашиши натижасида янги мустақил фанлар юзага келди. Фалсафа билан *таълим фалсафаси*, Социология билан *таълим ва тарбия социологияси*, психология билан *педагогик психология*.

Ижтимоий педагогика педагогикадан ажралиб чиққан. Унинг кузатув марказида педагогикада ўрганиладиган барча жараёнлар намоён бўлади.

Ижтимоий педагогика, айниқса, «огир гуруҳ»ларга алоҳида эътибор қаратади. Бу гуруҳга тақдир тақозоси билан огир вазиятларга тушиб қолган шахслар киради. Булар: наркоманлар, ишсизлар, фоҳишалар, жиноятчилар, қамоқда ўтириб чиққанлар, жиноий гуруҳларга ва ман этилган диний секталарга ўзлари билмаган ҳолда кириб қолган шахслар ва ҳ. к. киради. Шунингдек, ижтимоий педагогика катта ёшдагиларни ва қарияларни ҳам ишлаб чиқариш жараёнларидаги раҳбар ва ходимларнинг ўзаро муносабатлари, аёллар тарбияси, касбидан қониқмаслик, қолаверса дам олишга, руҳий касалланган, таълим олишдаги муаммолар, тарбияси огир болалар каби муаммоларни ҳам назардан четда қолдирмайди. Ижтимоий ҳаётнинг турли жабҳаларидаги бу инсонлар, албатта, юқори малакали педагогик ёрдамга муҳтождирлар.

Ижтимоий педагогика фанининг бошқа фанлар билан алоқаси ривожланган давлатларда ижтимоий тарбияни амалий ташкил этиш махсус касб даражасига кўтарилган. Жанубда бу касб «Ижтимоий фаолият» деб юритилади. Бизнинг юртимизда аҳолининг, умуман жамият аъзоларини ижтимоий муҳофазалашга доир қатор ишлар амалга оширилишидан қатъи назар, у билан шуғулланувчи махсус фан йўналиши тўлиқ шаклланмаган. Ижтимоий иш жамият аъзоларининг бир-бирига инсоний муносабатда бўлишини тақозо этади. Қадим замонларда бу фаолиятнинг *ақлий масбуллик*, *саҳийлик*, *хайрихоҳлик* сингари қирралари намоён бўлган.

«Ижтимоий педагогика»нинг пайдо бўлиши жамиятнинг иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий ҳаётидаги ўзгаришлар билан боғлиқ. Чунки, бу ўзгаришлар тарбия жараёнини мураккаблаштириб, ёшлар тарбиясида янги муаммоларни вужудга келтириб, ёш авлоднинг ижтимоий шаклланиш жараёнини илмий ўрганишни талаб этмоқда. Анъанавий педагогика фани таълим-тарбия муассасалари қобиғида

чекланиб қолиб, ижтимоий муҳит омилининг тарбияга бўлган таъсирига етарлича эътибор бермади. Айниқса, ижтимоий тарбиянинг умумий характери ни четга суриб қўйди. «Ижтимоий педагогика» Россияда ўтган асрнинг 80-йилларида алоҳида фан сифатида шаклланди. Мустақил юртимизда эса унинг маълум қирралари ёритилган бўлишига қарамасдан бу йўналиш бўйича ҳали алоҳида тадқиқот ишлари юзга чиққанича йўқ. Бу фан ҳар бир жамиятнинг, ҳар бир мамлакатнинг, ҳар бир миллатнинг ижтимоий ҳаёти ва миллий психологияси билан бевосита боғлиқ. Шу нуқтаи назардан мазкур фанни *турмуш педагогикаси*, дейиш ҳам мумкин.

Турмуш — шахснинг жамиятда ўз ўрнини топишини тақозо қилади. Биз таълим тарбия муассасалари ва улардан ташқари, яъни ҳар кунги ижтимоий ҳаётимиз орқали тарбиявий таъсир кўрсатиш асосида баркамол, комил инсонни вояга етказишимиз керакки, токи биз тарбиялаган шахс жамиятга *«киришиб кета олсин»*. Улар жамиятдан четда қолиши мумкин эмас. Маълум сабабларга кўра «жамият тан олмаган», «социумга кириша олмаган» шахсларнинг ўз йўлини топиб кетиши учун ижтимоий фаолият талаб этилади. Ушбу муаммо долзарблик ҳолати касб этиб, Россияда 1960 — 1970 йиллардаёқ шундай ижтимоий-педагогик фаолиятга йўналтирилган мутахассисларни тайёрлаш бўйича ишлар олиб борилди. Жумладан, синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар ташкилотчиси, уй-жой коммунал хизмати ташкилотчиси, мактабдан ташқари муассасалар ходимлари, ётоқхона, мактаб кутубхонаси ходимлари сингари кадрлар фаолият олиб боришди. Қатор чет мамлакатларда эса 1970—1980 йилларда ижтимоий талаб — бу муаммони ҳал этишнинг янги даражаларини вужудга келтирди. Амалиётда ижтимоий педагогик ва ёшларнинг яшаш комплексларида, турли ёшдаги ходимлардан иборат бирлашмаларда ижтимоий педагогик тажрибаларни тўплаш ишлари шакллантирилгач, мактабларнинг ижтимоий институтлар билан ҳамкорлиги ўзгарди. Шу асосда ижтимоий муҳитни педагоглаштириш жараёни интенсив тарзда ривожланиб борди. Лекин бу борадаги кадрлар масаласи муаммо бўлиб қолаверди. Бунинг устига тарбия ишлари билан фақат мактаб, боғча каби таълим-тарбия масканлари шуғулланади, деган фикр жамият аъзолари онгида ўрнашиб қолган. Демак, таълим-тарбия билан шуғулланувчи фанлар ва ўқув муассасаларидан фарқли ўлароқ *ижтимоий педагогика* ижтимоий ҳаётимизнинг барча жабҳалари билан боғлиқдир. Шунинг учун ҳам у жуда кўплаб фанлар билан узвий боғлиқ. Уларнинг асосийлари: Педагогика — Психология —

Социология — Тиббиёт — Биология — Гениеология ҳамда философия — Мантиқ — Иқтисод — Тарих — Этнография фанларидир. Келгусида бу тартиб, янги илмий изланишлар ва ўқувчи—талабалар таклифларига биноан тўлдириб борилади.

Социология фани жамият ва ундаги инсонлараро, инсонлар ва ижтимоий институтлараро муносабатлар ҳақидаги фан сифатида педагогика фанига жуда катта материал тайёрлаб беради.

Жамият тарбияси бу *ижтимоий тарбия* деганидир. Ижтимоий тарбия муаммолари билан эса ижтимоий педагогика (лат. зосгат — жамият) шуғулланади.

Ижтимоий педагогика — бу педагогик фанларнинг муҳим йўналишларидан бири, унинг тадқиқот объекти шахс бўлиб, у аниқ манзилга эга. Яъни ижтимоий педагогиканинг объекти жамиятдаги барча шахслар эмас, балки ижтимоий ҳаётда адашган, одоб-ахлоқ, меъёрларидан оғишган, ижтимоий педагогик ёрдамга муҳтож шахслар, шунингдек, жамият аъзоларининг онгини тарбиялашдан иборатдир. Ижтимоий педагогиканинг предмети эса — боланинг ижтимоийлашуви жараёнидир.

Ижтимоий педагогика — бу шахсларнинг ижтимоийлашуви ҳамда уларга ижтимоий таълим ва ижтимоий тарбия бериш қонуниятларини ўрганувчи педагогика фанининг тармоғидир.

Шахснинг ижтимоийлашуви эса — бу маълум жамиятга мос билимлар, қадриятлар, меъёрлар, хатти-ҳаракатлар тизимидан иборат ижтимоий ҳаётга кириша бориш жараёнидир.

Савол ва топшириқлар:

1. Ижтимоий педагогика фанининг мақсади нимадан иборат?
2. Ижтимоий педагогикада қандай атамалар мавжуд?
3. Ижтимоий педагогика функциялари ҳақида фикр юритинг.
4. Ижтимоий педагогика қайси фанлар билан ҳамкорликда иш кўради?

Ижтимоий педагогика ижтимоий фалсафанинг таркибий қисми сифатида.

Ижтимоий фалсафа, асосий тушунчалар. Шахс ва жамият, ижтимоий фалсафа ва ижтимоий педагогика учун умумий муаммолар. Социал-утопистлар ижтимоий фалсафасида педагогика масалалари.

Ижтимоий фалсафа — инсон ва жамият, жамиятда инсонлар муносабатлари муаммоси ҳақидаги фан. Жамиятдаги инсон, ижтимоий муҳитдаги инсон, ижтимоий адолат ва инсон ҳимояси — булар ижтимоий фалсафанинг асосий тушунчалари. Унинг функциялари жамиятда содир бўлаётган жараёнларни назарий асослашдан иборат.

Жамият ва шахс — ижтимоий фалсафанинг асосий муаммоси. Шахснинг ҳам, жамиятнинг ҳам ривожланиш муаммоси бўлиб, шахс нималиги, уни фалсафа тарихида ўрганиш, жамиятнинг шахсга, шахснинг жамиятга боғлиқлик шакллари, жамоада шахс ривожланиши қандай кечиши кабиларга эътибор қаратади.

Ижтимоий педагогикада шахс тарбия объекти сифатида кўриб чиқилади. Шахс ва унинг ривожланиши, ёш хусусиятлари, таълим-тарбия жараёни, шахснинг ривожланишига тарбия ва муҳит таъсири ва бошқалар.

Шахснинг ривожланиши унинг ижтимоийлашуви жараёнида содир бўлади. Бу жараёнга жамиятнинг барча ижтимоий институтлари, инсоннинг жамоатчилик ахлоқи меъёрлари таъсир кўрсатади. Ижтимоийлашув инсоннинг бутун ҳаёти давомида амалга оширилади. Нафақат жамият инсонга, балки инсон ҳам жамиятга таъсир ўтказadi. Фалсафа ҳам, педагогика ҳам бу жараёнда шахс қандай шаклланаётгани, ривожланаётгани, шахс ва оила, шахс ва этнос, шахс ва давлат қай тариқа ўзарo муносабатга киришаётганини ўрганади.

Инсон жамияти муносабатларнинг мураккаб тизимини акс эттиради. Улардан бири — жамоадаги *шахсдир*.

Инсоният тарихида жамоалаштиришнинг турли шакллари мавжуд бўлган. Улардан бири *маҳалла кенгаши* бўлиб, у тарбиявий ҳамда, давлат аҳамиятига молик масалаларни ҳал қилган.

Ижтимоий педагогика масалаларидан бири — *шахс* ва *муҳитнинг* ўзарo муносабатидир.

Ҳозирги шароитда ижтимоий фалсафа жамиятда содир бўлаётган ўзгаришлар: — *янги иқтисодий, сиёсий, оилавий, миллий, диний* муносабатларни акс эттиради. Замонавий оила, унинг инқирози, таълим ва мактаб, ёшлар ва жамият, шаҳар ва табиат, бозор ва бюджет, миллий муносабатларни англаш учун татбиқ этилади. Бу муаммоларнинг марказида *инсон, шахс* ётади.

Замонавий ижтимоий фалсафанинг биринчи даражали муаммоси ижтимоий, иқтисодий, маданий ва таълим муаммоларидаги номутаносиблик ҳисобланиб, бундан аввало инсон азият чекади.

Инсонга нисбатан жамият томонидан, муҳит томонидан адолатсизлик қилинади. У давлат ва инсон, маънавият ва дин, турли мафкуралар босими номутаносибликларини ҳис қилади. Ҳозирги жамиятда муомала, ўзаро тушуниш, инсоннинг руҳий, жисмоний ва маънавий соғлигига таъсири сезилади.

Ижтимоий фалсафа ва ижтимоий педагогика алоқасидаги умумийлик.

Ижтимоий фалсафа ва педагогика алоқасидаги умумийлик нимада кўринади? Бу ижтимоий фалсафа инсон ва жамият муносабатларининг асосий муаммоларини аниқлайди, уларнинг бир қисmini ижтимоий педагогика ҳал қилади. Булар: *шахс ва муҳит, шахс ва таълим, шахс ва оила, шахс ва маънавий маданият, шахс ва жамоат ишига тайёргарлик ва иштирок.*

Шунингдек, ҳозирги шароитда инсон ва табиат муносабатлари ўткир ижтимоий-фалсафий муаммога айланди. Глобал экологик катаклизмада экологик бузилишлар билан боғлиқ одамлар ва хусусан болалар касалликлари ижтимоий муаммога айланди.

Бу ерда ижтимоий фалсафа муҳитида шахс шаклланиши, шунингдек, оила, мактаб, миллий муносабатлар кескинлашган ҳолатларнинг янгича талқинига мурожаат қилишни талаб қилади. Бу тушунчалардан ижтимоий педагогикада тарбиянинг ижтимоий муҳитга боғлиқлиги муаммоси юзага чиқади. Ижтимоий педагогика ўзгараётган муҳит шахс шаклланишига қандай таъсир қилмоқда, янги жамиятда ўсиб келаётган авлод таълими ижтимоий муаммоси қандай ҳал этилаётганини таҳлил қилади.

Ижтимоий педагогикага нисбатан ижтимоий фалсафа — ижтимоий педагог ва ходимга жамиятнинг ижтимоий муаммоларига йўналишида кўмаклашувчи *методология* ҳисобланади.

Ижтимоий фалсафа жамиятнинг турли қатламларининг манфаатларини акс эттиради. *Ижтимоий, маиший, иқтисодий, тиббий, ҳуқуқий* муаммолар билан бир қаторда инсоннинг психологик, педагогик муаммоларини кўриб чиқиш имконини беради. Бу — ўсмир ҳозирги жамиятга қандай мослашади, бунда педагог болага қандай ёрдам бера олади кабилардир.

Ижтимоий педагогика жамият ва шахс муаммоси билан шуғулланиш асносида жамиятда инсон муносабатларини тартибга солади. Ижтимоий педагог болага ҳозирги оиланинг инқирозли

ҳолатларида жамиятдаги ўрнини топишга, турмуш шароитларига мослашишда кўмаклашади.

Янги иқтисодий шароитда, хусусий мулкнинг янги шакллари ва кўп укладли иқтисодий муносабатларда янги иқтисодий тафаккур шаклланимоқда. Ижтимоий педагогика янги иқтисодий муносабатлар оила муносабатларига, бола тарбиясига қандай таъсир қилаётганини таҳлил қилади. Оила инқирози қайтарилмас жараён сифатида шахсга, бутун авлодга таъсири, иқтисодий инқироз шароитида бола ва ўсмирлар ижтимоий меҳнатга қандай тайёрланаётганини ўрганиш шулар жумласидандир.

Ёшларни меҳнатга тайёрлаш, касб танлашда амалий кўмаклашиш учун замонавий таълим тизимида қандай чоралар амалга оширилиши лозим?

Ижтимоий педагогика биринчи навбатда бола муаммоларига мурожаат қилади. Болалик жамиятнинг ижтимоий муаммоси сифатида энг кам муҳофазаланган саналиб, ҳозирги шароитда жамият инқирозининг барча силсилалари болаларга айниқса кучли таъсир қилади.

Ижтимоий педагогика шахсни тарбиялаш масалалари, унда маънавий-ахлоқий сифатларни шакллантириш, танг вазиятларда қўллаб-қувватлаш, болани замонавий жамиятга мослашувида кўмаклашиш каби масалаларга мурожаат қилади.

Ижтимоий педагогика инсон ва муҳитнинг ўзаро уйғунлиги — мавжуд шахс таълими ва тарбияси, мактаб ва замонавий таълим тизими, касбий тайёргарлик, болалар ва ўсмирларни ижтимоий ҳимоялаш маркази ишлари каби муаммоларни ҳал этишга қаратилган изланишлар олиб боради.

Давлат ўсиб келаётган авлод таълим-тарбиясидан четлашган вазиятда шахсни таълим олиш имконияти ва қобилияти, тенг таълим, умумий таълим муаммоси қандай ҳал этилади? Оммавий таълим инқирозини енгиб ўтишда ўз-ўзини тарбиялаш, таълим олиш ва шакллантириш устувор вазифага айланади.

Бугунги *ижтимоий педагогика бу*— жамиятдаги инсон, жамиятда шахс шаклланиши, шахснинг ижтимоийлашуви, болаликнинг ҳозирги шароитдаги қийинчиликлари кабилар ҳақидаги билимдир. Ижтимоий педагог амалиёти боланинг жамиятда ижтимоий-руҳий барқарорликка эришиши, янги муносабатлар ҳосил қилишига қаратилган.

Шундан келиб чиқиб, ижтимоий педагогика олдига қўйилган асосий мақсадларни ҳам кўриб чиқиш талаб этилади.

Ижтимоий шароитнинг ночорлиги мажруҳларни юзага келтиради. Бутун авлодга зиён етказди. «Инсон—муҳит—тарбия» муаммосида у нафақат муҳитнинг инсонга таъсирини, балки инсонни муҳитга таъсирини ҳам кўради.

Роберт Оуэннинг илмий ишларида инсоннинг муҳитга боғлиқлиги таҳлил қилинади, Унинг таъкидлашича, *инсон муҳит маҳбуси ҳисобланиб, ўзининг ёқимсиз ҳуққи учун айбдор эмас, балки муҳитнинг ўзи айбдор*. Тўғри тарбия орқали ижобий фазилатларга эга шахсларни тарбиялаш ва шу тариқа жамиятни ўзгартириш мумкин.

Рус инқилобий демократлари ҳам Социалист-утопистларнинг улкан таъсири остида қолган эдилар. В. Г. Белинский, *фақатгина ижтимоий адолатли жамиятда муносиб фуқаро, идеални тарбиялашга эришиш мумкин*, деб ҳисоблаган. Н.П. Огарев ҳам, *фақат ижтимоий адолатли жамиятдагина инсонда иқтидор ва қобилиятни ривожлантириш мумкинлигини таъкидлаган*.

Н.Г. Чернышевский: «Жоҳил ёки ярамас бўлиб она қорнидан туғилмайдилар. Улар маънавий-ахлоқий тарбия етишмаслиги ёки ярамас бўлиш ёхуд очдан ўлиш—иккисидан бирини танлашнинг қўрқинчли зарурияти самарасидир», деб ёзган эди. Фақат халқ ижтимоий шароитининг яхшиланиши унинг ахлоқий яхшиланишига таъсир қилиши мумкин.

«Истиқболли ва истиқболсиз одамларни ҳаётнинг ўзи, унинг умумий тузуми пайдо қилади», — деб ёзган эди Н.А. Добролюбов. «Тарбияда обрўнинг аҳамияти» мақоласида у, *тарбиячи тарбияланувчини ҳурмат қилиши лозимлиги, эзгулик ва адолат тамойилларига мувофиқ ҳаракат қилишни сингдиришлигини*, айтган эди.

Ижтимоий фалсафага оид мулоҳазалар якунида шуни қайд қилиш лозимки, утопистлар ижтимоий адолатли жамиятни қандай қуриш масаласи билан бир қаторда бу жамиятда таълим-тарбияни ташкил этиш лойиҳаларини ҳам тузганлар. Улар талқинининг асоси — муҳит инсон тарбиясида бирламчи омил эканлигидан иборат эди.

Тўғри, ҳар ким ўзича ижтимоий адолатли жамият қандай йўналишда қурилиши лозимлигини таклиф қилади. А.И. Герцен Россияни *болта олишга чорласа*, Ш. Фурье ва Р. Оуэн *фаланстер*, ўзига хос кооперативлар ташкил қилиб, инсонни қайта тарбиялашга чақирганлар. 1847 йилда Петербург губерниясида М. В. Буташевич-Петрашевский фаланстер қуради. Фурье *катталар учун фаланстер инқирозга учрагач, жамиятни ўзгартириш учун болалар фаланстери очиш лозим ва унда авлод тарбияланади*, деган хулосага келди.

Савол ва топшириқлар:

1. Ижтимоий фалсафа ва ижтимоий педагогиканинг умумий жиҳатлари нимада?

2. Ижтимоий фалсафада инқилобий демократлар ва социалист — утопистлар шаклланиши масалалари.

Замонавий таълим тизими, унинг ижтимоий функциялари ва муаммолари.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 41-моддасида, ҳар бир Ўзбекистон фуқароси таълим олиш ҳуқуқига эга эканлиги кафолатланган. Умумий ўрта таълим Ўзбекистонда мажбурийдир. Ота-оналар ёки уларнинг ўриндошлари бола томонидан умумий ўрта таълим олинишини таъминлашга мажбур.

Конституция асосида давлат таълим стандартлари белгиланади, турли таълим ва ўз-ўзини такомиллаштириш шакллари қўллаб-қувватланади.

Муайян масалалар қонун билан белгиланади. Масалан, «Таълим тўғрисида» ги Қонун 1997 йилда қайта таҳрир этилиши билан юзага келган вазият қонуний асосланган. Ушбу қонун давлатнинг таълим соҳасида, таълим жараёнини ташкил қилинишининг умумий талабларида устувор сиёсатни белгилайди.

Қонуннинг 10-моддасига кўра Ўзбекистон Республикасида таълим қуйидаги тизимларда амалга оширилади:

Мактабгача таълим;

Умумий ўрта таълим;

Ўрта махсус касб-ҳунар таълими;

Олий таълим;

Олий ўқув юртидан кейинги таълим;

Кадрлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш;

Мактабдан ташқари таълим;

Қонуннинг 4-моддасида фуқароларнинг билим олиш ҳуқуқи ижтимоий кафолатланган.

Жинси, тили, ёши, ирқи, миллий мансублиги, эътиқоди, динга муносабати, ижтимоий келиб чиқиши, хизмат тури, ижтимоий мавқеи, турар жойи, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қанча вақт яшаётганлигидан қатъи назар, ҳар кимга билим олишда тенг ҳуқуқлар кафолатланади.

Билим олиш ҳуқуқи:

— давлат ва нодавлат таълим муассасаларини ривожлантириш;
— ишлаб чиқаришдан ажралган ва ажралмаган ҳолда таълим олишни ташкил этиш;

— таълим ва кадрлар тайёрлаш давлат дастурлари асосида бепул ўқитиш, шунингдек таълим муассасаларида шартнома асосида тўлов эвазига касб-ҳунар ўргатиш;

— барча турдаги таълим муассасаларининг битирувчилари кейинги босқичдаги ўқув юртларига киришда тенг ҳуқуқларга эга бўлиши;

— оилада ёки ўзи мустақил равишда билим олган фуқароларга аккредитациядан ўтган таълим муассасаларида экстернат тартибда аттестациядан ўтиш ҳуқуқини бериш орқали таъминланади.

Бошқа давлатларнинг фуқаролари Ўзбекистон Республикасида халқаро шартномаларга мувофиқ билим олиш ҳуқуқига эга.

Республикада истиқомат қилаётган фуқаролиги бўлмаган шахслар билим олишда Ўзбекистон Республикаси фуқаролари билан тенг ҳуқуқларга эга.

Таълим жараёни қатнашчиларини ижтимоий ҳимоя қилиш — қонуннинг III бўлимида келтирилган (20-модда), Таълим олувчиларни ижтимоий ҳимоя қилиш (21-модда), Таълим муассасалари ходимларини ижтимоий ҳимоя қилиш (22-модда), Етим болаларни ва ота-оналарининг ёки бошқа қонун вакилларининг васийлигисиз қолган болаларни ўқитиш (23-модда), Жисмоний ёки руҳий ривожланишида нуқсони бўлган болалар ва ўсмирларни ўқитиш (24-модда).

Таълим муассасасида таълим олувчилар қонун ҳужжатларига ва норматив ҳужжатларга мувофиқ имтиёзлар белгиланган. Жумладан стипендия ва ётоқхонада жой билан таъминланиши, таълим муассасалари ходимларига иш вақтининг қисқартирилган муддати белгиланиши, ҳақи тўланадиган йиллик узайтирилган таътиллар ва қонун ҳужжатларида назарда тутилган имтиёзлар берилиши, таълим муассасалари иш ҳақиға мўлжалланган мавжуд маблағлар доирасида мустақил равишда ставкалар, мансаб окладларига табақалаштирилган устама белгилашга ҳамда меҳнатга ҳақ тўлаш ва рағбатлантиришнинг турли шакллари қўллашга ҳақли эканлиги, етим болаларни ва ота-оналарининг ёки бошқа қонуний вакилларининг васийлигисиз қолган болаларни ўқитиш ва уларни боқиш давлатнинг тўла таъминоти асосида қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилиши, жисмоний ёки руҳий ривожланишида нуқсони бўлган, шунингдек, узоқ вақт

даволанишга муҳтож болалар ва ўсмирларни ўқитиш, уларни тарбиялаш ҳамда даволаш учун ихтисослаштирилган таълим муассасалари ташкил этилади. Болалар ва ўсмирларни ушбу таълим муассасаларига юбориш ва улардан чиқариш ота-оналарининг ёки бошқа қонуний вакиллариининг розилиги билан психологик-тиббий-педагогик комиссиянинг хулосасига биноан амалга оширилиши. Алоҳида шароитларда тарбияланиш ва ўқишга муҳтож болалар ва ўспиринлар учун уларнинг билим олиши, касб тайёргарлиги ва ижтимоий тикланишини таъминлайдиган ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасалари ташкил этилиши, озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони ижро этиш муассасаларида сақланаётган шахсларнинг таълим олиши ва мустақил билим олиши учун қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда шароитлар яратилиши таъкидланган.

Таълимнинг барча қисмлари шахсни такомиллаштириш, унинг маданий, жисмоний ва маънавий ривожланиши, умумий ва касбий билим эгаллаши масалаларини ҳал қилади. Мавжуд тизим янги авлодни жамоат ва меҳнат ҳаётига тайёрлаб, ҳар бир шахснинг ижодий ривожланишини таъминлаши лозим.

Таълим болага билим-кўникма ва ўзлашма беради. Лекин таълимни эгаллаш жараёнида тарбия ҳам амалга оширилади. Жамиятда ахлоқ ўзлашмалари, одамларга ва меҳнатга муносабат шакллантирилади.

Таълимнинг вазифаси — ўсиб келаётган авлод томонидан ўқув фанлари тизими — фан асослари, техника, мафкура, маданият ва санъат, ижтимоий тажрибасининг ўзлаштирилишидир. Математика асослари, табиий фанлар, бадиий ва жисмоний таълим, она тили ва хорижий тиллар бўйича билим олишдир. Таълим — меҳнат тарбияси, ўқувчиларнинг ишлаб чиқариш амалиётида иштироки, ижтимоий фойдали меҳнатда иштироки билан боғлиқ.

Таълим жараёни мажбурий тартибда тарбиявий функцияларни ҳам ўз ичига олади. Таълим ва тарбия бирлиги зарурати ўтмиш педагоглари томонидан бир неча марта илгари сурилган. «Тарбияловчи билим» атамаси фақат ҳозирги педагоглар томонидангина амалиётга татбиқ этилмаган.

Мулоқот, ўқитувчи ва ўқувчининг биргаликдаги фаолияти, ўқувчи ва ўқув жамоасида намоён бўлгани учун таълим жараёни ижтимоий характерга эга. Мактабдаги билимдан ташқари ўқувчи оммавий ахборот воситаларидан, оиласидан билим олади (радио, интернет, матбуот каби) .

Тарбия бу — шахс шаклланиши, унинг характери, ҳис-туйғулари, ахлоқий-эстетик идеали, меҳнат қилиш уқуви, ахлоқ маданияти шаклланишидир.

Амалиёт кўрсатадики, мактаб таълими жараёнида, бола ижодий тафаккури—ақлий машқлар методини қўллаш, ностандарт фикрлашга ўргатиш, ўқувчига ўзига ишонч ортишида ёрдам беришни ривожлантиришни ўз олдига мақсад қилган ўқитувчи кўпроқ самарага эришади. Тарбияловчи таълим методининг фавқуллода аҳамияти ҳақида рус педагоги К. Д. Ушинский ёзиб ўтган.

Тарбия методи — катталарни бола ривожланишига таъсир ўтказиш усуллари. Тарбия мазмуни, уни ташкил қилиш шакллари ва методлари, шахс ривожланишининг якуний натижаларига боғлиқ бўлади. Ўраб турган муҳит ҳақида билим эгаллаш жараёнида ақлий тарбия содир бўлиб, тафаккур, ижодий ёндашув ривожланади. Спорт билан шуғулланиш, соғлиқни мустаҳкамлаш бўйича мактабда ташкил қилинган ишлар натижасида жисмоний тарбия амалга ошади. Мактабда ўтказилаётган ҳуқуқий билим, ватанпарвар, байналмилал, жинсий ахлоқ туйғуларини ривожлантириш маънавий-ахлоқий тарбияга йўналтирилади.

Мактабнинг тарбиявий фаолияти ўқув жамоаси, синф жамоалари ўзаро ҳаракати, ўқувчиларнинг ўзини-ўзи бошқаришини ташкил қилинишига ҳам боғлиқ бўлади. Мактаб ишида дарсдан ташқари ва номактаб тарбия тушунчалари ҳам мавжуд. Унинг мақсади—болалар учун турли бадиий, тасвирий, драматик ва фан тўғарақларида машгулотга шароит яратиш ҳисобланади. Шунингдек, бу ижтимоий фойдали ишни ташкил қилиш, турли тадбирлар ўтказиш ҳамдир.

Савол ва топшириқлар:

1. Ўқув-тарбия муассасаларининг мавжуд тизими.
2. Мактаб, ўқитувчи, ўқувчи. Таълим-тарбия шакллари ва методлари.

Бола шахси, унинг ривожланиши ва муҳитга боғлиқлиги

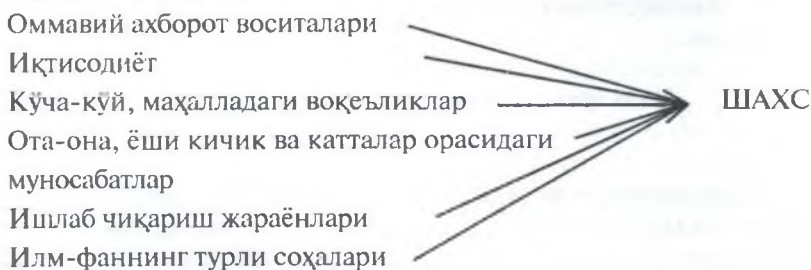
Шахс тарбияси ва ривожланиши педагогика фанининг муҳим муаммоси ҳисобланади. Ўсиб ва ривожланиб боровчи инсон тарбия объекти ҳисобланади. Инсоннинг ривожланиши бутун ҳаёти давомида

давом этади. Бунда у турли ўзгаришларни жисмоний, руҳий, миқдор ва сифат ўзгаришларни ўз бошидан кечиради. Инсонда бўладиган жисмоний ўзгаришларга — бўйиннинг ўсиши, вазнининг оғирлашиб бориши, суяк ва мушак тизимларининг ички аъзолари ва асаб тизимининг ўзгариб бориши киради. Руҳий ўзгаришлари эса унинг ақлий ривожига алоқадор бўлади ва инсонда руҳий сифатларнинг шаклланиб бориши, унда ҳаёт учун зарур бўлган социал сифатларни таркиб топиши ҳисобланади.

Одам боласининг ривожланиши — бу муҳим жараён ҳисобланади. Шахснинг камол топишида ва унинг хулқига ижтимоий ва биологик омилларнинг таъсир кучи ҳамиша бир хил бўлавермайди. Шахснинг фазилатларини тўғри аниқлаш ва бехато баҳолаш учун уни турли муносабатлар доирасида, турли вазиятларда кузатиб кўриш лозим.

Педагогикада «шахс» тушунчаси «инсон» тушунчасидан фарқли ўлароқ, у инсоннинг ижтимоий хусусиятларини англатади. Яъни жамият аъзосининг бошқа одамлар билан муомалада бўлиши, муносабат ўрнатиш натижасида шаклланиб борадиган сифатларни билдиради. Инсон руҳий хусусиятларининг ривожланиши (ақл, ирода, диққат, ҳаракат ва ҳоказо), ҳаётда ўз ўрнини топа олиши, унинг Ватан, халқнинг равнақи йўлида оғишмай, эътиқод билан хизмат қилиш, иймонли бўлиши, инсонни шахс даражасига кўтаради. Бундай сифатларнинг рўёбга чиқиши тарбияга боғлиқ бўлади.

Демак, таълим-тарбия муассасаларидан ташқари тарбиявий таъсирлар, яъни кундалик ижтимоий воқеликларнинг шахсга кўрсатаётган таъсири, уларни ижтимоий педагогик, илмий, назарий ва амалий ўрганиш, педагогикада шу кунга қадар етарлича эътибор берилмаган *ижтимоий педагогикага* заруратни вужудга келтирмоқда, Курснинг номидан ҳам кўриниб турганидек, ижтимоий ҳаётнинг турли жабҳалари шахсга, айниқса ёшларга, албатта ўз таъсирини кўрсатади, Бунга мисол тариқасида қуйидаги жадвални келтиришимиз мумкин:

Мазкур курс бевосита педагогика ва психология факультетларининг ўқув режаларига киритилган. Социология фани педагогика учун қимматли база ёки материал тайёрлаб бера олади. Аммо педагоглар учун ўша жамиятдаги ҳодиса, жараёнлар ва муносабатларнинг инсон онгига, инсонларнинг маънавий ҳаётига, одоб-ахлоқ меъёрларига бўлган таъсири муҳимроқдир. Шунинг учун ҳам уни ижтимоий ҳаёт педагогикаси, жамият ва жамоа тарбияси, кундалик ҳаёт тарбияси десак муболаға бўлмайди.

Фан фаолиятнинг бир соҳаси сифатида янги объектив билим ва кўникмаларни яратади. Инсоннинг ривожланиши жуда қийин ва мураккаб жараён ҳисобланади. Ривожланиш ҳар қандай тирик организмга, шу жумладан инсонга ҳам хосдир. Ривожланиш ташқи ва ички факторлар таъсири остида бўлади.

Ташқи факторларга: Инсонни ўраб турган табиий ва ижтимоий муҳит, болаларда маълум шахсий жиҳатларни шакллантиришга қаратилган мақсадли йўналтирилган фаолият киради. *Ички факторларга:* биологик факторлар киради. Инсоннинг ривожланишига таъсир қиладиган факторлар *бошқариладиган* ва *бошқарилмайдиган* бўлади. Боланинг ривожланиши жараёнида турли фаолиятларга дуч келади: *ўйин, ўқиш, меҳнат, спорт ва бошқалар*, турли кишилар билан мулоқотда бўлади: *ота-онаси, ака-укаси, қариндошлари, дўстлари* ва бошқалар билан.

Турли фаолиятларда турли инсонлар билан мулоқотга киришиш натижасида турли ижтимоий кўникмалар ҳосил бўла бошлайди. Боланинг нормал ривожланиши учун мулоқотнинг аҳамияти жуда каттадир.

Боланинг ижтимоийлашувига *экологик факторлар:* сув, ҳавонинг ифлосланиши ҳам таъсир кўрсатади. Бугунги кунда салбий экологик факторлар таянч аппаратининг бузилишини, *шизофрения, қон касалликлари* каби касалликларга олиб келмоқда, болани ижтимоийлашиш жараёнида буларнинг ҳаммасини ҳисобга олиш талаб қилинади.

Умуман олганда, боланинг шахс сифатида ривожланиб, камол топишида *қуйидаги:* микро факторлар, макро факторлар, мезофакторлар киради. Буларнинг барчасини бир сўз билан аташ мумкин. Бу *социум*, яъни жамиятдир. Боланинг ривожланишида социумнинг аҳамияти жуда катта. Болага энг яқин бўлган социумлар **булар**-оила, турли хил гуруҳлар, турли хил тўғарақлардир. Бола бир социумдан иккинчисига ўтиб юриши мумкин. У фақатгина бу социумдан ўзига мос келадиган қулай шароитни қидиради ва шу

қидириш натижасида унинг ижтимоий малакаси ошиб боради, бу орттирган малака эса *салбий ёки ижобий бўлиши* мумкин.

Боланинг социумда ривожланишига ижтимоий мақом шахсининг таъсири жуда катта бўлади. Ижтимоий мақом туғма, орттирилган бўлади.

Тарбия тарихан вужудга келган ижтимоий ҳодиса бўлиб, кейин хулқни бошқариш ва белгилаш бир-бирини талаб этадиган ва белгилайдиган таркибий қисмлар — *ахлоқий онг, ахлоқий фаолият* ва *ахлоқий муносабатларнинг* мураккаб йиғиндисидир.

Тарбия — шахсни мақсадга мувофиқ такомиллаштириш учун уюштирилган педагогик жараён бўлиб, тарбияланувчиларнинг шахсига мунтазам ва системали таъсир этиш имкониятини беради.

Тарбия кишилик жамиятининг пайдо бўлиши билан вужудга келди, тараққий этди, жамиятнинг ўзгариши билан тарбия ҳам ўзгариб борди. А. Авлоний тарбия ҳақида шундай деган эди: «*Тарбия бизлар учун, ё ҳаёт, ё момот, ё нажот, ё ҳалокат, ё садоқат, ё фалокат масаласидир*». Расули акром, Набийи муҳтарам саллолуҳу алайҳу васаллам: «*Инсонларнинг қарами динидадир, муруввати ақлидандир, насаби ахлоқидандир, демишлар*».

Маълумки инсон бутун умри мобайнида ўзгариб, ривожланиб боради. Лекин болалик, ўсмирлик ва ўспиринлик давридаги ўсиш ниҳоятда кучли кечади. Бола мана шу йиллар мобайнида ҳам жисмоний, ҳам руҳий жиҳатдан ўсиши ва ўзгариши туфайли шахс сифатида камолга етади, бунда улар характериға сингдирилаётган тарбия мақсадга мувофиқ таъсир этиши натижасида бола жамият аъзоси сифатида камол топа бориб, мураккаб ижтимоий муносабатлар жараёнида жамиятда ўзига муносиб ўрин эгаллайди. Шунинг учун ҳам Л. И. Божович «...одам шахс бўлиши учун у *психик жиҳатдан ривожланиши, ўзини бир бутун инсон деб ҳис қилмоғи, ўз хусусият ва сифатлари билан бошқалардан фарқ қилмоғи керак*», — деган эди.

Ҳар бир одам шахс сифатида турлича намоён бўлади. Бир одам бошқасидан ўзининг мижози, феъл-атвори, қобилияти, ақлий ривожланиш даражаси, эҳтиёж ва кўрсаткичлари билан фарқ қилади. Булар одамнинг шахсий, руҳий хусусиятлари бўлиб, ана шу хусусиятларининг ривожланиши таълим-тарбия чўққисига эришгандан сўнг, инсон шахс сифатида ўзини намоён қила олиши мумкин. Айни вақтда одам атроф-муҳитда рўй бераётган воқеа ва ҳодисаларга нисбатан ўз нуқтаи назарига ҳам эга бўлмоғи керак. Бу ҳам шахсни бирини иккинчисидан фарқлантирадиган белгилардир.

Шахс ижтимоий муносабатларда ҳам намоён бўлади. Аниқроғи ҳар бир одамнинг меҳнатга, кишиларга, жамиятга нисбатан муносабати ҳам турлича ифодаланади. Шахснинг ахлоқий ва фаоллик даражасига хос сифатлари ҳам уни бошқалардан ажратиб туради.

Шахс ҳақида гапирилганда табиий ҳолатда шундай савол тугилади. Ҳар қандай одам шахс бўла оладими, шахс бўлиши учун нималар қилиши керак. Бу саволга шундай жавоб бериш мумкин. Инсоннинг социал мавжудот сифатида шахсга айланиши учун энг аввало ижтимоий ҳаёт тажрибалари ва яхши тарбия керак бўлади. Ана шундай омиллар таъсири остида инсон ривожланади ва шахсга айланади.

Педагогика соҳасида тадқиқот олиб борувчи олимларнинг кўп йиллик изланиш натижалари асосида инсоннинг ривожланишига қуйидагича таъриф беришади: *Оддийдан мураккабга, қуйидан юқорига, эски сифатлардан янги ҳолатга ўтиш, янгиланиш, янгининг пайдо бўлиши ва эскининг ўлиб бориши, миқдор ўзгаришининг сифат ўзгаришга олиб келувчи мураккаб ҳаракат жараёни* деб қарайдилар. Зеро, ҳаёт қонунларининг кўрсатишича ҳам ривожланишнинг асосий манбаи қарама-қаршиликлар ўртасидаги курашдан иборатдир.

Инсоннинг муносабатлар доирасига нафақат ўзга кишилар билан алоқаси, балки табиатга, жамиятга, ҳаётга, меҳнатга бўлган муносабатлари ҳам киради. Мана шундай муносабатлар асосида инсон ўзининг қобилиятларини, ақлини, фаросатини намоён қила бошлайди. Бу билан у, умуман бутун борлиққа бўлган муносабатини ифодалайди. Табиийки, бу фазилатлар фақат тарбиянинг маҳсули бўлиб ҳисобланади. Шунинг учун ҳам инсон ривожланишини, унга сингдирилган тарбиянинг натижаси деб қараш мумкин.

Шахсни ривожлантириш вазифасини тўғри ҳал қилиш учун аввало унинг хулқига таъсир этувчи омилларнинг табиатини, шахснинг шахсий хусусиятини яхши ўрганмоқ лозим. Бунинг учун шахсни турли муносабатлар доирасига қўйиб кузатиш даркор. Ана шундагина шахснинг ижтимоий хулқи маънавий қиёфаси, инсоний фазилатлари рўёбга чиқади.

«Ҳар бир инсон, деган эди Форобий — ўз табиати билан шундай тузилганки, у яшаш ва юксак етукликка эришмоқ учун кўп нарсаларга муҳтож бўлади, у бир ўзи бундай нарсаларни қўлга кирита олмайди ва уларга эга бўлиш учун инсонлар жамоасига эҳтиёж туғилади. Шу сабабли одам яшаш учун зарур бўлган нарсаларни бир-бирларига етказиб берувчи ва ўзаро ёрдамлашувчи кўп инсонларнинг бирлашуви орқалигина ўз табиати бўйича интилган етукликка эришуви мумкин».

Тарбиячининг болага сингдириши лозим бўлган тарбия самарали таъсир этиши учун унинг ўсиш ва ривожланиш қонуниятларини яхши билиш, шахсий хусусиятларини ҳисобга олиши муҳим шартлардан биридир.

Болаларнинг шахсий фазилатлари шаклланишида қайси омил етакчи вазифасини бажаради, деган табиий савол туғилади. Демак, инсон ривожланишда *биологик омилми, ижтимоий омилми ёки тарбия омилми*, қайси бири етакчи рол ўйнайди, деган саволга жавоб бериш лозимдай кўринади. Бу саволга турли тарихий даврларда турлича ёндашиб, турлича жавоблар берилган. Ҳозирги кунда ҳам бу масалага турли нуқтаи назарлар билдирилмоқда.

Очиқроғи, фанда одамнинг шахс сифатида ривожланишига биологик ва социал омилларнинг таъсири ўртасидаги муносабатни белгилаш борасидаги мунозара кўп асрлардан бери давом этиб келмоқда. Кўп асрлик мазкур мунозара замирида икки бир-бирига қарама-қарши нуқтаи назар вужудга келган. Улардан бири одам боласининг шахс сифатида ривожланишида *табиий-биологик омиллар* ҳал қилувчи роль ўйнайди деса, иккинчи тоифа олимлар эса *ижтимоий воқеалар* тарбиянинг муҳим омил эканлигини таъкидлайдилар. Биринчи гуруҳ олимларининг фикрича, одам боласининг ривожланиши туғма имкониятларга боғлиқ бўлиб, ривожланиш эса ўсиш ва табиий туғма хусусиятларнинг миқдорий ўзгаришларидан иборат экан. Демак, болага она қорнида авлод-аждодларидан туғма ўтган хусусиятларгина ривожланади, деган тушунча келиб чиқади. Бу нуқтаи назар намоёндалари тарбиянинг ролини чеклаб, ривожланишни инкор этадилар. Бундай илмий фараз фанда *биологик йўналиш* деб аталади.

Айтиш жоизки, худди шунга яқин нуқтаи-назарни XVII аср фалсафасида вужудга келган «префоризм» оқими намоёндаларининг фикрларида ҳам учратиш мумкин. Улар одам боласига она пуштидан қандай сифатлар ўтган бўлса, фақат шу сифатларгина шаклланади деб ижтимоий муҳит ва тарбиянинг ролини чегаралаб қўйишади.

Инсон шахси ва унинг хулқ-атворининг ривожланиши ҳар бир наслнинг ролини юксак баҳолаган яна бир оқим «биохервизм» бўлиб, у XX асрнинг бошларида кенг тарқалди.

Бу оқимнинг кўзга кўринган йирик намоёндалари **Эдуард Торандайк** биохервизм таълимотига асосланиб, *одамнинг хулқ-атвори механик стимуллари организмда бевосита туғдирадиган кўплаб қилинадиган механик машқлар билан мустаҳкамланадиган соф ташқи реакциялардан иборатдир*, дейди. Унинг фикрича, шахснинг барча

хусусиятлари, шу жумладан онг ва ақлий қобилият ҳам наслдан наслга ўтади, гуё «одамнинг кўзи, тишлари ва бармоқлари каби ақлий қобилияти ҳам табиатан берилгандир. Инсон «генлар батареяси» бўлиб, улар наслдан-наслга туғма ўтиб боради ва шахснинг ривожланишини ҳам, унинг келажагини ҳам шулар белгилайди», дейди.

Американинг «прогматик»ларининг атоқли вакили Д. Дюи ва унинг назариясининг давомчиси А. Комбслар ҳам шахс ривожланишини *биологик омил* деб изоҳлайдилар. Улар ривожланишни фақат миқдорий ўзгаришдан иборат деб кўрсатадилар. *Одам нима билан туғилган бўлса, тарбия жараёнида бу сифатлар ва хусусиятлар ўсиб боради. Тарбия ташқаридан киритилган нарса эмас, одам билан дунёга келган хусусият ва қобилиятни ўзгартиради*», — дейди Д. Дюи.

Дарҳақиқат, педагогика фани одам боласининг шахс сифатида ривожланиб, тараққий этиб боришини ўта мураккаб ва қарама-қарши жараён деб билади. Унинг шахс сифатида шаклланишида насл ҳам (биологик омил), ижтимоий муҳит ҳам (бола яшайдиган шароит), тарбия ҳам, ўз ҳоли ва ўз ўрни билан муҳим роль ўйнайди. Бу ҳар учала омилнинг қайси бири етакчи эканлигини, педагогика фани асрлар мобайнида авлод-аждодаларимиз тўплаган тажрибаларга суянган ҳолда илмий нуқтаи назардан исботлаб беришга ҳаракат қилади.

Шахс маълум ижтимоий тузилма маҳсули. Унинг моҳиятини ижтимоий муносабатлар ташкил этади. У яшаётган жамиятдаги тарихий шароит, шахснинг ҳаётий фаолиятида содир бўладиган ижтимоий муҳит унга ҳам ижобий, ҳам салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Зеро, инсон ота-боболар тажрибасини ўрганади, шахс сифатида ривожланиб боради, ўрганган тажрибаларни такомиллаштиради. Натижада уларни ўз фаолиятида қўллайди. Ана шу яшаётган шароит ва меҳнат қилаётган шароит унга бўлаётган тарбиявий таъсир ва фаолият жараёнидаги жадаллик туфайли шахсий хусусиятлар вужудга келади, Демак, одам шахсининг жамиятдаги ривожланиши табиат, муҳит ва инсоннинг ўзи ўртасидаги мураккаб алоқа таъсири остида рўй беради, инсон уларга жадал таъсир этади ва шу йўл билан ҳаётини ўз табиатини ўзгартиради.

Педагог ва психолог олимлар шахснинг ривожланишида ирсиятнинг ролига катта аҳамият бериш билан бирга, муҳит ва тарбиянинг ролига ҳам юксак баҳо беришади.

Зотан шахснинг камолга етишида ирсият ва биологик омилларнинг ролини инкор этиш асло мумкин эмас, лекин бу хусусиятларни болалардаги *ўзгармас хусусиятлар* деб тушунмаслик

керак. Тарихий тараққиёт жараёнида одамнинг анатомик белгилари, ўзгаришлари авлоддан-авлодга мустаҳкамланиб бориши ҳам наслдан-наслга ўтиши мумкин.

Айни вақтда, одам боласига хос хусусиятлар ҳам ирсият йўли билан ўтади, аммо бу хусусиятларнинг ривожланиши учун улар инсонлар орасида яшаши, алоқа қилиши аҳамиятли эканлигини унутмаслик лозим.

Агар болада туғма лаёқатлар бўлса-ю, лекин, уни ўстиришга ёрдам берадиган ижтимоий, оилавий ва тарбия муҳити бўлмас экан, инсон бўлиб туғилишнинг ҳожати ҳам йўқдир.

Модомики шундай экан, демак, бола ўз лаёқатига мос шароитларда ўсиб зарур фаолият билан шуғулланса, лаёқат эрта кўриниб, ривожланиши, аксинча, зарур шароит бўлмаса бор қобилият ҳам йўқ бўлиб кетиши мумкин. Мана шундай нуқтаи назар инсон лаёқатининг намоён бўлиши ва қобилият сифатида ривожланиши тўла-тўқис ҳаёт шароитига боғлиқ эканлигини кўрсатади.

Одам боласидаги қобилият куртакларининг ривожланиши аввало ижтимоий муҳитга боғлиқ экан. Яна шу нарсани ҳам айтиб ўтиш керакки, ижтимоий муҳит-шароит қулай ва ноқулай бўлиши ҳам мумкин.

Бутун жаҳонга маълум ва машҳур Ўрта Осиёнинг буюк алломалари оналаридан бири табиб, бири шоир, бири хандаса, бири муҳандис, бири файласуф бўлиб туғилмаган, балки, уларнинг яшаб турган даври, ижтимоий муҳити қолаверса, оила муҳити уларни мана шундай инсонлар бўлиб етишишларида асосий туртки бўлган, улар яшаб турган ҳаётнинг маъноси, идеал воқелик, ахлоқий ҳақиқат бурч ва борлиқ, ахлоқий ҳаётда объективлик ва субъективликнинг ўзаро муносабати, билиш ва қадр қиммат-сингари ахлоқий сифатларнинг ўта шаклланганлиги ҳам бу каби инсонларни етишиб чиқишида асосий туртки бўлади. Ўша даврда инсон-парварлик ғоялари қадр-қиммати инсонийлик янги ва юксак босқичга кўтарилган эди. Шунинг учун ҳам **Мирзо Бедил** тарбияда инсон қадр-қимматининг буюклиги ҳақида гапириб шундай дейди: — *«Ҳазрати инсоннинг ҳурмат-эҳтиромга сазовор эканлигини тан олмаган ҳар ким малъундир»*.

Дарҳақиқат **Имом Ал-Бухорий, Форобий, Аҳмад Яссавий, Юсуф Хос Ҳожиб, Сўфи Оллоёр, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Умар Ҳайём, Саъдий Шерозий, Абдурахмон Жомий, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Заҳриддин Муҳаммад Бобур, Мирзо Бедил, Аҳмад**

Дониш ва бошқа кўпгина мутафаккирларнинг таълим-тарбия ва маърифат ҳақидаги ғояларидан кенг фойдаланиш ва уларнинг дидактик қарашларини педагогика фанининг риволанишида методик асос қилиб олиш бугунги кун талабидаги ёшларни тарбиялашда муҳим омил бўлиб ҳисобланади.

Индивиднинг социумга кириши мураккаб жараён ҳисобланади. Бир томондан, индивидга жамиятлар аъзоси сифатида фаолият кўрсатиш имконини берадиган муайян қадриятлар тизимини (нормалар, намуналар, билимлар, тасаввурларни) ўзлаштириб олишни ўз ичига олса, иккинчи томондан, шахснинг ўз ижтимоий тажрибасини орттириши ва ўзини фаол қарор топтиришини ўз ичига олади.

Ҳар бир инсоннинг шахси таълим, ижтимоий муҳит таъсирида шаклланади. Натижада у ижтимоий жиҳатдан аҳамиятли бўлган вазифаларни бажаради, ижтимоий ролни ўзлаштириб олади, ўз қизиқиши, қобилиятини ижодий мулоҳаза қилиб кўради, жамиятнинг бошқа аъзолари билан мустақил муносабатга киришади ва шу тариқа *шахснинг ижтимоийлашуви* юз беради.

Шахснинг ижтимоийлашувини ифодаловчи муҳим кўрсаткичлардан бири унинг ижтимоий фаоллиги ва ҳаракатчанлигидир.

Ижтимоий фаоллик — бу шахснинг жамият ишларида онгли иштироки, уларнинг боришига маълум даражада таъсир ўткази олмаसाда, уни ўзгартириш, уларнинг боришига маълум даражада таъсир имконияти тушинилади.

Шундай қонуният мавжуд: инсон бўлиб туғилади, шахс бўлиб шаклланади.

«Шахс» тушунчаси

Шахс—ижтимоий ҳодиса. У вақт билан чамбарчас боғлиқ ва инсонда тарихан нима бор бўлса, шуларни акс эттиради.

Шахс фазилатлари—туғма қобилият эмас, у мерос бўлиб қолмайди, лекин ижтимоий-маданий тараққиёт натижасида юзага келади.

Ҳаётда ўз нуқтаи назарига эга, бунга ўзи устида кўп ишлаган, ижтимоий ҳодиса ва мулоқотни англаган одамлар *шахс* деб эътироф этилади.

Шахс шаклланиши—жамияда инсон ўз ўрнини топиш жараёнидир. Шахс ўз-ўзини шакллантириш, назорат қилиш ва баҳолашга қодир саналади.

Шахс бўлиш—фаол ҳаётий позицияга эга бўлиш демакдир. У ҳақда шундай дейиш мумкин: *«Шунда тўхтаيمان, бошқачаси бўлиши мумкин*

эмас». Шахс бўлиш—ички зарурият натижасида юзага келувчи танловни амалга ошириш, қабул қилинган қарор оқибатини баҳолаш, улар учун ўзи ва жамият олдида жавоб беришдир. Шахс бўлиш — ўзини ва бошқаларни муттасил такомиллаштириш, ўз ахлоқини, хатти-ҳаракатларини бошқариш учун зарур усул ва воситаларга эга бўлиш, уларни ўзига бўйсундириш демакдир. Шахс бўлиш — танлов эркинлигига эгалик ва бутун умр уни мухофаза қилишдир.

Шахснинг характерли қирралари

Шахс мажбурий ижтимоий фазилатлар тўплашга эга. Булар: индивидуаллик, онглилик, масъулият, характер ва темперамент, фаоллик ва мақсадга интилувчанлик, ўз-ўзини назорат ва таҳлил қилиш, йўналганлик ва ирода.

Индивидуаллик — муайян инсоннинг мукамал фазилатлари ҳисобланади.

Онглилик — хатти-ҳаракат ва фаолият натижаларини масъулият билан олдиндан кўра олиш қобилияти.

Темпераментлик — инсоннинг психологик индивидуал қобилияти. «*Бу индивиднинг психик фаолиятининг нерв-динамик хусусиятлари жиҳатидан тавсифидир*». Темперамент ҳиссий жараён, хусусан бола ёшида намоён бўлади. Ёш ўтиши билан ҳиссиёт ва интеллектуал фаолият инсон характерини белгилайди.

Характер темперамент ижтимоийлашуви натижасида шаклланиб, мураккаб психик ҳосила сифатида кўп сонли шахс хусусиятларидан иборат. Характер инсоннинг ўзига ва жамиятга муносабатида намоён бўлади. У фақат бир одамга хос тушунча. *Масалан*, қатъият, сезгирлик, жасурлик, хушмуомалалик муайян инсон учун хос. Уларнинг қайсидир бири етакчи бўлиб, қолганларини ўзига бўйсундириши мумкин.

Фаоллик — инсонни ўраб турган олам билан ўзаро ҳаракати омилидир. Инсонда ички ва ташқи фаоллик мавжуд. Ички фаоллик — инсон ўзини шакллантирувчи ишини амалга оширади. Ташқи фаолликда — ўзи учун қизиқарли бўлмаган ишни бажаради.

Мақсадга интилувчанлик бу инсондаги — кўзланган мақсадга эришиш қобилияти ҳисобланади.

Йўналганлик — дунёқараш, руҳий эҳтиёж ва ишда намоён бўлувчи инсон хатти-ҳаракатлари тенденцияси.

Ирода — инсонда машаққат, тўсиқ, мақсад йўлидаги қийинчиликларни енгиб ўтишга қодирлигида намоён бўлувчи ҳислат.

Шахс ривожланиши

Бу фазилатларнинг ҳар бири бир хил аҳамият ва қийматга эга. *Инсон ривожланиши* — давомий мураккаб жараён натижаси бўлиб, унинг боришида инсон биологик, психик ва ижтимоий хусусиятларини ўзгартириб боради. Бу ўзлашмалар таълим-тарбия таъсирида шахс шаклланиши жараёнида содир бўлади. Тарбия шахс ривожланишига ҳал қилувчи таъсир кўрсатади.

У инсонни индивидуал жамият мавжудоти сифатида шаклланишини белгилайди. *Масалан*, Мауглини шахс деб бўлмайди, у нутқ қобилияти, мулоқот, инсонга хос фазилатлардан маҳрум. Олимлар бу жараённи *номаълум* деб ҳисоблайди. Рус олимлари бу жараён устида иш олиб бормоқдалар (П. П. Блонский, Л.С. Виготский, Г. С. Костюк, С. Л. Рубинштейн, А. Р. Лурия) .

«*Нима учун одамлар турли даражадаги мукамалликка эришадилар*» деган саволга «*бу ички табиий кучлар ва ташқи ижтимоий шароитнинг ўзаро ҳаракатига боғлиқ*» деб жавоб бериш мумкин. Ички бу — инсоннинг физиологик ва психологик белгилари, ташқи таъсир эса муҳит саналади.

Чақалоқ муайян иқтидор ва қобилиятга лаёқатли ҳолда туғилади, лекин уни қай даражада такомиллашуви табиат ва муҳитга боғлиқ.

Муҳит — бу жаҳондаги глобал воқеалар, ҳодисалар, иқтисодий ҳодисалар, стихиялар, жамият ва бола яшаётган мамлакатдаги ҳодисалардир. Бу диний таъсир, кўча, тенгдошлар, мактаб, клуб, номактаб муассасалар таъсиридир.

Муҳит таъсирида инсон жисмонан, руҳан, маънан ва ақлан ўзгаради. Ривожланиш жараёнида бола шахсга айланади. Унинг организми ва психикаси муҳит, оила ва тенгдошлар таъсирида ўзгаради.)

Шахс турли фаолият кўринишларида иштирок ва мулоқоти натижасида ривожланади, *масалан*, дастлаб ўйин, кейин ўқув ва меҳнат фаолияти каби.

Атрофга боғлиқ ҳолда унинг дунёқараши ва ижтимоий моҳияти ўзгариб боради, ривожланади.

Меросийлик ва ривожланиш

Шахс такомили учта омилга боғлиқ: меросийлик, муҳит ва тарбия. *Меросийлик* — бу инсоннинг жисмоний, биологик хусусияти, унинг организми ирсий белгиларидир. Тери ранги, кўз, соч шакли, тана тузилиши, асаб тизими ва фикрлаш хусусиятлари.

Инсон иқтидори ва қобилияти ҳам меросдан меросга ўтади. Улар шахс шаклланишида мукаммаллашуви бу бошқа масала. Бу турмуш шароити ва тарбияга боғлиқ. Лекин биологик фарқ инсонларда туғилгандан мавжуд бўлади.

Олимлар орасида туғма қобилиятнинг интеллектуал фаолиятга таъсири, инсон руҳий фазилатлари меросийлиги ҳақидаги мусоҳабатлар давом этмоқда. Айрим олимларнинг таъкидлашича, ахлоқий фазилатлар биологик шартланган ва шафқатсизлик, иккиюзламачилик, ёлғон табиатан берилади. Шунингдек, инсон ўз тарихи давомида жуда кам ўзгарган.

Тиббиёт ходимлари меросий психик номутаносиблик, алкогольларнинг фарзандлари ақли ноқислиги уларнинг шахсида интеллектуал ривожланишга таъсир қилинишини эътироф қилганлар. Лекин биологик нотенглик инсонларда туғилгандан мавжуд.

Айнан ақлий ва англаш фаолияти давомида, жамоат, спорт, бадий, техник, малакавий, геденик (хузурбахш) фаолият жараёнида шахс шаклланади.

Фаолиятнинг махсус кўриниши мулоқотдир. Асосийси, шунчаки фаолият эмас, балки фаол фаолиятдир. Ижтимоий педагог шахс шаклланишига таъсир этувчи бошлангич маълумотларни ҳисобга олиши муҳим аҳамиятга эга.

Шахс шаклланиши

Аввало, бу жисмоний ва физиологик белгилар, меросийлик, табиий иқтидор ва қобилият, ахлоқ генотипидир. Шунингдек, фаоллик, ахлоқий хусусиятлар, тафаккур, ҳиссиёт, фаолият, ижод, интилиш, қобилиятлар ҳам муҳим.

Муҳит ва меросийлик шахс шаклланишига тенг таъсир қилувчи омил сифатида эътироф қилинади.

Ижтимоий педагог муҳит аҳамиятини илк ёшлардан бошлаб ҳисобга олиши лозим. Кейин бола ўсиши билан унинг оиладаги аҳволи, қариндошлар билан, диний, маданий, миллий ва сиёсий муҳит билан муносабатлашуви кўриб чиқилади.

Бола учун муҳит нима? Болага оила, кўча, мактаб ва телевизор таъсир ўтказди.

Кўча—кам бўлмаган аҳамиятга молик омил. Ота-она ва ўқитувчиларда «кўча» сўзи асабни кўзгайди. Ваҳоланки, бир кунда бола кўчада бир неча соат ўтказди, холос. Кўчада бола теварак-оламни англайди. У яшаётган жой унинг дунёқарашини белгилайди.

Замонавий таълим тизими ўсмирни меҳнат ҳаётига тортилишини ортга суради. Агар XX асрнинг 20-йилларида 16 ёшли болалар ишлаган бўлса, ҳозир улар тенги болалар ўқимоқда. Ижтимоий тарбия эса кўчада орттирилади. Бу ерда кенг мулоқот доираси бор. Ўсмир ўзини эътироф этади. Ўз етакчиси, илҳомчиси мавжуд бўлади. Зиддият кўчада пайдо бўлиб, ўша ерда унга барҳам берилади. Ўсмирлар катталардан мустақиллик мақомини тортиб олади. Уларга даkki-дашнолар ёқмайди. Бу ерда характер шаклланади.

Шахс шаклланишида боланинг ўзини намоён қилиш, тарбиялаш, мустақил таълим олиш, таъсирланиш қобилиятини ҳисобга олиш муҳим. *Таъсирланиш*—шахснинг ўзини ривожлантириш манбаи.

«Агар ҳамкорлик ва масъулият ҳисси жамият ва шахс бир бутунлигини таъминловчи шахс асосини ташкил қилса, инсоннинг эзгуликдан таъсирланиши унинг шахсини мукаммалаштиради».

Ижтимоий таълим ва тарбия тизимидан ўтган ҳар бир одам — шахс сифатида шаклланади.

Ижтимоий вазифаларни бажариш лаёқатига эга бўлган, ўзининг қизиқиши, қобилиятини ижодий намоёиш эта оладиган, жамиятнинг бошқа аъзолари билан мустақил муносабатга кириша оладиган одам шахс сифатида ижтимоий мавқега эришади.

Ижтимоийлашувининг самарадорлигини (одамнинг ижтимоий жараёнларга тўла — тўкис қўшилганлигини) билдирувчи энг муҳим кўрсаткичлар ижтимоий фаоллик ва ҳаракатчанликдир.

Ижтимоий фаоллик — шахснинг ижтимоий жараёнларда онгли равишда қатнашиши, уларга таъсир кўрсатиш имкониятининг мавжудлигидир. Тоталитар тузум шароитида ижтимоий тизимнинг ҳар қандай жойида одам ижтимоий жараёнларга таъсир кўрсата олмас, уларни ўзгартириш йўлида ижтимоий фаоллик кўрсатолмас эди. Бу ҳол одамнинг жамиятдаги ўз ўрнини белгилаб олиши жараёнига, кўпинча унинг реал истаклари ва интеллектуал қобилиятларига боғлиқ бўлмаслилигига олиб борар эди. Бинобарин, шахснинг социал роли унинг ижтимоий жараёнлар, ҳамда уларни ўзгартириш имкониятлари ҳақидаги тасаввурларига адекват эмас эди.

Жамият ҳаёти марказлаштирилган бир шароитда шахснинг ижтимоий ҳаракатчанлиги ҳам, яъни жамиятдаги ўз мавқеини истаклари ва қобилиятларига мувофиқ ўзгартириш имконияти жуда кам эди. Одамнинг ҳаётдаги ўз ўрни ҳақидаги тасаввури билан реал мавқеи ўртасида фарқ бўлган бир шароитда ижтимоий мақомни шахсий талаблар, қобилиятлар ва истаклар асосида қуради.

Савол ва топшириқлар:

1. Шахс тушунчаси, шахс шаклланиши.
2. Шахс ижтимоийлашуви, ижтимоий тарбия,
3. Шахснинг ўзини-ўзи тарбиялаши.
4. Ижтимоийлашувининг самарадорлиги, ижтимоий фаоллик деганда нимани тушунасиз?

Ўзбекистон ва чет элда ижтимоий педагогика фанининг ривожланиш тарихи

Ўзбекистонда ижтимоий педагогика фани ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари.

Ижтимоий педагогика фанининг илк куртаклари Европа ва Осиёда ёзилган. Бу фан асосан 820-829 йиллардан бошлаб ривожланган. Ҳозирда ижтимоий педагогика фан сифатида ўқув режасига киритилиб, педагогика олийгоҳларининг *педагогика, психология, дефектология* йўналишларида ўқитиб келинмоқда.

Ҳар бир фан аниқ бир ҳақиқатдан «ўсиб чиқади», унинг аксини ифодалайди. Илмий билимлар амалий фаолиятдан узилган ҳолда ривожлана олмайди. Айнан амалиёт исталган фаннинг манбаи ҳисобланади. Бошқа томондан, барча амалий фаолият ҳам агар илм- фан ютуқларига асосланган бўлса, янада самарали бўлади. Ижтимоий педагогика фан сифатида ҳам, амалий фаолият муҳити сифатида ҳам фарқлайди, аслида улар бир-бири билан ўзаро боғлиқ. Ижтимоий педагогикадаги амалий фаолият — бу ижтимоий педагогиканинг аниқ бир бола ёки болалар гуруҳи билан олиб борадиган ишидир.

Ўзбекистонда ижтимоий педагогика фанининг ривожланиши ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, қадимги даврларга бориб тақалади. Эрамиздан аввалги VII-VI асрлар Ўрта Осиё ҳудудида жаҳон динлари орасида энг қадимги дин *Зардуштийлик* ҳукмронлик қилди.

Зардуштийлик инсониятга катта таъсир қилди, яъни инсонни биринчи ўринга олиб чиқди. Зардуштийларнинг муқаддас китоби «Авесто» ни ўз даврининг ўзига хос *қомусий асари* деб ҳисоблаш мумкин. Зардушт динида ахлоқий меъёрлар асоси (ахлоқий мезонлар) олтин учликка таянган эди. Бу нодир ёдгорлик айниқса ижтимоий -педагогик масалаларни тарихий нуқтаи назардан ёритганлиги билан алоҳида аҳамият касб этади. «Авесто»да жамият бир бутун ижтимоий тузум сифатида тасвирланади. Бунда давлат

муассасалари билан бирга жамоат ташкилотлари баҳамжиҳат фаолият кўрсатишлари кераклиги таъкидланади. Ижтимоий ҳаётда жамиятни бошқариш масаласи алоҳида аҳамият касб этади. Жамиятни бошқариш учун *Илохий Низом* ва *Одил Низом* зарурлиги айтилиб, давлат маҳкамалари ва жамият ташкилотларидаги барча йўналишлар шу Низомлар доирасида фаолият кўрсатишлари керак бўлади. Илоҳий Низом талаблари «Авесто»нинг «Вендидод» ва «Хот» қисмларида баён этилган. Илоҳий Низомга кўра одам фаолиятининг барча йўналишлари эзгулик руҳи билан суғорилган бўлиши шарт.

Подшоҳ ва вазирлар муҳим, давлат аҳамиятига молик ишлар билан банд бўлганлар. Маҳаллий ўз-ўзини бошқариш маҳкамалари самарали ишлаши учун унга ёрдам берганлар, аммо уларнинг ички ишларига ҳуда-беҳудага аралашмаганлар. Бу ҳол маҳаллий маҳкамалар ва «эрқақлар уйлари» каби (ҳозирги чойхоналар) жамоат муассасалари масъулиятини оширишга имкон туғдирган. Ҳар бир одамнинг феъл-атвори, хатти-ҳаракати, бутун фаолияти жамоатчилик назорати остида бўлиб, уларнинг мусбат ва манфий жиҳатларини белгилашнинг аниқ мезонлари бўлган.

«Авесто»да инсон яхши фикрларга эга бўлиши, фақат яхши сўзларни сўзлаши ва савобли ишлар қилиши лозим деб ёзилган («хулқ-атвор», 1).

«Авесто»нинг катта қисми бўлган «Ясналарда инсон камолини кўрсатувчи ахлоқ-одоб мезони ана шу учликда *хумата* (гумата) — яхши фикр, *хукта* (гукта) — яхши сўз ва *хварша* (гваршта) — яхши ишларда ифодаланади. «*Мен яхши фикр, яхши сўз, яхши ишга шон шавқат бахш этаман. Мен яхшиликдан иборат қонунга шон шавқат бахш этаман*» («ясна», 14), дейилади.

Атроф-муҳит тозалиги ва жамоат жойлари покизалигини махсус кишилар назорат қилиб борганлар. Кимда ким тозалик ва озодаликка риоя қилмасалар, уларни аввало тартибга чақирилган, қилган ишлари учун жавобгарликка тортилган. Дарахтнинг бир шохини синдирган ҳам, нопок кўзани ҳовузга солган ҳам 25 қамчи калтак билан жазоланган.

Эр-хотиннинг бир-бири билан келиша олмаслиги, келиннинг қайнонага ёқмаслиги, фитна, бўҳтон, чақимчилик туфайли оилаларнинг бузилиб кетишига жамоатчилик сира йўл қўймаган. Зинокорлик қаттиқ қораланган. Зинокор 14 та ариққа кўприк солиб бериш билан ўз гуноҳларини ювиши мумкин бўлган. Ҳар бир соғлом инсон *линий талаб* ва Низомни бекаму-кўст бажариш

билан бирга ижтимоий фойдали меҳнат билан шуғулланиши шарт бўлган. Гуноҳ иш қилганлар жамоатчилик нафрати йўли билан жазоланган.

«Авесто»да шу каби кўплаб ижтимоий педагогик муаммолар ўз ифодасини топган.

«Авесто» тадқиқотчиси **А. О. Маковельский** инсон фикри, сўзлари ва ишларига икки қарама-қарши куч: **Воху Мана** («Эзгу фикр») ва **Апо Мана** («Ёвуз фикр») таъсир кўрсатади, дейди. Барча фикрлар, сўзлар ва ишлар ичида аслида эзгулик ва ёвузлик ётади. «Яхши фикр» деганда илоҳий-қонун руҳидаги кишисига меҳрибон бўлиш, муҳгожларга кўмаклашишга, ёвузликка қарши курашишга тайёр туриш, кишилارни бахт-саодати учун ҳаракат қилиш, аҳиллик ва дўстлик, тотувликда яшашга интилиш руҳидаги ниятлар ва фикрлар мусаффолиги тушунилган. Инсон ўз фикри хаёлида бошқаларга ҳасад қилмаслиги лозим. Яхши ниятли киши дарғазаб бўлмайди ва бошқа жиҳатларга берилмайди. Чунки бундай ҳолатда инсон яхши ниятни йўқотади, бурч ва адолат ҳақида унутади ва ножўя ҳаракатлар қилади.

Зардуштийлик учлик асосга таянган ахлоқий меъёрлар:

ЯХШИ ФИКР, ЯХШИ СЎЗ, ЯХШИ ИШ дан иборатдир.

Қадимги даврларданоқ шундай инсоний хислатлар қадрланган.

Инсон билимларга эга бўлиши (яъни касб-ҳунарга эга бўлиши), адолатли бўлиши (яъни, инсоний бўлиши), ахлоқий хусусиятларга эга бўлиши, яъни меҳрибон, камтарин, жасур, чиройли нутқга эга, ватанпарвар кучли ирода билим соҳиби бўлиши зарур эди.

Хулоса қилиб айтганда, «Авесто» да инсоннинг баркамол бўлиб етишишида унинг сўзи, фикри, иши бир бўлишлигига катта эътибор қаратилган. Бу ахлоқий учлик энг қадимги даврлардан бошлаб ундан кейинги яратилган барча маърифий асарларга асос бўлиб хизмат қилиб келмоқда. Ижтимоий педагогика фанининг ривожига ислом таълимотининг ўрни ва роли аҳамиятлидир. Исломда таълим тарбияга катта ўрин берилган. Шу боис ислом ахлоқи бир неча асрлар мобайнида шаклланиб, қанчадан-қанча аждодларимиз синовидан ўтиб, ўзининг ҳаққонийлиги, ҳамма замонлар ва авлодлар учун мувофиқлиги, кишилиқ жамияти манфаатларига мослиги, инсоният камолига, маънавият тараққиётига хизмат қилишини амалда тасдиқлаган, шу тўғайли даврлар синовидан эсон-омон ўтиб келаётган ўлмас бир таълимот, умумбашарий ҳаёт дастури бўлиб келмоқда.

Бу таълимот одамларни энг олижаноб инсоний фазилатлар руҳида тарбиялашга хизмат қилган ҳамда эзгулик, ижтимоий адолат,

ўзаро тоғувлик, биродарлик, меҳрибонлик каби юксак умумбашарий қадриятларни барқарор айлаб, инсонларни жамиятда ўзларининг муносиб ўринларига эга бўлишларидек олижаноб вазифани бажаришларига хизмат қилиб келмоқда.

Ватанимизнинг, жумладан, Осиё халқларининг шонли тарихидаги энг ёрқин саҳифалардан бири бўлган илк ўрта асрлар ҳақи равишда **Уйғониш даври** деб аталади. Чунки бу даврда илм-фан, маданият санъат, адабиёт, фалсафий диний фикрлар тараққиёти инсоният тафаккур хазинасига қўшилган катта ҳисса бўлиб, асрлар мобайнида неча-неча авлодларимизни ўзининг сермазмунлиги, универсаллиги ва инсонпарварлиги билан ҳайратга солиб келмоқда. Хусусан, Ўзбекистоннинг бугунги мустақиллик шароитида ўтмиш аجدодларимизнинг ғоялари, намунали ишлари муҳим аҳамият касб этиб келмоқда.

Инсон онги ва руҳи учун курашда уларга соғлом ижтимоий-руҳий муҳит лозимлиги ҳақидаги илк ғоялар XI асрда Ўрта Осиёда кенг тарқала бошлаган «Тасаввуф» таълимоти намоёндалари Ибн Сино (980-1070), Нажмиддин Кубро (1145-1221), Аҳмад Яссавий (XI асрнинг ўрталари), Алишер Навоий (1441-1501), Носир Хисрав (1044-1088), Хожа Абдулҳолиқ Ғиждувоний (1103-1179), Ғаззолий (1059-1111), асарларида кўзга ташлана борди.

Бу алломаларнинг фандаги асосий хизматлари шундаки, улар ижтимоий муҳит тушунчасидан фойдаланмаган ҳолда бу тушунчага маъно ва моҳияти жиҳатидан яқин турувчи шароит, ҳолатларнинг инсон таълим-тарбиясига таъсирини илмий асослаб бердилар.

Шарқ уйғониш даврининг қомусий олими Абу Наср Форобий (873 –1037) ижтимоий ҳаётнинг турли масалаларига тўхталган.

Жумладан:

- давлат тузилиши ва уни бошқариш;
- ижтимоий низоларнинг олдини олиш;
- камолотга эришган ижтимоий жамоа яратиш, яъни етук жамоага эришиш;
- ҳирс — ҳаваслардан тозаланиш;
- инсон жамоасининг келиб чиқиши ва ҳ. к.

Ижтимоий педагогиканинг предмети инсоннинг мақсадли ижтимоийлашув жараёни экан, бу ҳақда Абу Наср Форобий ҳам фикр-мулоҳазаларини билдирганлигининг гувоҳи бўлди. Абу Наср Форобий «Фалсафату Аристуталис» («Арасту фалсафаси») асарида қадимги юнон олимларининг инсон ҳақидаги фикрларини қуйидагича шарҳлаган эди: *«Инсоннинг муҳим хусусиятларидан бири*

— унинг ижтимоий мавжудот эканлигидир. Инсоннинг ижтимоийлашуви сунъий характер касб этиб, у шахс сифатида бошқа инсонлар ўртасида шакллана олади. Агар у инсоний муносабатлардан ҳоли бўлса, ўзидаги ёвузлик ёки ҳайвоний табиатдан ҳалос бўла олмайди». Абу Наср Форобий инсоннинг яшаши ва олий даражадаги етукликка эришмоғи учун инсонлар жамоасига доимо эҳтиёж сезиб яшашини таъкидлайди. Демак, инсон биоижтимоий мавжудот бўлиб, у бир вақтнинг ўзида ҳам табиатга, ҳам ижтимоий ҳаётга мансубдир. Форобийнинг фикрига кўра, кишиларда туғма қусурлар бўлмайди. Инсоннинг қандай муҳитда тарбия топишига унинг келгусида қандай шахс бўлиб шаклланишига муҳит катта таъсир кўрсатади.

Хулоса қилиб айтганда, Форобий педагогик таълимотининг асосида комил инсонни шакллантириш, инсоннинг ўз моҳияти билан ижтимоийлиги, яъни фақат жамиятда, ўзаро муносабатлари жараёнида комилликка эришади, деган фалсафий қараш ётади.

XV—XVI асрларда Ўрта Осиёда табиатшунос-файласуфлар, тарихчи, шоирлар ва мусаввирлар ўз ижодларида ижтимоий фанларга алоҳида эътибор билан қараб, табиат сирларини ўрганишга интиланлар. Булар Абдурахмон Жомий (1414—1492), Жалолиддин Давоний (1427—1502), Алишер Навоий (1441—1501), Хусайн Боиз Кошифий (1440—1505) ўз асарларида инсон ақли тафаккури, унинг қобилияти, инсоннинг алоҳида ахлоқий хислатлари, инсонийлик ғоялари, болалар тарбиясида умуминсоний қадрият ҳисобланади. Шу жумладан, ўзбек тилининг асосчиси буюк аллома, давлат арбоби, Алишер Навоийнинг ижтимоий педагогик ғоялари, юксак даражада инсонпарварлиги билан ажралиб туради. У инсонни бутун коинотда, бу оламда энг олий мавжудод деб ҳисоблаган. Болани эса оилага қувонч ҳам бахт келтирувчи муқаддас инъом сифатида *уйни ёритиб юборади* деб ҳисоблайди. Инсон ўз фарзандинигина эмас, балки келажак авлод бўлган барча болаларни севмоғи шарт, деб ёзади шоир.

Улар ижтимоий ҳаётимизнинг барча жабҳаларига доир ўз қарашларини билдириб ўтганлар. Айнан «Ижтимоий педагогика» деган атамани ўз ижодларида фойдаланмаган бўлсалар-да, ижтимоий ҳаётимизнинг, атроф-муҳитнинг инсонларга, уларнинг маънавий дунёсига таъсирини атрофлича ёритиб берганлар.

Ижтимоий педагогикага оид фикрларни жадидчилик ҳаракати етакчилари, XX аср бошларида яшаб, ижод қилган алломалар — Маҳмудхўжа Бехбудий (1874—1919), Мунаввар қори Абдурашидов (1878—1931), Абдулла Авлоний (1878—1934), Абдуқодир Шакурий

(1875 –1943), Ҳ.Ҳ. Ниёзий (1839 –1929) ва бошқаларнинг асарларидан ҳам кўплаб келтириш мумкин.

Ижтимоий педагогиканинг фан сифатида вужудга келишида XX асрнинг 20-30 йиллари алоҳида ўрин тутди. Бу даврда А. Авлоний, А. Шакурий, Мунаввар қори Абдурашидов, Ҳ.Ҳ. Ниёзий, О. Шарофиддинов каби педагогларнинг фаолияти муҳим аҳамиятга молик. Улар аввало ижтимоий жиҳатдан издан чиқиб кетаётган болаларга ёрдам кўрсатишга алоҳида эътибор қаратганлар. А. Авлоний, номидаги Х. Г. Чернишевский номидаги болалар тажриба мактаблари ва бошқа муассасалар ижтимоий педагогиканинг амалий манбаи бўлиб ҳисобланган.

Бироқ, Ўзбекистонда ижтимоий педагогиканинг ривожи амалга ошмади. Бунда собиқ Иттифоқ «совет» педагогикаси ва ўша давр педагогикаси ўртасида ажралиш юзага келди. Узоқ йиллар мобайнида ўзбек маърифатпарвар-педагоглари томонидан тўпланган барча билимлар инкор этилди. Педагогикада шундай шиор тарқалганди — *«Олам зўравонликдир, биз уни илдизи билан қўпорамиз»*.

Марксист педагоглар томонидан, шу вақтгача бўлган педагогика соҳасидаги, яъни октябрь тўнтаришигача бўлган асарларни унутиш талаб этилди. 30 йиллар охирида социализм галаба қилганлиги эълон қилинди. Шу вақтдан бошлаб ижтимоий муаммолар ҳақида сукут сақлаш шарти мустаҳкамланди. Бу муаммолар алоҳида енгил ҳал этиладиган, «эскилик сарқити» деб баҳоланди. Бу эса ўз ўрнида ижтимоий педагогикани фан сифатида ривожланишига йўл бермади.

1991 йилда Ўзбекистон Республикасининг мустақил давлат деб эълон қилиниши билан педагогиканинг кўпгина соҳаларини, шу жумладан *ижтимоий педагогикани* ҳам ривожлантириш вазифаси қўйилди.

1997 йилларда «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури», «Таълим тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши билан маънавий-ахлоқий тарбиянинг самарали йўллари топиш, маънавий маданиятни ривожлантириш, шахсни фуқаро сифатида, эркин тафаккурли шахсни шакллантиришнинг энг самарали йўллари яратиш мақсадида педагогика фан олдига таълим тизимини демократлаштириш ва инсонпарварлаштириш каби вазифалар қўйилди. Республикамизда ижтимоий педагогиканинг илмий ва амалий соҳаси эндигина шаклланимоқда.

Мазкур соҳада илмий-тадқиқот ишлари шунчалик долзарбки, бу фан бўйича мамлакатимизда: «Маънавият ва маърифат маркази», «Оила» маркази, нодавлат ҳукуматга қарашли бўлмаган хайрия

жамгармаси «Соғлом авлод учун», Ўзбекистон Республикаси халқ таълими қошидаги ғоявий-сиёсий кафедралар ва бошқалар, 2009 йилни «Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги» йили, яъни ҳар бир навбатдаги йилнинг ижтимоий муаммоларнинг бирига бағишланиши ва унинг анъана тусига кириши катта аҳамият касб этади. Масалан: 2001 йил — «*Оналар ва болалар*» йили деб эълон қилинганди. Шу муносабат билан «*Усмир ва соғлом турмуш тарзи*» деб номланган Республика методик семинари ўтказилиб, мактабларда «*Соғлом авлод тарзи*» предмети киритилиб, соғлом турмуш тарзини шакллантирувчи ижтимоий муаммолар масалалари кўриб чиқилди.

Шунингдек, 1998 йилни «*Оила йили*», 1999 йилни «*Аёллар йили*», 2000 йилни «*Соғлом авлод йили*», 2001 йилни «*Оналар ва болалар йили*», 2002 йилни «*Қарияларни қадрлаш йили*», 2003 йилни «*Обод маҳалла йили*», 2004 йилни «*Меҳр-мурувват йили*», 2005 йилни «*Сиҳат-саломатлик йили*», 2006 йилни «*Ҳомийлар ва шифокорлар йили*», 2007 йилни «*Ижтимоий ҳимоя йили*», 2008 йилни «*Ёшлар йили*», 2009 йилни «*Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги*» йили деб белгилаб, ижтимоий педагогик муаммони амалиётда ҳал этиш йўллари изланмоқда.

Бугунги кунда кўплаб эмпирик назарий билимлар тўпланган, уларни тўла англамоқ ва тизимлаштирмоқ талаб этилмоқда.

Ўтмиш алломаларимиз, олим-педагогларимиз асарларини янги нуқтаи назардан ўрганиш, чет эл тажрибаларини ўзлаштириб, Республикамизга мослаштирилган ҳолда мақсадга мувофиқ қўллаш лозим.

Чет эл ижтимоий педагогикаси эса кўп йиллардан буён ривожланиб келмоқда, ҳозирги вақтда бу соҳада жуда кўп илмий салоҳиятли билимлар жамланган. Шу сабабли ҳам Ўзбекистонда ижтимоий педагогиканинг вужудга келиши ва ривожланишида бошқа мамлакатларнинг тажрибалари муҳим аҳамият касб этади. Бу соҳадаги ривожланиш жараёнида вужудга келган муаммоларнинг таҳлили, илмий билимлар ва чет элдаги амалий фаолиятни ўрганишнинг ўрни беқиёсдир.

2. Чет элда ижтимоий педагогика фанининг ривожланиши

Ижтимоий педагогика — педагогика фанидан мустақил фан сифатида ажралиб чиққанига кўп вақт бўлган эмас. Бироқ педагогика фанининг ўзи ҳам мустақил фан сифатида, фақатгина XVII асрдан

бошлаб шаклланган. Бу буюк чех педагоги **Ян Амос Коменский** (1592-1670) номи ва унинг «Буюк дидактика» асари билан боғлиқ. Бу асрда педагогиканинг тадқиқот предмети ва принциплари белгилаб берилган.

Илгари таъкидлаб ўтганимиздек, педагогика узоқ асрлардан буён фалсафа фани доирасида ривожланиб келди. Шу нуқтаи назардан ижтимоий педагогика педагогика фанидан ёш эмас, доимо педагогиканинг ажралмас таркибий қисми сифатида педагогика фани доирасида у билан ҳамнафас ривожланган. Шу сабабли ижтимоий педагогика тарихи муаммолари билан шуғулланувчи олимлар ўз тадқиқот ишларини педагогика тарихи, фалсафа ва барча даврлар ва халқлар ўтмиш алломаларининг педагогик қарашлари билан боғлашлари тасодиф эмас. Агар ижтимоий педагогиканинг ривожланиш даврларига ва шу нуқтаи назардан қарайдиган бўлсак, уни қуйидаги *3 босқичга* бўлиш мумкин деб ўйлаймиз:

Биринчиси — бошланғич давр, қадимги даврдан XVII асргача бўлган даврни ўз ичига олади. Педагогик ва ижтимоий педагогик тафаккурнинг шаклланиши билан боғлиқ. Бу даврда тарбия ижтимоий воқелик сифатида тиклана борди, унинг шаклланиши стихияли тарздан англланган фаолиятга айланди, тарбиянинг турли назариялари вужудга келди.

Антик даврлардаёқ ижтимоий-педагогик ғоянинг тамал тоши қўйилган эди, яъни таълим ва тарбия «Бешикдан тобутгача» давом этади, дейилганди. Тарбияни ёшликдан бошлаш, бунда боланинг табиатни, атроф-муҳит таъсирини ҳисобга олиши, катталар, энг аввало, ота-оналар нуфузига суяниши лозим деган ғоялар илгари сурилганди. Жумладан, **Конфуций** ва унинг издошлари шахснинг пайдо бўлиши, унинг жамиятдаги ўрни ва моҳияти каби муаммоларни ўрганганлар. *Масалан*, Сянь-цзи туғма хусусиятлар — бу самовий муносабатлар ҳосили бўлиб, уларга таълим бериш билан эришиб бўлмаслигини, инсон ёвуз табиатга эга бўлиб, ундаги эзгулик манфаатлар учун орттирилган фазилатлар эканлигини эътироф этади. Инсон туғилишидан бошлаб ҳар бир нарсадан фойда олишга интилади. Бу эса кишиларнинг ўзаро рақобатлашишига олиб келади. Шунинг учун ҳам тарбия йўли билан инсон табиатини ўзгартириш, яратилган қондалар асосида уларни адолатлилиқ ва масъулиятлилиқ каби қатор фазилатларга ўргатиш лозим.

Иккинчи босқич, XVII — XIX асрларни ўз ичига олади. Бу ижтимоий педагогиканинг ғоялари ва илмий концепцияларини ривожлантириш, фан сифатида тиклаш даври бўлган эди.

Ғарбда, Уйғониш даврида эса бола тарбиясида инсонийлик ғояларини илгари суриш ривожлана борди. Бу даврдаги илғор етакчи ғоялардан бири италян педагоги, инсонпарвари **Витаррино Да-Фелтредир.** (1378 – 1446) Витаррино Да-Фелтре «Қувонч уйи» деб номланган биринчи мактаб-интернатини ташкил этиб, дастлабки ижтимоий фаолиятга асос солган олим сифатида эътироф этилади.

Бу давр ижтимоий педагогика фанини фан сифатида вужудга келиши ва фан ривожига илғор ғоялари билан характерланади.

XVII – XIX асрлар жаҳон маданияти тарихидан буржуа демократик инқилоби босқичи сифатида жой олган. Йирик олим (педагоглар, файласуфлар, психологлар) ижтимоий педагогик муаммолар ечимини изладилар. Улар жамият ва давлат билан ҳамкорликда бу муаммолар ечилишини истадилар. Тарбия масалалари жамиятни қайта ташкил этиш ғоялари билан кўриб чиқилди. Бу давр ижтимоий-педагогик ғояларида барча инсонлар тенг ҳуқуқли, эркин, озод бўлишлари лозим эканлиги ҳақидаги фикрлар кўтарилган. Бу босқичда ижтимоий педагогика муаммолари амалий-ижтимоий педагогика билан узвий алоқада ривожланди. Ўша давр етук педагоглари етим, қаровсиз болалар учун болалар уйи, боғчалар, мактаб ва бошқа муассасалар ташкил этдилар.

XIX аср давомида педагогикадан ижтимоий педагогиканинг ажралиб чиқиши жараёни узоқ давом этди. Унинг ривожланишига фалсафа ва педагогикадан ташқари *психология, социология, антропология* (инсоннинг келиб чиқиши ва ривожланиши ҳақидаги фан), *тиббиёт* ва бошқа фанлар катта таъсир кўрсатди. Ижтимоий педагогиканинг педагогикадан ажралиб чиқиш жараёни билан бирга бошқа жараён, унинг интеграцияси (лотинча интегр-яхлит) яъни бошқа фанлар билан бирлашиши давом этди.

XIX аср охирида ижтимоий педагогика — педагогика фанининг мустақил соҳаси бўлиб ажралиб чиқди. Бу ҳодиса **А. Дистерверг, Равуль Нотори** ва бошқаларнинг номлари билан боғлиқ.

Учинчи босқич — XX асрнинг бошидаги ижтимоий педагогиканинг мустақил фан сифатида ривожланиш даври. Бу даврни ижтимоий педагогиканинг ривожланишидаги текис ёки осон давр деб айтиб бўлмайди.

Ҳозирги кунгача турли давр олимлари ижтимоий педагогика фанининг бошқа педагогик фикрлар орасида қандай ўрин тутиши ҳақида тортишувлар мавжуд: у фан ҳисобланадими ёки амалий фаолиятнинг соҳасими; ижтимоий педагогика ва ижтимоий ишлар орасида қандай муносабатлар бор ва бошқалар. Кўпчилик давлатларда

«Педагогика» ва «Ижтимоий педагогика» термини умуман ишлатилмайди. Масалан: АҚШ ўқув юртларида педагогика ўрнига талабалар «Таълим фалсафаси»ни ўрганадилар, Белгияда «Ортопедагогика» терминидан фойдаланилади, у «Махсус педагогика» ва ижтимоий педагогика тушунчаларига яқин.

Россияда ижтимоий педагогиканинг ривожланиши фан соҳаси сифатида ҳам ва профессионал амалий фаолият соҳаси сифатида ҳам, ўқув фани сифатида ҳам ўз хусусиятларига эга.

Ижтимоий педагогиканинг мустақил фан сифатида ажралиб чиқиши ҳақидаги фикрларни XIX аср намоёндалари бўлган **К.Д. Ушинский, Л. Н. Толстой** ва бошқа машҳур педагогларнинг асарларидан топиш мумкин. XIX асрнинг 20-30 йилларида **А. С. Макаренко, С. Т. Шатский** каби педагоглар етим бўлиб қолган болалаларга ижтимоий-педагогик ёрдам кўрсатишни ўз фаолиятининг асоси қилиб олган эдилар. Лекин 30-йиллардан кейин социализм ғалаба қозонгани эълон қилиниб, барча ижтимоий муаммолар иккинчи даражали бўлиб қолди. Уларни ўтмиш қолдиқлари деб атаб, улар ҳақида гапирмасликка ҳаракат қилинди.

XX асрнинг 90-йилларида Россияда ижтимоий педагогика ривожининг янги даври бошланди. Бу ижтимоий педагогиканинг илмий ва амалий соҳалари билан бир вақтда бир-биридан ажралган ҳолда ривожланишига олиб келди. Амалиёт фанга таяна олмади, чунки фан ҳам амалда йўқ эди, фан ҳақида ҳеч нарсани билиб бўлмас эди, чунки амалий фаолият эндигина шаклланар эди. Бу ижтимоий педагогиканинг ўқув фани сифатида ташкил топишида ҳам ўз таъсирини кўрсатди, бу ҳам ижтимоий педагогик фаолият ва фан ривожланиши билан бир вақтда содир бўлди. Фаннинг ва амалиётнинг ташкил топмаганлиги «Ижтимоий педагогика» фанидаги бугунги кунда ҳам кўплаб ҳал қилинмаган, тортишувлар масалаларининг мавжудлигига олиб келди. Бу объектив ҳолатлар ижтимоий педагогиканинг фан сифатида ривожлантиришини секинлаштирувчи омиллар ҳисобланади. Лекин амалиёт талаблари Россияда шунчалик жиддий ва долзарб эдики, натижада фаннинг бу соҳаси билан кўплаб илмий жамоалар шугуллана бошладилар.

Ижтимоий педагогика ва ижтимоий ишларнинг ривожланиш тарихи бир-бирига жуда яқин. Биринчи навбатда уларнинг маданий тарихий анъаналари, алоҳида ғамхўрлик ва эътиборни талаб қилувчи одамларга муносабатлари уларни бирлаштиради.

«Меҳрибонлик», «Хайрия», «Ёрдам кўрсатиш» ва бошқа тушунчалардан ижтимоий педагогика ва ижтимоий ишларда кенг

фойдаланиш бежиз эмас. Инсоннинг ҳаёти давомида юзага келадиган муаммолар ҳар бир одамда учрайди. Улар психологик, тиббий, ҳуқуқий, моддий ва бошқа хусусиятли бўлиши мумкин. Улар инсонга боғлиқ бўлмаган ташқи омиллар (экологик, ижтимоий, миллатлараро ва бошқалар) ёки ички шахслараро (жисмоний ёки психик ривожланишида соғлиги яхши эмаслиги) билан боғлиқ бўлиши мумкин. Шундай қилиб ижтимоий ишлар объекти ижтимоий ҳаёт давомида ёрдамга муҳтож бўлган инсон ҳисобланади деб айтишимиз мумкин, яъни инсон ёшидан қатъи назар ижтимоий объективдир. Ижтимоий педагогика эса унинг ижтимоийлашиши — индивиднинг ижтимоий субъектга айланиши жараёнида ёрдам кўрсатилиши керак бўлган бола билан шуғулланади, яъни бола шаклланаётган, ривожланаётган шахс. Бу объективларни таққослаш ана шу икки фанни нималар яқинлаштиришини (ижтимоий ҳаёт давомида ёрдам кўрсатиш) ва объектнинг фарқ қилишини (катта одам ва бола) яққол кўринади. Шундай қилиб, турли мамлакатларда тарихий ва маданий анъаналари жамиятнинг ривожланиш даражасига, педагогика ва ижтимоий педагогиканинг ривожланишига қараб терминалогияларида бирлаштирувчи нарсалар ҳам бор. Умумийлиги шундан иборатки, ҳар қандай жамият ҳам «доимий муаммоларни» болаларнинг ривожланиши, тарбияси ва таълимини, айниқса руҳий камчиликлари ва дефекти бўлган болаларнинг муаммоларини ҳар доим ҳал этиб келган, ҳал этмоқда ва ҳал этади.

«Ижтимоий педагогика» термини биринчи марта 1844-йили **К. Магер** томонидан тарбия ҳақидаги очик илмий мунозарага киритилган ва кейинчалик **А. Дистерверг** томонидан тарқатилган. Ана шу тушунча пайдо бўлган пайтдан то ҳозирги кунгача немис адабиётларида уни турлича талқини мавжуддир.

Биринчи талқин (К. Магер) — Ижтимоий педагогика тарбиянинг ижтимоий томони билан бир умумийликка эга.

Иккинчи талқини (А. Дистерверг) — Ижтимоий педагогика маълум ижтимоий шароит, вазиятларда педагогик ёрдам сифатида иштирок этади.

Биринчи йўналиш вакиллари. К. Магер, XX асрда **Р. Натори** (1854-1924), ва бошқалар бўлган. Раул Натори ижтимоий педагогикани умумий педагогиканинг бир қисми, аспекти сифатида қарайди, у ижтимоий педагогиканинг *учта асосий вазифасини кўрсатади:*

Биринчи, боланинг жинсий ҳаёти билан боғлиқ, унинг ҳаётида, даврасида ва атрофидаги яқин одамлари билан алоқада ривожланади.

Иккинчи, иродаси билан боғлиқ, у мактабда шаклланади ва билим беришни амалга оширилиши билан боғлиқ, шу билан бирга болада эмоционал ижтимоий (ҳаракатланиши) қобилиятлар ривожланади.

Учинчи вазифаси-ёшларда бирдамлик ва жамоатчилик асосларни тарбиялаш ҳисобланади деган ғояларни илгари суради.

Бу йўналишнинг вакиллари ижтимоий педагогикани интегратив (бирлаштирувчи) фан сифатида қарайдилар. Шу мазмунда **Е. Борнешаннинг** талқин қилиши эътиборга лойиқ. У ижтимоий педагогикага иқтисодий педагогика ва бошқаларни бирлаштирувчи фан сифатида қарайди. Ўзининг қўшилувчанлиги сабабли ижтимоий педагогика тарбиянинг ҳамма соҳаларига кириб боради, яъни у педагогиканинг принципларидан бири сифатида иштирок этади. Унинг вазифалари ижтимоий гуруҳлар ва ижтимоий жамиятда индивидуал мустақилликка ёрдам кўрсатиш деб ҳисоблайди. Шундай қилиб, бу талқинга биноан ижтимоий педагогика тарбиянинг принципи сифатида иштирок этади.

Иккинчи ёндашиш **А. Дистерверг** (40-50-йиллар, XIX аср), **Г. Нол**, **Г. Боймер** (XX аср, 20-30-йиллар), **К. Моленгауер** (50-йиллар) ва бошқалар асарларида акс эттирилган. А. Дистервергдан бошлаб бу йўналиш вакиллари ишчи синфининг ижтимоий ҳимояланмаганлиги, халқ таълими ходимлари, бошпанасизлар каби ўз даврининг ижтимоий масалаларига жавоб топишга ҳаракат қилдилар.

Гельман Гол (1879-1960) ижтимоий педагогиканинг вазифаси *агарда оила ва мактаб бирор бир сабабга кўра ўз вазифаларини бажара олмай қолганда зарур бўлдиган шошилинч тез ёрдам кўрсатишдан иборат*, деб ҳисоблайди. Гельман Голнинг фикри, Р. Натюриникидан анча ишончли, аниқ ва амалий кўринади. Унинг ғоялари 1992 йил қабул қилинган ёшларнинг хайрия кўрсатиш фаолиятлари ҳақидаги қонунда ўз аксини топди. Бу ёшларни мактабдан ташқари бошқарадиган Германиядаги биринчи давлат хужжати эди. Шу даврдан бошлаб ижтимоий педагогика амалда «*шошилинч ижтимоий педагогикаси*» бўлиб қолди, у ёшларни тарбиялашда оилада ва мактабда мавжуд бўлган камчиликлар ўрнини тўлдириши керак бўлган.

Гертруда Боймер биринчи йўналиш тарафдорларидан фарқли равишда ижтимоий педагогика — педагогиканинг принципи эмас, балки *ташкилий қисми* деб ҳисоблаган. Оилада ва мактабда тарбияга тааллуқли бўлмаган ҳамма нарса ижтимоий педагогиканинг *муаммоси* демакдир, деб ҳисоблайди у. Агарда алоҳида ижтимоий институтлар боланинг бу муаммосини ҳал этиб беролмас экан, унда тарбиянинг

янги йўналишини яратиш зарурлиги юзага келади, яъни *давлат ёрдамида*, — дейди у. Шу билан бирга ижтимоий педагогика маданий мазмунни етказиш билан эмас, балки ўсиб келаётган авлоднинг ривожланиши ва жамиятга қўшилиши жараёнида юзага келадиган муаммоларни ҳал этиш билан шуғулланишимиз керак, деб ҳисоблайди.

Бу давр намоёндалари, немис олимлари ҳозирги вақтда ижтимоий педагогиканинг асосий йўналишлари тўла ишлаб чиқилган бўлса ҳам, *ижтимоий педагогика назариясининг умумий кўриниши ҳали ҳам ноаниқлигича қолиб келмоқда*, деб ҳисоблайдилар. Улар бундан кейин ҳам шундайлигича қолади, чунки аралаш фанларнинг (психология, социология, ижтимоий ишлар ва бошқалар) ижтимоий педагогика назариясини тўла тасвирлаб бериш имконини бермай келяпти. Бу ҳолат ҳар қандай фаннинг ривожланиш жараёни учун табиийдир. Бошқа томондан эса у *ижтимоий педагогика назарий мунозаралар майдони XXI асрда анча кенгайди*, маъносини билдиради. Ижтимоий педагогиканинг фан сифатида ривожланиши билан бирга Германияда ижтимоий педагогика фани соҳасида мутахассислик профессионал фаолият соҳаси ҳам фаол ривожланди (яъни, ижтимоий педагогика) 1908 йилдан бошлаб махсус педагоглар тайёрлана бошланди, XX асрнинг 70-йиллари бошларига келиб эса, Германия университетларида олий маълумотли педагогларни тайёрлаш бошланди. Шунинг билан керакки, Германияда ижтимоий педагогика билан бир қаторда XX аср давомида билим ва амалий фаолиятнинг мустақил соҳаси сифатида ижтимоий ишлар ҳам фаол ривожланиб келди. Аммо ижтимоий педагогика ва ижтимоий ишларнинг профессионал фаолиятида умумийлик мавжуд. Шунинг учун Германияда улар ягона стандарт билан бошқарилади. Стандартда бу мутахассисларнинг номлари *ижтимоий ишчи*, *ижтимоий педагог* сифатида синонимлар орқали ёзилади. Таълим-тарбиянинг барча бу масалалари XX асрнинг 20-йилларида шафқатсиз сиёсий курашнинг мунозара қуролига айланган эди. Тарбия мақсади, мактабнинг ижтимоий функциялари, мактабнинг сиёсат билан муносабати, янги педагогика, биологик ва ижтимоий тарбия, таълим тизими ва мактаб структураси, болалар ва ёшлар ташкилоти, мактабнинг ўзини-ўзи бошқариши ҳақида мунозаралар авж олган.

Мунозара масалаларидан бири мактаб ва ижтимоий муҳит муносабати, ташкиллаштирилган оммавий тарбия муаммоси эди. **М. В. Крупенина** ва **В. Н. Шульгинлар** мактабнинг тарбиявий функцияси ва ижтимоий муҳит бирлашуви, ижтимоий муҳитни бола

тарбиясига жалб этиш масалаларини илгари сурдилар. Чунки уларга кўра «*мактабни ўраб турган муҳит билан муносабатлашмасдан мактаб тарбияси масаласини ҳал қилиш жуда мураккаб*».

Бу жараёнда улар мактабни муҳит ҳаётига мослаштириш каби муҳитни ҳам «педагоглаштириш» муҳимлигини кўра олдилар. Улар ёшларни коммунистик руҳда тарбиялашда муҳитдан ва унинг зарарли таъсиридан ажратиб юбориш шиори ва педагогика фақат ташкиллаштирилган тарбия жараёни билан шуғулланиши лозимлиги ҳақидаги ғояга қарши турдилар.

Василий Николаевич Шульгин (1894–1965) советлар ҳокимиятини қабул қилиб, янги жамиятда янги одамни тарбиялаш, янги типдаги педагогика-ижтимоий тарбия педагогикаси ҳақида орзу қиларди. У пайтларда бу **муҳит педагогикаси** деб аталарди. Унинг фикрича, мактаб «*ҳаётга томон ўсиб бориши*»—муҳитга татбиқ қилиниши, унга таъсир қилиши ва уни ўзгартириши лозим. Лекин педагогика бунинг муҳит болага, унинг шахси шаклланишига қандай таъсир қилишини билмай туриб амалга оширолмайди. Чунки бола «*қишлоқ, оила, шаҳар қисми*» ҳисобланади. В. Н. Шульгин янги жамият педагогикасига учта асосий вазифа юклаган. *Биринчидан*, бола яшаётган ва унга таъсир қилаётган муҳитни ўрганиш. *Иккинчидан*, муҳитни ўзгартира олишга қодир инсонни ўқитиш ва тарбиялаш. Бунинг учун мактаб болаларини аҳоли билан жамоатчиликда ишлашга жалб этади, бунда меҳнат асосий восита саналади. *Учинчидан*, мактаб муҳитни қайта таълим олиш марказига айлантириши лозим. Бу ота-онага намунали таъсир кўрсатиш (саводсизликни тугатиш жараёнида), педагогик маориф, бола тарбиясида ота-онага ёрдам беришни англатади. Шунингдек, бу аҳоли ҳаётига янги маданиятни татбиқ этишда боланинг ота-онасига таъсири ҳам ҳисобланади.

Болога ижтимоий муҳит таъсирига оид Шульгин тадқиқотлари, кўндаланг қўйилган ижтимоий педагогика масалалари, шубҳасиз, инсонпарвар, истиқболли эди, лекин унинг тарбияга синфий ёндашуви эзгу мақсадларни инкор этилишига сабаб бўлди.

Мария Васильевна Крупенина (1882–1950) пролетар инқилобини қабул қилиб, янги жамиятда мактабнинг ролини сезиларли даражада катта деб билди. У мактаб нафақат ўқитиш маркази, балки унда меҳнат етакчи бўлган янги ўқув ва тарбия жараёнлари туғилиши лозим, деб ҳисоблаган.

М. В. Крупенина ғояси—тарбия нафақат бир одамнинг бошқасига таъсири, балки муҳитнинг шахсга оммавий таъсирини таъкидлашдан иборат бўлган. Шунинг учун педагогика муҳитни ўрганиши,

тартибсиз маиший ҳаётга, «ташқиллаштирилган педагогик жараён» киритиши лозим. У тарбиядаги ташқиллаштирилган ва ташқиллаштирилмаган жараёнларни яқинлаштириш вазифасини қўйди.

М. В. Крупенина педагогикани «инсонни ижтимоий шаклланиши, муайян тарихий давр ва муайян синф муҳитида ривожланиш метод ва шакллари ташқил қилишни ўрганиш, уларни аниқловчи омиллар миқдори ва улар бўйсунувчи қонуниятларни тадқиқ этиш» нинг бутун жараёнини ўрганиш лозимлигини фан сифатида ифодалади.

Унинг ташқиллаштирилган педагогик жараёни реал ҳаётга яқинлаштириб, ижтимоий тарбия тизимининг бир бўғинига айлантиришга интилиши педагогик қарашларининг давр нуқтаи назаридан салбий баҳоланишига сабаб бўлди.

Ижтимоий педагогиканинг тарбиявий функцияларини тушуниш мақсадида Павел Петрович Блонский (1884-1941) ижодий меросига мурожаат қилиш фойдадан ҳоли эмас. У *болани, уни ўраб турган ижтимоий муҳит қадриятлари ва меъёрларини билмасдан муваффақиятли тарбиялаш, билим бериш мумкин эмас*, деб ёзган эди.

Олим бола ахлоқидаги мураккабликни бола организмнинг ўзига хослиги ва «уни ўраб турган муҳит ички хусусиятлари» га боғлаган эди. У шу муҳитда боланинг хатти-ҳаракати, етакчи ва бўйсунув ахлоқи, ўғил бола ва қиз боланинг ўзаро муносабати, тарбияси оғир болалар ва одобли болалар хатти-ҳаракатларини тадқиқ этди. Биз Блонский асарларида боланинг ижтимоий муносабатлар тизимида ўзини тутишига оид тавсифлар топа оламиз.

А. С. Макаренконинг жамоада шахс тарбияси муаммосига оид, шахс ва жамоа муносабати ҳақидаги мероси, унинг тарбияси оғир ўсмирлар билан ишлаш тажрибаси ижтимоий тарбия назариясини бойитди. Шахс тарбиясида болалар жамоаси аҳамиятини исботлаб берди.

Ижтимоий педагогикага характерли бўлган муаммога изланиш бизда худди чет элдаги каби XX асрнинг 70- йилларида юзага келди. Бу таълим тизимини тузишига боғлиқ ҳолда намоён бўлди. Бизда бу қизиқиш муаммога боғлиқ, методик тавсияларнинг юзага келишида кузатилади.

Чет элда ижтимоий педагогиканинг назарий муаммоларини ишлаб чиқиш XX асрнинг 50-60 йилларида Германияда юзага келди, лекин Европа, Германия ва АҚШда XIX асрдан бошлаб Давлат институтлари томонидан ташқил этилган, *ижтимоий фаолият* термини остидаги фаолият тарқала борди.

Мазкур фаолият асосида ижтимоий тарбиянинг амалга ошадиган шароити, унинг мазмуни, методикасининг моҳияти ёритилади. Бу ўқув курси инсонларни ижтимоий тарбиялаш ижтимоийлаштириш муаммосининг тавсифи билан тугатилади.

Савол ва топшириқлар:

1. Ўзбекистон ижтимоий педагогикаси ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
2. Чел элда ижтимоий педагогика фанининг ривожланиши ҳақида нималар дея оласиз?
3. Ижтимоий педагогиканинг ривожланиш босқичлари қайсилар?

ИЖТИМОЙ ПЕДАГОГИКА МЕТОДЛАРИ

1. Методлар ҳақида тушунча.
2. Ижтимоий педагогика методлари.

2/ **Методлар** — ўрганилаётган объектнинг моҳияти ва қонуниятларидан келиб чиқиб, борлиқни амалий ва назарий ўзлаштириш усуллари ҳисобланади. Ижтимоий педагогика фани педагогиканинг бир соҳаси сифатида, педагогикада қўлланадиган тарбиялаш ва ўқитишнинг анъанавий методларига таянади. Ижтимоий педагог методлар орқали боланинг онги, ҳулқи ҳис-туйғуларига мақсадга мувофиқ таъсир ўтказиши, ҳамда уни ўраб турган ижтимоий муҳитга таъсир этиши мумкин.

Методлар — боланинг ижтимоийлашиш жараёнида ҳамкорлик қилувчи, позитив ижтимоий тажриба тўплашида ёрдам берувчи ижтимоий педагог ва боланинг ўзаро боғлиқ хатти-ҳаракатлари усуллари дир. Ижтимоий педагогика ҳам педагогиканинг энг янги соҳаларидан бири эканлигини назарда тутсак, унинг методлар тизими ҳақида гапиришга жуда эрта.

Шунинг учун ижтимоий педагог ўз амалий фаолиятида педагогика, психология ва ижтимоий ишдаги методлардан кенг фойдаланади. Ижтимоий педагог ўз касбий фаолиятини бажариш учун алоҳида усуллардан ташкил топган методларни эгаллаши керак. Методлар, усуллар ва воситалар бир-бирлари билан шундай боғлиқки, улар айрим ҳолатларда воситалар ролини ҳам бажариши мумкин.

Ижтимоий педагог томонидан қўлланиладиган асосий методлар қуйидагича тасниф этилади.

1. *Ижтимоий иш методлари.* Бунга ижтимоий ташхис методлари (интервью, мониторинг, социологик савол-жавоб ишлари, экспертизадан ўтказиш ва ҳ. к) . Ижтимоий реабилитация методлари (меҳнат терапияси, гуруҳли терапия ва ҳ. к.) киради.

2. *Психологик методлар.* Булар психодиагностика (интеллект ва қобилиятларни аниқловчи тестлар савол-жавоблар, лойиҳа тестлари, социометрия), психокоррекциялар (психогимнастика тренинглар, психологик консултациялар бериш) киради.

3. *Педагогик методлар* (педагогик тажриба, педагогик назорат, таълим-тарбия бериш методлари) .

4. *Ижтимоий педагогика методлари* (ижтимоий тарбия, таъсир кўрсатиш, ижтимоий педагогика ҳамкорлик қилиш ва ҳ. к.)

Ижтимоий педагогик фаолият мобайнида ишонтириш ва машқ қилиш методлари кенг қўлланилади. Бу методни қўллашнинг хусусияти шундан иборатки, ижтимоий педагог қайсидир сабабларга кўра одоб-ахлоқнинг умум қабул қилинган меъёрлари шаклланмаган ёки нотўғри шаклланган бола билан иш олиб борадилар.

Ижтимоий педагогик фаолиятни амалга оширишда *ибрат-намуна* методидан ҳам фойдаланиш мумкин.

Бу методида амалга оширишда *қуйидагилардан фойдаланилади:*

а) ота-оналар намунаси;

б) буюк арбоблар, олимлар, қаҳрамонлар намунаси;

в) ўқитувчининг шахсий намунаси.

Рағбатлантириш ва жазолаш.

Жамиятда қабул қилинган ҳаёт меъёрлари, улар тўғрисидаги тўғри ва аниқ тасаввурнинг юзага келиши, охир-оқибатда шахснинг ишончи унинг ҳаётдаги ўрнини шакллантиради. Ишонтириш методи жамиятда қабул қилинган меъёрларни бола хулқи ва фаолиёти мотивларига кўчиришга ёрдам бериб, эътиқодни шакллантиради.

Ишонтириш деб, болаларда маънавий-ахлоқий фазилатларни тарбиялаш ва мустаҳкамлаш, характер ва хулқларидаги салбий томонларни йўқотиш мақсадида уларнинг онги, туйғуси ва иродасига таъсир кўрсатишга айтилади.

Ишонтириш методи ўқувчиларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялашда ва уларнинг характерини шакллантиришда муҳим роль ўйнайди.

Тушунтириш. Тушунтириш тарбия жараёнида жуда кўп қўлланилади. Болаларга бирор фазилатнинг афзаллиги ва киши учун зарурлиги қисқа, аниқ қилиб тушунтириб берилади.

Уқтириш. Уқтириш бирор ахлоқий фазилатни тарбияланувчилар онгига сингдириш ва улар томонидан уқиб олиншини таъминлашга асосланади. Шунинг учун ўқитувчилар ва тарбиячилар ўқувчиларни тарбиялаганда ва уларга ахлоқий фазилатларни тушунтирганда унинг афзалликларини ва зарур эканини кўрсатувчи далиллар келтириши, исботлаши, ишонтириши лозим. «*Ўқигандан ўққан яхши*» деган халқ мақоли бор. Уқиб олинган ахлоқий фазилат болада маҳкам сингиб қолади.

Ўғит-насиҳат. Шахсни ижтимоийлашув жараёнида тажрибада синалган ва халқимиз томонидан доим қўлланиб келинган ўғит-насиҳатлардан ҳам фойдаланмоқ керак.

Ижтимоий педагог ўз тажрибалари, кўрган-билганлари ва ўқиганларини далиллар, аниқ мисоллар билан ишонарли қилиб айтиб бериши, яхши феъл-атворга, одобга ва ахлоқ қонун-қоидаларини бажаришга даъват этиш, йўл-йўриқ кўрсатишига *ўғит-насиҳат* дейилади.

Насиҳат қилмоқ, шахсни ижтимоийлашувга йўлламоқ, яхши фазилатларни эгаллашда уларга йўл-йўриқ кўрсатмоқ демакдир. Бу методни нафақат ижтимоий педагог, балки ота-оналар ҳам муваффақиятли қўллашлари мумкин. Ўғит-насиҳат ўқувчиларга якка ҳолда ва гуруҳ-гуруҳ қилиб берилиши мумкин.

Маслаҳат бериш. Маслаҳат — бирор ижтимоий муаммоларни ҳал қилишда, хатти-ҳаракатда, хулқ-атворда қандай қилса яхши бўлиши ҳақида фикр бериш демакдир. Ҳар бир киши, айниқса болалар бир ишни бошлашдан илгари бу иш ҳақида катталарнинг, айниқса ўқитувчининг фикрини билишни истайди. Ёки бирор ишда, ҳаракатда қийинчилик туғилиб қолса, шу қийинчиликни енгиш йўлини топиш мақсадида ўқитувчидан, катталардан маслаҳат сўрайди. Бундай маслаҳат олиш ўқувчи ҳаётида тез-тез учраб туради. Шунинг учун тарбиячилар болалардаги бу хусусиятдан тарбия мақсадида моҳирлик билан фойдаланишлари керак. Шунинг ҳам айтиш керакки, болаларнинг ҳаммаси ҳам бирор иш қилганда ёки бирор ишни бошлашдан олдин ҳамма вақт ҳам маслаҳат олишга журъат этмайди. Бундай вақтларда ижтимоий педагог болаларни маслаҳат олишга рағбатлантирмоғи керак. Маслаҳатни ҳам ўқувчиларнинг мустақил бўлишларига ёрдам берадиган қилиб бериш керак.

Илтимос ва истак. Илтимос, ўтинч, сўров билан болаларга муурожаат этиш, уларга ва улар кучига бўлган ишончни ифодалайди. Шунинг учун ҳам синфга ёки айрим болага бирор ишда ёрдам беришларини илтимос қилинганда уларга маъқул тушади, уларнинг

фаоллигини сафарбар қилади ва буни болалар бажонидил бажарадилар. Илтимос болаларнинг кучига ишониш ва ҳурмат этишга асосланади. Илтимос ёки сўраш хушмуомалалик ва назокат билан амалга оширилади. Масалан: *«Акбархон, шу китобни Абдулазизга элиб беришингни сўрайман»*. *«Бобирхон, Воҳиджон билан дарс тайёрлаб, унга ёрдам беришингни илтимос қиламан»*. Булардан ташқари, илтимосни истак билан қўшиб муомала қилиши мумкин. Масалан: *«Тоҳиржон, китобингизнинг муқовасига қоғоз ўраб олсангиз яхши бўлар эди»*, ёки *«Болалар, ҳозир дам олсак қандай бўлар экан?»*, *«Қарияларга ёрдам берсангиз, улар хурсанд бўладилар»*, *«Мен шу китобни ўқиб чиқишингизни истар эдим»*. Истак, хоҳиш, билдириш ўқитувчининг болаларга нисбатан муҳаббати ва ишончини билдиради. Бундай муомалани кўрган болада ҳам ўқитувчига нисбатан ҳурмат ва ишонч ортади. Шу билан бирга бундай муомала, болаларни назокатли, бир-бирини ҳурмат қиладиган, хушмуомала бўлишга ўргатади.

Буйруқ ва талаб. Буйруқ — қатъий амр-фармон формасида ифодаланган талабдир.

Ижтимоийлашув жараёнида болалар олдига давлатимиз ҳамда ота-оналар томонидан қўйилган муайян мақсад ва вазифаларнинг бажарилишига эришмоқ учун талаб этиш ва буйруқ бериш каби воситалардан ҳам фойдаланилади. Болалардан қилинадиган талаблар ҳамда уларга бериладиган амр-фармон ва буйруқлар аниқ, равшан, тушунарли, муайян ҳам қатъий бўлиши керак.

Ҳар бир буйруқ ёки талабнинг мақсади болаларга тушунарли бўлсин. Болалар бу буйруқ ёки талабни нима учун бажаришлари зарурлигини яхши англашлари лозим. Шу билан бирга, улар яхши ва пухта ўйлаб берилиши лозим. Ўқувчилар олдига қўйилган буйруқ ва талабнинг албатта бажарилишига эришиш керак. Агарда қўйилган талаблар ва бериладиган буйруқлар қатъий бўлмаса, ўқувчиларнинг бажариш имконияти сусаяди. Бундай буйруқлар бажарилмай қолади. Шунинг учун буйруқ ва талаб қатъий бўлсин.

Агарда буйруқ ёки талабни ўқувчилар бажармасалар, дарҳол тегишли тadbирлар кўриш керак. Ўқитувчи, тарбиячи ва ота-оналар ўз буйруқ ва талабларининг болалар томонидан бажарилмай қолишига бефарқ қарасалар, улар кейинги талаб ва буйруқларни ҳам бажармайдилар, оқибатда бола масъулиятсиз, интизомсиз ва тартибсизликка ўрганади.

Мактаб ва оилада болага бериладиган ҳар бир буйруқ ёки талаб боланинг ёши, имконияти, кучига қараб берилиши ҳамда шу буйруқ ва талаблар ўқувчининг тарбиясига ёрдам бериши керак.

Буйруқ ёки талабнинг болаларга тушунтириб берилиши ва болалар томонидан пухта англаб олинишига эришиш лозим.

Бериладиган буйруқ ва қўйилган талабнинг албатта бажарилишига эришиш керак, буйруқ асоссиз бўлганда ёки буйруқни бажарувчининг узрли сабаблари бўлган тақдирда бекор қилиниши мумкин.

Ахлоқий суҳбатлар. Ўқувчиларни ижтимоийлашувида суҳбатлар, маърузалар, докладлар ва мунозаралар ўтказиш кенг қўлланиб келинмоқда. Ишонтириш ва тушунтиришнинг энг яхши воситаларидан бири бўлган ахлоқий суҳбат ёлғиз мактабдагина эмас, балки оилада ҳам, мактабдан ташқари таълим-тарбия муассаларида ҳам амалга оширилиши мумкин.

Болаларнинг ижтимоийлашувида намуна ёки ибрат методи катта аҳамиятга эгадир. Намуна-ўрнатма ёки ибрат методи болалардаги тақлидчанликка асосланади. *Тақлид* — бошқаларнинг хулқ-атворини, хатти-ҳаракатини онгли ёки ихтиёрсиз равишда такрорлаш демакдир.

Рағбатлантириш ва жазолаш

Бола ўз хатти-ҳаракати, қилиғига бошқаларнинг баҳо беришларига муҳтождир. Шунинг учун ҳам болалар бирор ҳаракат ёки қилиқ қилсалар, дарҳол атрофдаги кишиларга қарайдилар. Бу билан улар *«менинг қилиғим сизларга маъқулми ёки маъқул эмасми»* демоқчи бўладилар. Бошқалар томонидан унинг ҳаракатига берилган ижобий баҳо унга ёқимли бўлади, кайфиятини яхшилайдди, қувонтиради, салбий баҳо эса уни хафа қилади ва ташвишга солади. Болалар ҳаётида ва камолотида уларни қуршаб олган ва теварак-атрофдаги кишилар ҳамда жамоатчиликнинг уларнинг хатти-ҳаракати ва хулқига берган баҳоси ғоят катта аҳамиятга эгадир.

Ҳар бир бола ўсган ва камол топган сари ҳар қадамида ота-онанинг ва теварак-атрофдаги одамларнинг мақтови, маъқуллашига сазовор бўлишга, танбеҳ эшитмасликка интилади.

Рағбатлантириш ва жазолаш даставвал болаларнинг ижтимоийлашувига ёрдам беради, уларнинг хатти-ҳаракати ва хулқини тўғри йўлга солиб юборади ҳамда пайдо бўлган ижобий фазилатларни мустаҳкамлашга даъват этади.

Рағбатлантириш ва жазони моҳирлик билан қўллаш орқали болаларни ижтимоийлашувида ғоят катта муваффақиятларга эришиш мумкин. Шунинг ҳам айтиш керакки, ҳар қандай маъқуллаш ҳам, қоралаш ҳам ўқувчиларга ижобий таъсир кўрсатавермайди, балки аксинча салбий натижа бериши мумкин.

Ўқувчиларни тарбиялашда рағбатлантириш ва жазолашнинг самарали натижа бериши учун *қуйидаги шартлар мавжуд бўлиши керак.*

1) Ижтимоий педагогнинг обрўси. Агарда ижтимоий педагог ўқувчилар олдида обрўга эга бўлса, ўқувчилар уни севсалар, унинг ҳар бир сўзи болаларда чуқур таассурот қолдиради, ўқувчилар унинг айтганларини мамнуният билан бажарадилар. Акс ҳолда тарбиячи ҳам ҳеч қандай таъсир кўрсатмайди ёки таъсири жуда заиф бўлади.

2) Рағбатлантириш ҳам, жазолаш ҳам ҳаққоний бўлиши керак. Бу масала алоҳида аҳамиятга эгадир. Ўқитувчи ёки тарбиячи томонидан боланинг хатти-ҳаракати ва қилмишига бериладиган баҳонинг ҳаққоний, адолатли эканига боланинг ўзи ва унинг ўртоқлари ишонч ҳосил қилишлари лозим.

Шахсни ижтимоийлашувидаги энг муҳим шартлардан бири ўқувчилар хулқига берилган баҳо ёлғиз бир ижтимоий педагогнинг фикри бўлиб қолмай, балки буни жамоа ҳам қўллаб-қувватламоғи керак.

Рағбатлантириш шахснинг ижтимоийлашувида муҳим роль ўйнайди. Рағбатлантириш болаларнинг руҳини кўтаради, уларни тетиклантиради, ғайратига ғайрат қўшади, хулқи ва хатти-ҳаракатида янгидан-янги муваффақиятларга эришишга одатлантиради ва уларга маънавий озиқ беради. Рағбатлантиришнинг хилма-хил формалари: *маъқуллаш, кўнглини кўтариш, ишонч билдириш, мақташ, мукофотлаш* кабилар мавжуд.

Маъқуллаш. Рағбатлантиришнинг энг кўп тарқалган формаларидан бири ўқувчининг муваффақияти ва яхши хулқ-атворини маъқуллашдир. Ижтимоий педагог боланинг хулқини маъқуллаганда бу хулқ ва характерни янада такомиллаштириш йўлларини кўрсатиб бермоғи керак.

Бош қимирлатиш, табассум, юз ва қўл ҳаракатлари, «балли», «баракалла» каби сўз ва имо-ишоралар билан болалар хатти-ҳаракати маъқулланади.

Кўнгли кўтариш, далда бериш. Ижтимоий педагогик фаолият давомида кўпинча эътибор яхши натижаларга эришмаган ва бунга интилаётган, ҳаракат қилаётган болаларга қаратилади. Кўнгли кўтариш болаларга куч бағишлайди ва уларда оптимизмни ўстиради ва уларнинг кучига куч, ғайратига ғайрат қўшади.

Ишонч билдириш, ишониш. Болалар, айниқса бошланғич мактаб ўқувчилари ўз ўқитувчиларини пок қалб билан самимий севадилар ва уларга қаттиқ ишонадилар. Шунинг учун ҳам кичик ёшдаги

болалар олдида ўқитувчининг ҳурмати ва обрўси ғоят каттадир. Ўз навбатида, ўқувчи ўқитувчидан ўзига ишонишни талаб этади. Ўқувчига ишониш, ишонч билдириш унга катта мукофотдир. Болалардаги бундай ҳолатни ўқитувчилар яхши билиши ва уларга ишонч билан қарамоғи лозим.

Қайд этиш. Болалар хулқ-атворининг яхшиланиб бораётганини қайд этиш, айниқса болалар жамоаси олдида (синфда, мактаб ўқувчилари ўртасида, ота-оналар олдида) қайд қилиш, руҳини кўтариш ўқувчини тетиклантиради ва уни яхши интизомга йўллайди.

Мақташ. Ўқувчини бирор яхши иши ва одоблиги учун синфда болалар олдида, умум ўқувчилар мажлисида, деворий газетада, ота-оналарга хат ёзиш ва шу каби йўллар билан мақташ катта ижобий натижа беради.

Мукофотлаш. Мактабдаги энг олий мукофот бошланғич мактабни битирганда, синфдан-синфга ўтганда мақтов қоғози бериш ва ўрта мактабни битирганда ҳамма фанлардан аъло ўқигани ва намунали хулқи учун кумуш ёки олтин медаль беришдир.

Ижтимоий педагогик фаолиятда болаларни рағбатлантириш билан бир қаторда жазо чоралари ҳам қўлланади.

Жазо — болаларнинг ўз хулқи ва ҳаракатидаги ноҳўялик ҳамда камчиликларни англашига, тугатишига, ярамас ҳаракатлардан, шўхликлардан ўзларини тийишига ёрдам беради. Мактаб ёшидаги кичик боланинг хатти-ҳаракатидаги ёмон томонларни ўз вақтида қоралаш ва тақиқлаш, болани иккинчи марта шу каби ноҳўя ҳаракатларни қилмасликка, ўз хулқ-атворини тузатишга йўллайди. Лекин бўлар-бўлмасга жазолайвериш ҳам зарарлидир. Унинг ўрнига бир мартаба ўринли жазолаш яхши натижа беради. Ўқитувчи боладаги ёмон хулқ-атворларни қоралаш билан бирга унинг ёмон бола эмаслигини, унда яхши хислатлар ҳам борлигини, агар истаса ўз хулқидаги камчиликларни йўқота олиши ва синф жамоасининг энг яхши, намунали ўқувчиси бўлиши мумкин эканини қайд қилиб ўтиш керак. Мана бундай насиҳат болада ўз камчиликларини тузатиш ва яхши фазилатлар ҳосил этиш истагини уйғотади.

Асосан қуйидаги жазо чоралари қўлланиши мумкин: ўқитувчининг, синф раҳбарининг, илмий мудир, директор ёки мудирнинг танбеҳи; парта, синф доскаси ёки ўқитувчи столи ёнида тикка турғазиб қўйиш; синф ўқувчилари олдида огоҳлантириш бериш, дарсдан чиқариб юбориш; бажарилмай қолган синф ёки уй вазифасини бажариш учун дарсдан кейин олиб қолиш; таъсир кўрсатиш учун педагоглар кенгашига чақириш; директорнинг мактаб бўйича берадиган буйруғи

билан огоҳлантириш эълон қилиш; хулқига қўйилган баҳони пасайтириш; санаб ўтилган жазо чораларини қўлланганда ижтимоий педагог ҳар бир боланинг шахсий ва ёш хусусиятларини, синфнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олмоғи керак. Шу билан бир қаторда жазолашга бир қатор талаблар ҳам қўйилади:

1. Жазолаш мантиқий якунига етказилиши керак, яъни ота-оналар ўз қарорларидан қайтмайди;

2. Жазолаш можарони тугатиши лозим: қилинган иш ҳақида қайта эсланмайди ёки келгусида таъна қилинмайди;

3. Жазолашга шошиш керак эмас: боланинг айбини тан олиб хатога йўл қўйиш мумкин, бу билан эса унда катталарга нисбатан ишончсизлик мустаҳкамланиши, уларнинг ҳаққоний эмасликларига ишонч пайдо бўлиши мумкин. Жазолашни орқага суриш, жазоланишни кутиш, бўлиб ўтган воқеа-ҳодисанинг моҳиятини англаб етиш, ўзининг қилган ноҳўя ишини, хатосини ўйлаб кўриш имконини беради.

Пўписа. Болаларга пўписа қилиш мумкинми? Бу пўписанинг қўлланишига ва ундан оқилона фойдаланишга боғлиқдир. Кўрқитиш, таҳқирлаш мақсадида пўписа қилиш зарарлидир. Интизомсизлик, тартибсизликнинг олдини олиш мақсадида қўлланадиган пўписанинг аҳамияти шубҳасиз каттадир. Пўписа — ман этилган беъмани хатти-ҳаракатларни тўхтатишга ва олдини олишга ёрдам беради. «*Аҳмад, сўқшини ташламасанг, синфга киргизмайман*» ёки «*Вали, келгуси дарсга ёзиб келмасанг, шу ерда олиб қолиб ёздираман*». Мана бундай пўписа кичик болалар учун мос ҳамда ишонарли бўлади. Шуни ҳам айтиш керакки, пўписа қилган билан айтганини қилдиrolмаган ижтимоий педагогнинг обрўси тушиб кетади. Шунинг учун ижтимоий педагогнинг болаларга оқилона, онда-сонда пўписа қилиши ва ҳар бир буюрилган ишнинг қатъият билан амалга оширилишига эришиши керак.

Ижтимоий педагогнинг амалий фаолиятида бу методларнинг турли хил турлари қўлланилиши, шунингдек, юқорида келтирилган методлар билан бирга *уялтириш, қизарттириш, койиш* каби методларни ҳам қўллаш мумкин.

Кўриб чиқилган методлар ижтимоий педагогикада алоҳида эмас, балки бир- бири билан боғлиқ ҳолда қўлланилади.

Савол ва топшириқлар:

1. Методлар ҳақида тушунча беринг.
2. Ижтимоий педагогика методлари қайсилар?

Ижтимоий педагог ва унинг касбий сифати

Ижтимоий педагог ким? Унинг руҳий сурати ва шахсий тавсифномаси қандай? Қайси соҳалар унинг фаолияти доирасига тегишли? У бошқа касб эгаларидан нимаси билан фарқ қилади?

Шундай саволларга жавоб ахтарар эканмиз кундалик ҳаётда биз касб инсон онгида, унинг хатти-ҳаракатларида ва дунёқарашида ўзига хос из қолдиришига гувоҳ бўламиз. Психологияда бу нарса «касбий менталлик» деб аталади. *Менталлик* — бу инсоннинг оламга муносабатини ва унинг кундалик хатти-ҳаракатларини акс эттирувчи маълум ижтимоий-руҳий қарашлар ва қадриятлар мажмуидир. Менталлик ўзида индивиднинг ижтимоий ва маданий тажрибасини мужассамлаштирган бўлиб, инсоннинг қайси ижтимоий қатламга, ёшга, жинсга, миллатга ва касбга мансублиги билан аниқланади.

Психологик тадқиқотларда касбий менталлик маълум бир касб эгаларига хос бўлган хусусият сифатида эътироф этилади.

Ижтимоий педагог — фақат ўқитувчи эмас, бола қандай ўқиётганини ва ривожланаётганини тушунадиган ва ҳис этадиган шахсдир. У бола ҳаётини, кечинмаларини худди ўзиникидек тушунадиган ва унинг маънавий, маданий, ахлоқий ривожланишида йўлланмалар бера оладиган мутахассис бўлмоғи керак, шунинг учун ҳақиқий педагог фақат ўз фанини билибгина қолмай, айни вақтда болалар ва катталар билан ижодий мулоқот қила оладиган, ўз устида ишлайдиган инсон бўлиши муҳим аҳамиятга эга.

Ижтимоий педагогларни касбий тайёрлаш узлуксиз таълим тизимида амалга оширилади. Ижтимоий педагогларни касбий тайёрлаш икки турдаги ўқув юртларида олиб борилади: ўрта касбий таълим муассасалари (лицей ва коллежлар) ва олий касбий таълим даргоҳлари (институт ва университетлар).

Ўрта касбий таълим муассасаларида кичик синфлар ва мактабгача тарбия муассасаларида тарбияланувчи болалар билан ишловчи педагоглар тайёрланади. Ўрта маълумотли педагогларнинг асосий вазифаси болаларга қийин вазиятларни енгиб ўтишга ёрдам беради, болаларнинг ишонишига қўмаклашувчи фаолият турларини ташкиллаштиради. Болаларнинг ривожланиши учун зарур шарт-шароитларни яратиш, уларнинг ота-оналари билан ҳамкорлик қилиш, ўз малакасини ошириш мақсадида мустақил равишда ўқиб боришдан иборатдир. Улар ўрта касбий таълим билим юртини тугатгач, олий таълим муассасида ўз ўқишини давом эттириши мумкин.

Таълим жараёнини ижтимоийлаштириш натижасида ўқувчи инсон моҳиятини англайди. Ўз ҳаёти давомида инсон тўғрисида ҳосил қилинган тушунчалар асосида, шахс ҳақиқий фуқаро бўлиб етишади.

Инсонпарварликка асосланган таълим — ижтимоий фанлар ва ёндош фанларнинг функцияларини кенгайтиради, таълим жараёнини, мутахассис шахси ва унинг дунёқараши яхлитлигини таъминлайди.

Таълимда методологик ҳаёт тажрибасига зиддиятли ҳолатларда ижтимоий мослашув моделини ишлаб чиқишни тақозо этади:

- ижтимоий — шахсий ҳаёт тажрибасига асосланган мунтазам давом этадиган жараён ҳисобланади;

- маълум вазиятдан келиб чиқиб, зиддиятли ҳолатларда ижтимоий мослашув моделини ишлаб чиқишни тақозо этади;

- мавжуд амалдаги ҳолатга доим мослашиш жараёни ҳисобланади;

- шахслараро алоқаларни қамраб олади;

- шахснинг шаклланиш жараёнини йўналтиради.

Ижтимоий педагог касбий фаолиятининг хусусиятлари «Ижтимоий педагог» мутахассиси «педагог» сўздан олинган бўлиб, аввало *ўқитувчи* маъносини англатади. Шу боис мазкур лавозим жорий этилганидан сўнг айнан ўқитувчилар биринчи *ижтимоий педагоглар* бўлдилар. Ижтимоий педагогларни қайта тайёрлаш бўйича курслар тингловчиларининг аксарият қисмини ҳам ўқитувчилар ташкил этади.

Яна шуни таъкидламоқ жоизки, ижтимоий педагогларнинг касбий тайёргарлиги ҳам педагогик олий ўқув юртларида амалга оширилади. Дарҳақиқат, педагог ва ўқитувчининг касбий фаолиятида кўпгина умумийликлар мавжуд. Бу иккала касбнинг ҳам объекти бола, унинг ривожланиши ва ижтимоий шаклланишидир. Бу нарсаларнинг яқинлигини яна бир бор тасдиқлайди.

Ўз навбатида мазкур мутахассисликларнинг касбий фаолияти уларнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлашга имкон берувчи бир қатор тафовусларга ҳам эга. Ўқитувчи ўзининг асосий таълим бериш вазифасини бажарар экан, ёш авлодга билим ва жамият томонидан орттирилган *ижтимоий маданият* тажрибасини ўргатади. Ушбу жараёнда бола тарбияланади ва шакллантирилади. Ижтимоий педагогнинг диққат маркази, асосий вазифаси болани жамиятга мослашиб кетишига ёрдам беришдир.

Ижтимоий педагогик фаолият

Педагогик фаолият — бу таълим-тарбия воситасида ўқувчиларга ижтимоий маданият тажрибаларини сингдиришга қаратилган касбий фаолиятдир.

Педагогик фаолият — таълим ва тарбия орқали ижтимоий-маданий тажрибани беришга йўналтирилган касбий фаолият туридир. Бу фаолият таълим стандартлари, ўқув режалари, дастурлари билан белгиланади.

Ижтимоий педагогик фаолият болага ижтимоийлашуви жараёнида (боланинг жамиятга кириши) ёрдам кўрсатишга қаратилган касбий фаолият туридир. Боланинг ижтимоийлашуви турли хил таълим муассасалари, ташкилотлари, бирлашмалари ва ижтимоий педагоглар ёрдамида амалга оширилади. У маълум шахсга қаратилган бўлиб, аниқ манзилга йўналтирилган фаолиятдир. Ижтимоий педагогик фаолият қуйидаги хусусиятларга эга:

- таълим муассасаларидаги ижтимоий-педагогик фаолият;
- болалар ташкилотларидаги ижтимоий-педагогик фаолият;
- болаларнинг ижодкорлигини ошириш ва дам олишини ташкил этишга масъул ташкилотлардаги ижтимоий-педагогик фаолият.

Ижтимоий-педагогик фаолиятнинг асосий йўналишлари қуйидагилар ҳисобланади:

- дезадаптацияга учраган болаларни профилактика қилиш;
- ижтимоий меъёрлардан чекинган (оғиш) болаларни ижтимоий реабилитация қилиш.

Бу ишлар икки шаклда амалга оширилади:

1. Бевосита боланинг ўзи билан олиб бориладиган ишлар;
2. Боланинг ижтимоий муҳит билан алоқасида воситачилик қилиши.

Ижтимоий педагогиканинг асосий категорияларидан бири бўлган ижтимоий таълим категорияси икки томонлама хусусиятга эга. *Биринчидан*, ижтимоий таълим — бу боланинг ижтимоийлашувига ёрдам берувчи ижтимоий билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш жараёнидир. *Иккинчидан*, ижтимоий таълим — бу ижтимоий соҳада ишлаш учун махсус тайёргарлик кўриш жараёнидир.

Ижтимоий педагогнинг касбий фаолият тузилмаси. Ҳар қандай фаолият ўз тузилмасига эгадир. Улар фаолият элементларининг ўзаро боғлиқлигини ва ўзаро шартларини аниқлайди. Ижтимоий педагог

фаолияти тузилмаси қуйидаги компонентлардан иборат: *субъект* (фаолиятни амалга оширувчи томон), *объект* (фаолият йўналтирилган томон), *мақсад* (фаолият орқали нимага интилинади), *вазифа* (фаолият орқали нималар амалга оширилади), *воситалар* (фаолият қайси усул ёки техника ёрдамида амалга оширилади) .

Ижтимоий педагог фаолиятининг объекти жамиятга мослашиш жараёнидаги ёрдамга муҳтож болалар ва ёшлардир. Бу тоифага интеллектуал, руҳий, ижтимоий нуқсони бор болалар, шунингдек, жисмоний, руҳий ёки ақлий шаклланиши бузилган болаларнинг катта қисми (кўзи ожиз, кар-соқов, ақлий ожиз болалар) киритилади. Улар жамиятнинг алоҳида меҳрига муҳтождир.

Агар боланинг жамиятдаги шаклланиши нормал кечса, унда ижтимоий педагог ёрдами зарур бўлмайди. Борди-ю, ота-оналар ва мактаб унинг шаклланиши, тарбияланиши ва таълим олишини таъминлай олмаса, у ҳолда ижтимоий педагог хизмати керак бўлади. Ижтимоий педагог фаолияти мазмунини тулиқроқ тасаввур қилиш мақсадида унинг педагогик фаолият билан қиёсий жадвалини кўриш мумкин.

1-жадвал

<i>Касбий фаолият</i>	<i>Фаолият мақсади</i>	<i>Фаолият хусусияти</i>	<i>Фаолият объекти</i>	<i>Фаолият амалга оширилган муассасалар</i>
<i>Педагогик фаолият</i>	<i>Ижтимоий тажрибани олиш</i>	<i>Дастурли меъёриланган узлуксиз</i>	<i>Барча болалар</i>	<i>Таълим муассасалари</i>
<i>Ижтимоий педагогик фаолият</i>	<i>Бола ижтимоий-лашувида ёрдам</i>	<i>Минзилли чегараланган вақтда чекланган</i>	<i>Ижтимоий-лашув муаммоларига эга бола</i>	<i>Таълим муассасалари ижтимоий педагогик муассасалар ижтимоий хизмати</i>

Ижтимоий педагог фаолиятининг мақсади боланинг руҳий енгиллиги ва хавфсизлиги учун шарт-шароит яратиш, унинг оиласи, мактаби ва атрофидаги унга салбий таъсир кўрсатувчи омиллардан огоҳлантирувчи ва уларни енгиб ўтувчи ижтимоий, ҳуқуқий, руҳий, тиббий ва педагогик муаммоларини комплекс равишда ҳал этиш мақсадида турли мутахассислар (руҳшўнослар, тиббий ходимлар, ижтимоий ходимлар ва юристлар) ҳамда маъмурий органлар ва идораларнинг (таълим, соғлиқни сақлаш, ижтимоий ҳимоя соҳасидаги) мазкур масалага йўналтирилган сайъ-ҳаракатларини мувофиқлаштириб туришда воситачи бўла олиши керак.

Ижтимоий педагог фаолиятидаги муҳим йўналиш — бу БМТ конвенциясида эълон қилинган боланинг яшашга, соғлом шаклланишга, таълим олишга, ўз қарашларини эркин ифода этишга, камситишнинг ҳар қандай туридан ҳимоялашга қаратилган ҳуқуқларини ҳимоя қилишдир.

Ижтимоий педагог фаолиятидаги яна бир йўналиш — бу болани шаклланишига кўмаклашувчи ижтимоий лойиҳалар ва дастурлар, хусусий ташаббусларни ишлаб чиқишда иштирок этишдир.

Ижтимоий педагогик фаолият — ўз ичига педагогик фаолиятни ҳам қамраб олган ижтимоий меҳнат бўлиб, бола (ўсмир)га ўзини ва руҳий ҳолатини шакллантиришда ёрдам бериш, оила, мактаб ва жамиятда нормал муносабатлар ўрнатишига йўналтирилади.

Шундай қилиб, ижтимоий педагог фаолиятига қуйидаги вазифаларни бириктириш мумкин:

- таъхис қўйиш;
- башоратчилик;
- воситачилик;
- тўғрилаш ва қайта тиклаш;
- ҳимоялаш;
- огоҳлантириш ва эҳтиёт чоралари профилактикаси;
- эвристика (ижодий фикрлаш) .

Ижтимоий педагогнинг барча фаолияти воситалар ёрдамида амалга оширилади. Булар сафига мақсадга эришишда зарур бўладиган барча ҳаракатлар, предметлар, қуроллар, усуллар ва технологияларни киритиш мумкин.

Ижтимоий педагогнинг шахсий тавфсифномаси кўриб чиқиладиган бўлса, аввало мазкур фаолият субъектини — ўз соҳасини мукаммал билувчи мутахассисни белгилаб олишимиз зарур бўлади. У бола ҳаётидаги ижтимоий ва ботиний қийинчиликларни чуқур фарқлай билади ва унга ёрдамга кела олади. У умумназарий ва махсус билимларга, малака ва қўникмаларга, маълум даражадаги қобилиятга эга бўлади.

Кузатувчанлик, вазиятда тез йўлга туша билиш, фаҳм-фаросат билан сеза олиш, ўзини бошқа одам ўрнига қўя олиш ва унинг ҳиссиётларини тушуна билиш, ўзини бошқара олиш ва рефлексия (фикр юритиб уни таҳлил қилиш) махсус қобилиятлар жумласидандир. Шунингдек, ижтимоий педагог *дилкашлик, одамлар билан ишлай олиш, қизиққонлик, ўз фикрини ўтказа олиш, баҳсли вазиятларда йўл топа билиш, тиришқоқлик* каби ижтимоий соҳанинг барча ҳодимларига хос хусусиятларга ҳам эга бўлмоғи даркор.

Хорижий тадқиқотчилар ҳам педагогнинг индивидуал-руҳий хусусиятлари тўғрисида ўз фикрларини билдирадilar. Масалан, Буюк Британиялик олимлар бундай хусусиятлар қаторига юқори даражадаги ақлий салоҳиятга эгалик, тартиблилик ва ўз-ўзини бошқара билиш, жисмонан кучлилик, одамларга қийин вазиятларда ёрдам бера олиш, чидамлилик, сезгирлик каби хислатларни киритадилар.

АҚШнинг машҳур психологларидан саналган Ж. Холанд ўзининг «Ўзига йўналтирилган қидирув» методикасида ижтимоий соҳа касби эгасига хос хусусиятни кўрсатган. Булар: реалистлик (ҳаққонийлик), тадқиқотчилик, артистлик, ижтимоийлик, тадбиркорлик, конвенционал хусусиятлардир. У ижтимоий педагогга хос инсонпароварлик, идеаллик, масъулиятлилик, ахлоқлилик, хушмуомалалик, илиқлик, одоблилик, ўзгаларни дўст тутати олиш каби хусусиятларни ҳам кўрсатади.

Ижтимоий педагог касби инсонлар ўртасидаги муносабатлар тизимида фаолият юритувчи кўпқиррали соҳа бўлиб, педагогнинг қайси ишда ишлашидан қатъи назар одамлар билан ва аввало болалар билан ишлашга йўналтирилган. Мулоқот жараёнида педагог кўплаб руҳий оғирлик ва чарчоқни ўзида синашига тўғри келади. Шу боис унинг асаб тизими ҳам мустаҳкам бўлиши даркор. Бу нарса унга ижтимоий-педагогик, руҳий-терапевтик жараёнларда эмоционал қийинчиликлар билан тўқнашувда ёрдам беради.

Ижтимоий педагогга хос яна бир характер «Мен — образидир». Бу нарса педагогнинг ўзига нисбатан ижобий муносабатда бўлишини ҳамда бошқалар томонидан ўзига юқори баҳо берилишини ифодалайди. Мазкур характер педагогга бошқа одамлар билан эркин мулоқот қилиш ва уларни осон қабул қилиш имконини беради.

Ижтимоий педагогнинг қуйидаги шахсий фазилатларини алоҳида ажратишимиз мумкин:

- Инсонийлик хусусиятлари (меҳрибонлик, бошқалар манфаатини устун қўйиш) ;
- руҳий таҳлилчилик хусусиятлари (ўзини идора қила олиш, ўзига танқидий қараш, ўзини баҳолай олиш) ;
- руҳий-педагогик хусусиятлар (киришувчанлик, гапга чечанлик) .

Юқорида келтирилган хусусиятлар билан танишар эканмиз, ҳар қандай одам ҳам ижтимоий педагогик фаолиятни олиб бориш қобилиятига эга бўлавермаслигига ишонч ҳосил қиламиз.

Ҳар бир педагогнинг касбий омилкорлиги, яъни унинг ўз фаолиятини олиб боришга амалий ва назарий томондан тайёрилиги

меъерий-ҳуқуқий ҳужжатлар ёрдамида тартибга солинади. Мазкур ҳужжатлар ўз ичига мутахассис педагогнинг касбий мажбуриятларини, меҳнат тавсифномасини, билим ва малакасини олади. Ижтимоий педагогик фаолиятнинг асосини ижтимоий иш, мурувват кўрсатиш, хайрия, меҳрибонлик каби тушунчалар ташкил қилади.

ИЖТИМОЙ ИШ — аҳолининг ижтимоий ҳимояланмаган қатламларига ёрдам кўрсатиш ҳисобланади. Ижтимоий ишларнинг объекти инсон ҳисобланади, лекин ҳамма эмас, балки фақатгина муаммолари бўлганлари (экологик, ижтимоий, техноген, миллатлараро кескин ўзгаришлар, бузилишлар натижасида) ёки соғлом бўлмаган, жисмоний ёки руҳий нуқсонлари бўлганлар ҳисобланади.

МАДАНИЯТ — жамиятнинг тарихий матлум бир ривожланиш даражаси, ижтимоий куч, инсон қобилияти, одамлар ҳаётий фаолияти шаклини ташкил этиш усули, асосан улар томонидан яратилажак моддий ва маънавий қадриятлар билан белгиланади.

МУРУВВАТ КЎРСАТИШ — муҳтожларга ёрдам, хайрия-саҳоват — алоҳида шахслар ёки ташкилотлар томонидан муҳтожларга ёки аҳоли гуруҳларига беминнат ёрдам бериш. Раҳм-шавқат, марҳамат, раҳмдиллик — барчага ёрдам бериш ёки ўзгаларни кечириш, ғамхўрлик, инсонпарварлик қилиш.

ХАЙРИЯ — (муҳтожларга ёрдам, хайр-саҳоват) — муҳтож одамларга ёки аҳолининг ижтимоий гуруҳларига хусусий шахслар, ёки ташкилотлар томонидан бепул ёрдам кўрсатиш.

МЕҲРИБОНЛИК — (меҳр-саҳоват) (раҳм-шавқат, марҳамат) — раҳмдиллик, одамийлик, инсонпарварлик юзасидан кимгадир ёрдам кўрсатиш ёки кимнидир кечириш.

«Касбий мажбуриятлар» — болаларни ижтимоий ҳимоя, қўллаб-қувватлаш, ҳамда бу борада хизмат кўрсатувчи муассасалар тўғрисида зарур ахборотлар билан таъминлаш.

— Инсон ва бола ҳуқуқини ҳимоя қилишга қаратилган, турли тоифадаги болаларнинг ҳақ-ҳуқуқларини таъминлашга, болаларни ҳуқуқий жиҳатдан тарбиялашга йўналтирилган ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш;

— Руҳий ва эмоционал ёрдамга муҳтож болаларга ижтимоий-реабилитацион ёрдам кўрсатиш;

— Кам таъминланган оилаларда яшовчи болаларнинг маиший ҳаётини яхшилаш мақсадида уларга ижтимоий ёрдам кўрсатиш.

— Бемор болаларга зарур тиббий-ижтимоий ёрдам кўрсатиш. Алкоголизм, гиёҳвандлик билан шуғулланувчи вояга етмаганларни даволаш.

- профилактика ва реабилитация қилиш;
- ижтимоий-психологик, яъни оилада, турли микрожамиятда соғлом муҳит ташкил этишга ёрдам бериш;
- ижтимоий-педагогик, яъни болаларни тарбиялашда ота - оналарнинг ўз ҳақ-ҳуқуқларини англаш, уларга шароитлар яратиш, ўқитувчи ва ўқувчи орасидаги зиддиятларни ҳал этиш кабилардан иборат.

Ижтимоий педагог бу вазифаларни амалга ошириш учун, албатта қуйидаги соҳаларда ўз билимларини бойитиб бориши шарт:

- миллий истиқлол ғояси ҳуқуқий-меъёрий база (қарорлар, актлар, буйруқлар, кўрсатмалар, ташкилот тузулмалари ва ҳ. к.);
- ижтимоий педагогиканинг тарихи ва назарияси;
- ёш даврлар психологияси;
- социология;

Ижтимоий — педагогик ишларни олиб бориш ҳамда режалаштириш методлари ва ҳ. к. «Ижтимоий педагогдан қуйидагича касбий билимлар талаб этилади :

— Ўз фаолиятининг меъёрий-ҳуқуқий асосини (қонунлар, фармонлар, қарорлар ва йўриқномалар), ижтимоий педагогика назарияси ва тарихини, турли муҳитларда турли тоифа болалари билан ишлашнинг методикасини ва технологиясини, бола шахсини, унинг жисмоний, маънавий ва ижтимоий шаклланишини ўрганувчи психологияни; одамларнинг уюшма ва гуруҳлари (оила, мактаб ва меҳнат жамоаси) ни ўрганувчи социологияни; ўз касбий тадқиқот фаолиятини ижтимоий бошқариш ва режалаштириш методини билишда қуйидаги касбий малакалар талаб этилади: *Таҳлил қила олиш қобилияти*. Боланинг шаклланишида унга муҳитнинг салбий ва ижобий таъсир кўрсатувчи ҳаракатларини аниқлаб, таҳлил қила билиш;

Башоратчилик қобилияти — фаолият олиб бориш усулларини белгилаб олиб, уни аниқ мақсад томон йўналтириш, дуч келиши мумкин бўлган муаммоларни олдиндан кўра билиш ва ҳисобга олиб, вақтни тўғри тақсимлаш; *лойиҳалаштириш билиш* — фаолиятни аниқ бир лойиҳа асосида, тарбияланувчининг шарт-шароитлари ва мавжуд муҳит талабларини ҳисобга олиб, аниқ бир тартибда олиб бориш ўз фаолиятининг ҳар бир босқичида ижобий ва салбий натижаларини тўғри таҳлил қила олиш; киришувчанлик, яъни болани эшитиш ва тинглай олиш, бола билан мулоқот жараёнини осонлаштириш, бола муаммосини тўғри тушуниш учун зарур ахборот ва маълумотларни тўплаш.

— Шу кунга қадар ижтимоий педагогнинг вазифасини бир — бири билан боғлиқ бўлган *тиббиёт, спорт, милиция, маданият* ташкилотлари ходимларига юклатилиб келинди. Натижада жамият аъзолари онгида болалар тарбияси билан фақат ўқитувчи ва ота-оналар шуғулланиши лозим деган фикр ўрнашиб қолди. Юртимизда ижтимоий ишни касб даражасига олиб чиқиш ҳамда бу борада мутахассис кадрларни тайёрлаш жамиятда тарбиявий муаммоларни ҳал этишда инсонларнинг яшаш шароитини яхшилашда, энг асосийси — ҳар бир жамият аъзосини ижтимоий ҳимоялашда муҳим аҳамият касб этади.

Ижтимоий педагогик фаолият — боланинг ижтимоийлашув жараёнида унга ёрдам кўрсатишга ва унинг ўзини жамиятда амалга ошириши учун шароитлар яратишга қаратилган профессионал фаолият.

Шунингдек, ижтимоий педагогдан қуйидаги малака ва кўникмаларга эга бўлиши талаб этилади:

— аналитик, яъни социумда рўй бераётган жараёнларни назарий таҳлил этиш, боланинг руҳий оламини англай билиш, уларнинг муаммоларини ҳал этишга доир ҳамкорлик фаолиятини ташкил этиш;

— ташкил этилган ижтимоий-педагогик фаолият бўйича боланинг муаммоларини ҳал этиш йўллари башорат қилиш;

— лойиҳалаш, яъни, ижтимоий-педагогик фаолиятнинг мазмунини аниқлаш ва режалаштириш;

— рефлексив, яъни ижтимоий педагог ўзининг фаолиятини таҳлил этиб бориши;

— коммуникатив, яъни ижтимоий педагогнинг инсонлараро мулоқот маданиятини эгаллаши. У бошқалар фикрини эшита билиш, мулоқотга кириша билиш, фактлар тўплаш сингари фаолиятларни ўз ичига олади.

— касбий статус — бу касб кодексида кўрсатилиб, субъектнинг инсонлараро муносабатлар тизимидаги касбий ҳолати, ҳуқуқлари, мажбуриятларидир.

Ижтимоий педагог ҳуқуқлари

Ижтимоий педагог журналистлар каби ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларига кириб бора олиши керак. Бунинг учун у давлат қонун чиқарувчи органлари билан мустаҳкам алоқада бўлиши талаб этилади, *ўзининг бу фаолиятида у:*

— болаларнинг, умуман жамият аъзоларининг ижтимоий талабларига доир ахборотлар тўплаш, социологик савол-жавоблар ўтказиш, таххис-текширув ишларини олиб бориш ҳуқуқига;

— муайян ижтимоий муаммоларни ҳал этиш юзасидан жамият органларига ва давлат ташкилотларига мурожаат этиш ҳуқуқига;

— давлат органларини улар фаолиятига доир мавжуд муаммолардан хабардор этиш ҳуқуқига;

— ижтимоий фаоллик ва у ёки бу ташаббус билан чиқадиган ота-оналар, оилалар, ҳомийларни рағбатлантириш ҳуқуқига;

— оммавий ахборот воситаси ёрдамида маълум ижтимоий фаолият ёки намунавий оила тарбияси тажрибаларини тарғиб этиш ҳуқуқига;

— яшаш жойи, иш ва ўқув жараёнларида маълум ижтимоий муаммоларни ҳал этишга қаратилган фуқароларнинг ижтимоий ҳаракатини бошқариш каби ҳуқуқларга эга.

Ижтимоий педагогнинг касбий сифатлари. Ижтимоий педагог асосан халқ оммаси билан ишлайдиган шахсдир. У ўз фаолияти жараёнида турли характердаги инсонлар билан мулоқотга киришишига тўғри келади. Бу вазиятда улар билан турли хил зиддиятларга бормаслик, уларнинг кўнглига, юрагига кириб бориш учун сифат ва фазилатларга эга бўлиши талаб этилади: *эмпатия* (дунёни бошқаларнинг кўзи билан кўриш, тушуна билиш), *ҳайрихоҳлик*, *эзулик*, *тўғрилиқ*, *очиқ кўнгиллик*, *аниқ мўлжал олиш*, *самимийлик*, *коммуникабельлик* (бошқалар билан чиқиша билиш).

Ижтимоий педагогнинг ахлоқий мажбуриятлари. Ижтимоий педагог ўз мижозларининг қалбига кириб боришида унинг ахлоқий мажбуриятлари муҳим аҳамият касб этади. Ижтимоий педагогнинг ахлоқий мажбуриятлари ўзига хослиги билан ажралиб туради. Булар:

— ўз мижозларига нисбатан ахлоқий мулоқотда бўлиш, яъни уларнинг ҳақ ҳуқуқлари ва имтиёзларини биринчи даражали деб билиш;

— улар билан мулоқотга киришишда ахлоқ меъёрларига амал қилиш (ҳурмат, ҳаққоният, хушмуомалалик, алоҳида эътибор ва ҳ. к.);

— раҳбарлар ёки етакчи ташкилотларга нисбатан этик мажбуриятлар;

— ўз касби олдидаги аҳду — мажбуриятлар, яъни ўз касбининг мазмунини англаш, масъулиятни ҳис этиш, фаоллик кўрсатиш ва ҳ. к.

Ижтимоий педагог фаолиятининг модели. Ижтимоий иш билан ҳар ким ҳам шуғуллана олмайди. Ижтимоий педагог турли хил

характердаги инсонлар билан мулоқотда бўлади. Бу инсонлар ўзларининг муаммолари билан, албатта, ижтимоий педагог шахсига қарши таъсир кўрсатади. Мижозларга ёрдам берувчи мутахассисдан эса уларга ўз таъсирини ўтказа билиши талаб этилади. Бу мулоқот негатив ва позитив бўлиши мумкин. Ижтимоий педагогнинг вазифаси *биринчидан*, негатив таъсирга қарши тура олиши, *иккинчидан* маданий эмпатияни амалга оширган ҳолда вазиятдан чиқиб кетиш талаб этилади. Бунга мижозга таъсир ўтказиш, ишонтириш, сингдириш, ҳиссий зарарсизлантириш каби методлардан фойдаланилади.

Ижтимоий педагог фаолияти соҳалари — Ижтимоий педагог лавозими бугунги кунда иккита идорада — таълим муассасалари ва ёшлар иши бўйича муассасаларда жорий этилган.

Ёшлар иши бўйича идораларда мазкур лавозим 8 хил муассасада руйхатга киритилган. Булар: *болалар клублари, болалар ижоди марказлари, ёшлар ётоқхонаси, ўсмирлар дам олиш масканлари, ёшлар таълим марказлари, касбий йўналтириш марказлари, бандлик марказлари, болалар ва ёшлар меҳнат биржаларидир.*

Таълим соҳасида эса педагог 6 хил муассаса руйхатига киритилган. Булар: *мактабгача тарбия ташкилотлари, умумтаълим муассасалари, умумтаълим интернатлари, боқувчисини йўқотган болалар учун умумтаълим идоралари, махсус таълим муассасалари, бошланғич касбий таълим муассасаларидир.*

Ижтимоий педагог лавозими мазкур икки идорада жорий этилган бўлса-да, аслида уларга бўлган талаб яна ҳам кенгроқ. Бундай лавозим деярли барча ижтимоий соҳаларда жорий этилган. Улар соғлиқни сақлаш муассасаларида (руҳий носоғлом, гиёҳванд болалар учун), аҳолини ижтимоий ҳимоялаш муассасаларида (имконияти чекланган ўсмирлар реабилитация марказларида, вояга етмаганлар реабилитация марказларида), ички ишлар органлари тармоғидаги муассасаларда (махсус ёпиқ тарбия масканларида).

Ижтимоий педагогик ишлар фаол ғоявий — ахлоқий имкониятларга эга, у шахс ҳулқида пайдо бўлган салбий элементларга қарши курашда муҳим омилга айланади. У ижтимоий фикрни шакллантириш йўли билан жамоада соғлом маънавий-ахлоқий муҳит ҳосил қилишга таъсир кўрсатади, илғор ижтимоий қадриятларни мустаҳкамлайди, шахс қадр-қимматини таъминлайди, қонунни ҳурмат қилишга ўргатади. Бу айниқса бугунги кунда, жамият

маънавий янгилиниш жараёнини бошидан кечираётган бир даврда муҳим аҳамиятга эга.

Тарбиявий фаолиятнинг муҳим резервларидан яна бири — оммавий тарғибот билан боғлиқ бўлиб, ғоявий-тарбиявий ишларнинг барча шаклларида ғайрат ва ташаббус талаб этилади. Бунда давлат ва жамоат ташкилотлари томонидан оммавий — ташкилий тадбирлар ўтказиш, кечалар, байрамлар, расм-русмлар, урф-одатлар, жумладан, «Наврўз», «Хотира ва қадрлаш куни» ҳамда бошқа тадбирлар муҳим аҳамиятга эга. Оммавий ишларда ижтимоий-тарбиявий муваффақиятларга омманинг ижтимоий-маданий фаолият йўналишини чуқур англаган ҳолдагина эришиш мумкин. Бу, биринчи навбатда, педагогик тамойиллар асосида маърифий муассаса ишларини ташкил этишда ва методикасида ўз ифодасини топади. Тадбирларнинг фақат ғоявий йўналишини эмас, айтилиши чоғда ижтимоий-педагогик, ижтимоий-психологик моҳиятини англаш, ташкилий ишларда унинг механизмларига таяниш зарур.

Ижтимоий педагогик ва ижтимоий ходимлар фаолияти аста-секин кенгайиб, бири иккинчисини тўлдириб боради.

Ижтимоий-педагогик бошқарув ва ижтимоий жараёнларни назорат қилиш объекти сифатида ёшлар жиноятчилигининг олдини олиш мактаб, ички ишлар бўлими, вояга етмаганлар жиноятчилигига қарши кураш органларининг биргаликдаги тадбирлари тизими доирасида амалга оширилиши керак. Шундан келиб чиқиб дастлабки талаблар олға сурилади: мазкур фаолият самарадорлиги учун хизмат қиладиган объектив жараёнлар ва ҳодисаларни ҳисобга олиб бориш; тарбиянинг ноқулай шароитига ва шахсни нотўғри йўлга киришининг бошланишига ўз вақтида эътибор бериш мақсадида ижтимоий-педагогик истиқбол методларидан фойдаланиш; ўсмир шахснинг индивидуал — психологик ва ижтимоий сифатларини ҳисобга олиш.

Савол ва топшириқлар:

1. Ижтимоий педагог таълим тизимидаги тавсифномалар.
2. Ижтимоий педагог касбий фаолиятининг хусусиятлари.
3. Ижтимоий педагогик фаолият.
4. Ижтимоий педагогнинг вазифалари.
5. Ижтимоий педагогларнинг «Касбий мажбуриятлари».

Халқ педагогикаси ва оммавий тарбиянинг замонавий шароитдаги ҳолати

Ўрта Осиё халқлари педагогик илмлари ривожланиши тарихини ўрганиб чиқиш педагогиканинг биринчи расмий белгилари, халқ ҳаёти, халқ педагогик маданиятининг бевосита таъсири остида пайдо бўлганлигини кўрсатади. Ўзбекистон мустақиллигининг дастлабки кунлариданоқ ижтимоий педагогик фаолиятда асосий восита сифатида халқ педагогикасидан кенг фойдаланилмоқда. «Ўзбек халқ педагогикаси» қамрови ниҳоятда кенг, бағоят серқирра ва сержило тушунча бўлиб, у шу халқ пайдо бўлган бутун даврни ўз ичига олади.

Халқ донишмандлиги ва одобномасининг бу нодир соҳаси ижтимоий ва маиший-ахлоқий ҳаётнинг барча томонларини, халқ оғзаки ижоди, қадршунослиги, удумшунослиги ва маросимшунослигининг етакчи йўналишларини, диний-ахлоқий таълимотини қамраб олиши билан характерланади. «Ўзбек халқ педагогикаси»да доно халқимизнинг таълим-тарбия, ахлоқ, одоб, инсон қадриятлари ва унинг маънавий эътиқоди бутунлиги соҳасидаги дунёқараши, амалий фаолияти усул ва методлари, анаъналари табаррук ислом дининг одоб-ахлоқ, илму-фан таълимотига боғлиқ ҳолда, ёритиш мўлжалланган.

Халқ педагогикаси асрлар давомида яшаб келди. *Унинг таъсир кучи, аҳамияти нимада?* Ўзбек халқ анъанавий педагогикасининг асрлар довомида шаклланиб, ривожланиб, бойиб боришининг, фуқаро, ватан тақдирида ҳал қилувчи ролининг боиси, *биринчидан*, унинг ҳаётийлиги, таъсирчанлиги, серқирра, сермаънолигидир. *Иккинчидан* унинг бевосита халқ томонидан мавжуд ҳаёт давомида жонли анъаналарда яратилиши, яшаши, ҳаёт, инсон муаммоларини қамраб олиши, тарбиянинг энг долзарб масалалари ечимини ҳал қилишга қаратилганидир. *Учинчидан*, умуминсоний йўналишга, умумбашарий ғоя мақсадларга қаратилган бўлганлигидир. Халқ педагогикаси умуман халқнинг орзу умидларини унинг ўсиб келаётган авлодни тарбиялаш ва ўқитиш ҳақидаги тасаввурларини ифода этади. Ал-Форобий, Ибн Сино, Беруний, Жомий, Умар Хайём, Саъдий, Навоий, Авлоний ва бошқа маърифатпарварларнинг меросларини таҳлил қилиш, уларнинг тарбия ҳақидаги умумий ғоялари, хусусан, оилавий тарбия ҳақидаги ғоялари халқ педагогикаси тарихидаги ифода этилган ғоялар ва фикрлар билан

узвий боғланиб кетганлигини кўрсатади. Шунинг учун халқ педагогикасининг тарбиявий аҳамиятидан ижтимоий педагогик фаолиятда кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Ижтимоий-педагогик нуқтаи назардан Форобийнинг психология, этика ва эстетика бўйича асарлари катта қизиқишга эга бўлиб, унда инсон ижтимоий мавжудот сифатида ўрганилади. Форобий шахсининг маънавийлик сифатлари ижтимоий муҳит тарбияси таъсири остида юзага келади деб ҳисоблаб, шундай ёзади: *«Инсон — энг бошидан бошлаб табиатан яхши ёки ёмон бўлиб, худди шундай тугма тўқувчи ёки ёзувчи бўлиб туғулмайди»*. Форобий Ибн Сино ва Берунийнинг ижтимоий педагогик қарашларига катта таъсир кўрсатди. Ибн Сино маънавий тарбия ҳақида фикр юритар экан — Инсондаги ҳақгўйлик, адолатлилик, ҳалоллик каби сифатларни юксак баҳолайди ва *«халқнинг маънавийлик хусусиятлари ва адолатлиликка чорлайдиган неча асрлик анъаналарини ҳисобга олиш керак. Чунки адолатлилик инсоннинг энг яхши беағи»* деган фикрни беради.

Беруний асарларида тарбия ҳақида кўплаб ажойиб фикрлар айтилган. «Ўтган авлодлар хотиралари» («Хронология») текширишларида олим энциклопедист турли халқлар ва даврлар календар системаларини таърифлаш билан бир қаторда ҳақиқат ва ёлгон, яхши ва ёмон, камтарлик ва кеккайиш, билимлилик ва нодонлик, маънавийлик муаммоларини ўрганади.

Ўрта асрнинг ёрқин мутафаккирларидан бири Рудакий мақол ва ривоятлар кўринишидаги кўплаб поэтик асарлари халқ педагогикасини бойитиб, халқ оғзаки ижодиёти дурдоналари қаторига кирди. У *«инсон ақлининг туби бу билимдир»* ва *«дунёда билим каби муҳим мева йўқдир»* деб билимга юксак баҳо беради..

Ўрта аср ижтимоий педагогик мерослари ҳақида гапирилар экан Носир Хисравнинг (1004-1088) «Маърифат китоби»да ижтимоий педагогик фикрлар илгари сурилганлигини айтишимиз мумкин. Бу асарда «Ўз-ўзини англаш» «яхши ва ёмон сифатлари» бобларида муаллиф инсонни тўғри тарбиялашга ҳалақит қиладиган *етита* (ёмонлик) тўсиқларни айтади: *такаббурлик, айёрлик, бефаҳмлик, очкўзлик, ғазаб, ғараз, шаҳватпарастлик*. У мана шу еттита тушунчаларни эсдан чиқаришни маслаҳат бериб, уларнинг ўрнига эса бошқаларини — улар учун (улкан) *юксак, олийжаноблик, камтарлик, ҳалоллик, сабр тоқат, оддийлик, шукроналик, сахийлик* ва *меҳрибонлик* каби фазилатларни ўзлаштириш зарурлигини таъкидлайди.

Носир Хисрав қарашларининг асосий ғояси инсон камолотида, ижтимоийлашувида инсон имкониятларининг ўрни муҳим эканлиги, инсонда бу имкониятлардан фойдаланиш шароитлари мавжудлигини таъкидлайди.

XI—XII асрларда Ўрта Осиёда халқ педагогикасининг ривожланишига катта таъсир кўрсатган Бурҳониддин Зарнуджий «Ўқувчиға билим олиш йўлидаги қўлланма»сида ўқитиш жараёнини ташкил этиш бўйича тавсиялар беради.

Ўзбек адабиётининг асосчиси ҳисобланган мутафаккир, тараққийпарвар арбоб Алишер Навоий педагогик ғояларининг аҳамияти жуда катта бўлди. Унинг қарашларида демократик ва инсонпарварлик ғоялари, инсонга муҳаббат, ҳалоллик, адолатлилик, ёрқин келажакка ишонч ҳақидаги халқ ҳикматли сўзлари билан боғланиб кетади. Халқ ҳатто ўзининг буюк олими ҳақида ривоят, афсоналар яратиб халқ поэтик ижодиётини шакллантирувчиси сифатида унинг образини абадийлаштирадилар. Мутафаккир олим ва шоирларнинг кўплаб насиҳатлари халқнинг турмуш ҳаёт тажрибалари асосида ишлаб чиқилган ҳикматли сўзлари билан жуда ҳам аниқ мос келади: «кийшиқ ўтирганда ҳам тўғри гапириш керак», «Ёлғон гапириб яшагандан кўра тўғри гапириб ўлган афзал», «агарда сен ҳар доим тўғри гапириб келган бўлсанг кейин ҳам сенга ишонадилар». Алишер Навоий ўзининг «Ҳамса» сида инсон камолотида ижтимоий муҳитнинг ўрни муҳим эканлигини таъкидлайди. Бу эса *меҳнатсеварлик, покланиш, ҳалоллик, иймон эътиқодлилик* бўлиш орқали амалга ошиши аллома томонидан илмий асослаб берилади.

Алишер Навоий «Маҳбуб-ул-қулуб» асарида инсон ва унинг энг яхши фазилатларини тасвишлаб баркамол инсон тимсолини яратди. Асарда у инсонни комилликка элтувчи ягона восита — бу сабр дейди. «*Сабр, — дейди у, — аччиқ, аммо фойда келтирувчи у қаттиқ, аммо зиён-заҳматларни даф этувчи. Сабр-насиҳатгўй, ачитиб гапирадиган, киши табиати унда озор чекади лекин амал қилган охирида муродга етади. Сабр — табиб, бадҳўр — дори, бемор ундан озор топади, аммо сўнггида соғлиққа эришади*». Алишер Навоий қарашларини хулосалаб шуни аниқ айтиши мумкинки, таълим-тарбия жараёнида юзага келадиган-руҳий муҳит фақатгина инсоннинг ўз хусусиятлари — сабр, ижтимоий руҳий асосидагина яратилади. Зеро инсон ҳар нарсага қодир. Агар инсон ахлоқ, сабр тушунчаларидан йироқ бўлса айтиш лозимки, уни ўраб турган ижтимоий муҳит шу инсонга мувофиқ бўлади.

Шундай қилиб, Ўрта Осиё халқларининг педагогик нуқтаи назарлари бошқа халқларда бўлгани каби узоқ ўтмишда юзага келган. Тарбия ҳақидаги халқ донишмандлиги — халқнинг оммавий тарбияси, кўп асрлик педагогик маданияти ва тажрибалари эса бунинг ифодаси ҳисобланади.

Ахлоқ педагогикаси муаммоларини илмий текширишлар тарихини ўрганиб чиқиш, тарбиялашдаги халқ тажрибасини ижтимоий тарихий ҳодиса сифатида ўрганиш, ҳамма тарихий ривожланиш босқичларидан ўтганини ва ҳозирги даврнинг педагоглари илмий қизиқишлари доирасига кириб келганини кўрсатади. Буюк чеҳ педагоги Я. А. Коменский «Оналар мактаби» ғоясини оилавий тарбия тажрибасига таяниб асослаб берган. Машҳур швецариялик педагог И. Г. Песталоцци ҳам ўзининг «Оналар учун китоб»ини Швецария халқ педагогикаси тажрибаларини умумлаштириб яратган. *У оилада бошланган табиийликка мос тарбиялаш кейинчалик мактабда давом эттирилиши керак*, деб ҳисоблайди.

Рус педагоги К. Д. Ушинский халқ педагогикасининг тарбиявий имкониятларини юқори баҳолаган. *«...халқ ўзи яратган ва халқ бошланишларига асосланган тарбия — деб ёзади у, абстракт ғояларига асосланган энг яхши тизимда ҳам бўлиши тарбиявий кучга эга»*. У *«халқчиллиги бўлмаган халқ бу қалбсиз тана»* деган принципга чуқур ишонган ва бу принципга асосланиб халқчиллик ғоясини асослаб берган. Халқнинг одатлари, маросимлари ва анъаналарини яхши билиб, у *«Аждодлар донишмандлиги — авлодлар учун кўзгу»* деган ҳулосага келади. Ва шунинг учун халқ тарбиясини маъқуллайди.

В. А. Сухомлинский халқ педагогикаси моҳиятини чуқур ўрганиб, маънавийлик ғояларини ва ундан келиб чиқадиган халқнинг педагогик нуқтаи назарини ўрганиш зарурлиги ва муҳимлигини таъкидлайди. *У халқ педагогикасининг бойлиги ва катта амалий аҳамиятга эга эканлигига қарамай, кераклигича ўрганилмаяпти, бу муаммо бўйича чуқур текширишлар олиб борилмаяпти*, — деб ҳисоблайди. *«Халқ педагогикаси ҳақида ҳали ҳеч ким шундай ўйламаган ва шунинг учун ҳам бу педагогикага катта ташвишлар келтиргандир*, деб ёзади у, *— мен ишонаман, халқ педагогикаси — бу халқнинг маънавий ҳаёти жамланган марказдир*. Халқ педагогикасида миллий хусусиятлар — халқ қиёфаси кўрсатиб берилади.

Халқнинг хусусиятлари, халқнинг қиёфаси, унинг хаёллари ва ўйлари, маънавий ғоялари айниқса, у яратган эртакларда, афсона, қисса, ривоят, мақолларда яққол намоён бўлади.

Халқ педагогикаси масалалари бир қатор олимларнинг текширишлари предмети бўлган, уларнинг ҳар бири халқ педагогикаси назарияси ва амалиётига ўзининг ҳиссасини қўшган. Г. Н. Волков (XX-аср) халқ педагогикаси муаммолари ҳар томонлама ва анча пухта ўрганган. У «Чуваш халқ педагогикаси» «Этно педагогика» монографиялари (1974) муаллифи ҳисобланади. Бу тадқиқотчининг асарлари регионал чуваш халқ педагогикаси чегараларидан анча кенг олинган, улар халқ педагогикаси концепсиясини умуман шаклланишида, хусусан, тарбия предмети педагогик асослари, метод ва воситаларини шакллантиришда катта аҳамият касб этади. Г. Н. Волков педагогик адабиётларда биринчи бор «Этно педагогика» терминини ишлатди, уни ўсиб келаётган авлодни тарбиялаш бўйича халқ оммасининг тажрибаси ҳақида уларнинг педагогик дунёқарашлари ҳақидаги фанни турмуш педагогикаси ҳақидаги фан сифатида белгилайди. Этник педагогика тарихий шароитлар асосида юзага келган миллий характернинг хусусиятларини ўрганади. XX-аср педагоглари Г. Н. Волков киритган «Этно педагогика» тушунчасини тўғри деб ҳисоблайдилар. Чунки халқ педагогикаси тажрибага ва унинг таърифига тааллуқли бўлса, этно педагогика эса назарий фикр доираси — фан доираси билан боғлиқдир. Халқ педагогикаси бўйича кўплаб қизиқарли текширишлар ўтказилган. Мисол учун **Н. С. Сафаров** ўзининг «Ўзбекистоннинг халқ педагогикаси илғор ғоялари ва тажрибалари» (1989 йил) номли монографиясида ўзбек халқ тарбияси асосий йўналишларини ўрганиб, бу жараённинг миллий ўзига хосликларини кўрсатиб, унда кўп болалик ўзбек оиласининг ролини алоҳида таъкидлайди. У ҳозиргача сақланиб қолган ўзбек оиласининг «Кўп қатламлилиги» халқ тарбияси ғоялари ва тажрибаларини асосий сақловчиси ва етакловчиси бўлганлигини исботлайди. Халқ педагогикасини маълум даражада мустақиллик даврида яратилган китоблар ҳам тўлдирмоқда: **А. К. Минаваров** «Оила педагогикаси», **О. Мусурмонова, Г. Баубекова** «Ўзбек халқ педагогикаси» каби қўлланмалар ўзбек халқ педагогикаси бўйича мустақиллик йилларида яратилган биринчи ўқув қўлланма бўлганлиги боис, унда этно педагогиканинг юзага келиши, предмети, мазмуни ва методлари очиб берилган. Қўлланмада биринчи бор ҳадислар, миллий ўйинлар мақол ва маталлар, халқ қўшиқлари ва эртаклари ўрганилган. Муаллифлар ўзбек халқ педагогикасининг мазмунини ҳозирги шароитларда ўсиб келаётган авлодни маънавий баркамол қилиб тарбиялаш орқали очиб берадилар. Муаллифлар халқ педагогика-

сининг энг муҳим амалий томони *ёш авлодни тарбиялаш ва ўқитиш* унинг ҳаёти билан боғлиқлигида деб ҳисоблайдилар.

3. ХАЛҚ ПЕДАГОГИКАСИДА ОИЛА, БОЛАЛАР ВА ОТА-ОНАЛАР МУАММОЛАРИ

Халқнинг муҳаббат, оила, болалар ва ота-оналар ҳақидаги тасаввурлари кўп асрлик турмуш маънавиятлари асосида юзага келган. Бу тасаввурлар бирлаштирилган ва педагогик қирралари ўйлаб чиқилган, амалиётда, ҳаётда синовдан ўтгач, ахлоқ қоидалари, маслаҳатлар, тавсиялар тўпламида ўз ифодасини топган. Улар халқ педагогик маданиятининг етуклигини, бойлигини билдиради.

Оила — халқ намунаси.

Оила ва оилавий муносабатлар мураккаб педагогик жараёндир. Агарда замонавий терминалогиядан фойдаланиладиган бўлсак, унда оила нималарни бажариши кераклигига халқ ўз шахсий тажрибасида ишонч ҳосил қилган деб айтиш мумкин.

1. Болаларга тарбиявий таъсир кўрсатиш одатлари, анъаналари, методларини ишлаб конструктив методини,

2. Болаларнинг дам олишлари, меҳнат қилиш ва ўқув машғулотлари тартибини ўрнатиб, ташкилотчилик вазифасини,

3. Ота-оналар, ота-оналар ва болалар, болаларнинг ўзлари ўртасидаги яқинлари, қариндошлар, қўшнилар ва шу қабилар билан тўғри ўзаро муносабатлар қоидасини ишлаб чиқиб коммуникатив вазифаларини бажаради.

Булар ҳаммаси аста-секинлик билан оилавий муносабатлар тизимини яратади. Оила энг кичик жамоадир. Ўзининг кўнглидаги фикрларини бола фақат ота-оналарига айтиши мумкин, айниқса, сирларини оналарига айтади. Оиладаги ўзаро муносабатлар жуда нозик ва қалтис ишдир, чунки у қариндошлик иплари билан боғланган жамиятнинг биринчи жамоаси билан боғлиқ бўлади. Бу ерда оила ичидаги ўзаро муносабатлар амалга оширилади. Ота ва онанинг тарбиявийлик вазифалари аниқланади. Унинг болаларига позитив таъсирини кучайтириш учун шароитлар яратилади. Оиланинг ва оилавий тарбиянинг ана шу ҳамда бошқа хусусиятлари ҳар доим халқнинг диққат марказида бўлган. Булар ҳаммаси Ўрта Осиё халқи, халқ педагогикаси меросларида ўз аксини топган.

Халқ кўплаб аждодлар тажрибаси асосида оиланинг асосини-ўзаро муҳаббат ташкил этишига ишонч ҳосил қилган. Шунинг учун шундай умумий ҳаётий фикр пайдо бўлган: *«Севгисиз оила - бу*

илдизсиз дарахтдир». Севги муаммоси оилавий тарбия педагогикаси учун ҳар доим муҳим бўлган. Йигит ва қизлар ўртасидаги ёрқин ва соф дўстлик одатда олий инсоний ҳиссиёт — севгига асосланади. Халқ донишмандлиги севгининг ҳар қандай кўринишига катта одоб билан ўз муносабатини билдиради.

Севгига авайлаб муносабатда бўлиш — халқ педагогикасининг муҳим маслаҳатидир: *«Муҳаббатни кўз қорачигидек асра»*. Инсонни нафақат унинг табиий ташқи чиройи учунгина, балки кўнгил гўзаллиги учун ҳам севиш керак. *«Севгининг чиройини ёки чиройлиликларни севасанми?»* деган саволга қозоқ мақоли шундай жавоб беради: *«Шунчаки гўзал бўлган чиройли эмас, балки сен севган чиройлидир»*. Севги учун одамни кўриш ва уни билиш, уни тушуниш керак. *«Кўз кўрмагани, юрак севмаган»* деб бекорга айтмаганлар. Тожиклар эса *«аввал кўзга ёқиш керак, кейин эса юракка»* деб ҳисоблайдилар.

Халқ севишганлар хулқлари маданияти масаласини ҳам гапириб ўтган. Бунда севганининг яқинлари ва ота-оналарига ҳурмат юзасидан, бўлажак турмуш ўртоғининг танловга муносабатини билдириш учун улар билан танишиш кўзда тутилган. Кўпинча маросимларда қуёвгўрага маслаҳатлар берилади: ҳамма ишни ота-оналардан бошлаш керак, айниқса қизнинг онасидан, у қиз боланинг тарбиясига, унинг дунёқарashiга, ишончи, диди, одатлари шаклланишига катта таъсир кўрсатади. Шунинг учун халқда шундай мақоллар бор: *«онасига қара, қизига уйлан»*, *«бир қизга уйланадиган бўлсанг, аввал онаси билан таниш»*. Шунини айтиш муҳимки, халқ одатда тенг никоҳга, севги бўйича никоҳ тарафдори бўлади. Ўрта Осиёда илгаридан келин учун қалин пули тўлаш одат бўлиб келганига қарамасдан одамлар халқ донишмандлигига амал қилишга интиланлар: *«Тенг куёв бўлса — қизингни қалин олмай бериб юбор»* (қорақалпоқ), *«агар тенг куёв топилса, қизингни бепул бериб юбор»* (қирғиз). Халқ манфаатни кўзлаб бошланган никоҳни рад этади. *«Бойлик учун турмушга чиққандан кўра ўлган яхшироқдир»*, деб айтадилар (Ўзбеклар).

Оила жамиятнинг бошланғич жамоаси бўлиб, ҳаётнинг энг мураккаб ва турли хил ҳодисаларидан таъсирланади. Турмушда жанжаллар бўлиб туради. Халқ оилавий жанжаллар ҳақида нима деб ўйлайди ва оилавий тарбия тажрибалари қандай олдини олиш чораларини ишлаб чиққан. Ҳикматли сўзларда оилавий жанжаллар ажойиб бир фикрлилиқ билан табиий-қонуний ҳодиса деб қаралади. Ўзбек мақоли тўғридан-тўғри таъкидлайди: *«эзуликсиз уй бўлади лекин жанжалсиз уй бўлмайди»* халқ оддий одамларга *«Ҳатто*

подшоҳнинг уйида ҳам жанжаллар бўлади» деб ўзини ҳам ва бошқани ҳам тинчлантиради. Баъзи ота-оналар ва қўшнилар эр ва хотин ўртасидаги тортишувга аралашишга уриниб кўрадилар. Бу деярли ҳеч қачон яхши натижага олиб келмайди, шунинг учун ўзбек мақолларида: *«Эр ва хотин орасига фақатгина аҳмоқ аралашади»* деб айтишади. Ёмон хотинлар ҳақида ўзбеклар шундай дейдилар: *«От ёмон бўлса хоҳишинг кетади, боланг ёмон бўлса кунинг кетади, хотининг ёмон бўлса меҳмонинг кетади»*. Кўпчилик ҳақиқатли сўзлар аёлнинг энг ёмон хислати деб унинг минғир-минғирларини қулоқни тинчитмаслиги, мижғовлиги ва жанжалкашлигини кўрсатадилар: *«Жанжалкаш хотиннинг эри тез қарийди», «Жанжалкаш хотинга уйлангандан кўра бўйдоқ юрган яхши»*.

Оиланинг асосий вазифаси — катта авлод учун муносиб болларни тарбиялаш ҳисобланади. Бу ерда ҳам ҳал қилувчи иш ота-оналарга боғлиқ бўлади.

Ота ва она биринчи тарбиячилар.

Халқ педагогикасида оналик оила ижтимоий қадрият сифатида инсон авлоди давом эттиришидаги табиий талаб сифатида қаралади. Ҳамма ҳақли равишда она — аёлни юксакликка кўтарадилар. *«Ўғил агар кафтида онаси учун тухум пишириб берганида ҳам унинг олдида қарздорлигича қолади»* деб ҳамма тан олган.

Болаларга муҳаббат — бу жуда муҳим муаммо ҳисобланади. Чунки она муҳаббати сабабли ота-оналар қўплаб тузатиб бўлмас хатоларга йўл қўядилар. Ҳамма халқнинг ҳақиқатли сўзларида болаларга чексиз муҳаббат ҳисси ифода этилган. *«Уйнинг безаги — бу бекадир, дастурхоннинг безаги — меҳмон»*. Боланинг тарбиялилиги ҳам жуда қадрланади. *Масалан: Ўзбек мақолларида шундай дейилади: «Бола қимматбаҳодир, лекин янада қимматлиси унинг тарбияси». «Бола азиз, одоби ундан ҳам азиз»*.

Халқ оталарнинг шахсий ибрат кўрсатишларига кўп эътибор қаратган. Отанинг ёмон одати албатта болага таъсир кўрсатади, шунинг учун *«Жанжалкаш отанинг ўғли урушқоқ бўлади»*, деб айтадилар. Ота ва онадан ташқари оилада тарбиячилик вазифасини буви ва буваси ва бошқа қариндошлари ҳам бажарадилар. Амалда улар номаълум халқ педагоглари ҳисобланадилар. Халқ донишмандлари додалар (бувалар) ва бувилар ҳақида эртаклар тўқиганлар.

Халқ педагогикаси амалда

Ҳозирги замонавий шароитларда миллий анъаналар ривожланмоқда, такомиллашиб ва бойиб бормоқда. Ана шуларнинг ўзи халқ педагогикасининг амалдаги, ҳаётийлиги кўринишидир.

Халқ ҳар доим ёш авлодга Ватанга муҳаббат, ҳалоллик, тўғрилиқ, камтарликни сингдиришга интилади. Ўзбек оиласини маънавий анаъналарини ўрганиб, халқ педагогикаси тадқиқотчилари А. К. Минаваров, О. Мусурмоновалар ўзбекона тарбияда биринчи ўринда халққа, ўз давлатига хизмат қилишни қўяди, деган хулосага келдилар. Ўзбеклар болада ҳалоллик, адолатлилик ҳиссини тарбиялашга жуда катта аҳамият берадилар. Адолатлилик ўзбеклар томонидан юксак маънавий сифат каби баҳоланади.

Фуқоролик ҳисси, жонажон Ватанга ихтиёрий хизмат қилишга интилиш ўзбек халқ педагогикасида яққол ифодасини топган. Халқ тарбиячилари ижтимоий тарбиянинг ўзига хос шаклини топдилар ва ўрнатдилар. Ўзбекистонда жамоатчилик тарбиясини маҳалла бажаради. Уларнинг аҳолини анъанавий равишда жамоатчилик турмуши ва жамоатчилик ўзаро ёрдам қоидалари билан боғланган. Маҳалла ўзининг жамоатчилик марказига эга, унда чойхона, устахона, масжид, кичкина бозорчаси бор. Маҳалла жамоатчилиги турар жойларни тартибга келтиради, ҳашарлар ташкил этадилар, ўсмирларни тарбиялашга катта эътибор бериб, жамоатчилик тартибини кузатиб борадилар.

Шуни таъкидлаб айтиш зарурки, бу халқ анъаналари бугунги кунда демократик жамият қуриш шароитида фаол қайта тикланди ва ўсиб борди. 2003 йил «Обод маҳалла» шиори остида ўғди ва бу йили жамоатчилик тарбия миллий анаъналарининг ривожланиши учун кўплаб ишлар қилинди.

Халқ педагогикаси ходимлари, анаъналари, принциплари амалий ишламоқда ва замонавий шароитларда ҳам ёш авлоднинг шахсини тарбиялаш ва шакллантиришга катта таъсир кўрсатмоқда.

Халқ педагогикаси анаъналари ривожланмоқда ва шакллланмоқда, эски анаъналар билан бир қаторда янгилари пайдо бўлмоқда.

Бизнинг давримизда янги анаъналар пайдо бўлди ва мустаҳкам ўрнашиб олди, *масалан*, мактабни ёки олий ўқув юртини битириш муносабати билан оилавий тантаналар, балоғат ёшига етиши, ота-оналарга совға бериш, умумхалқ ҳашарларида иштирок этиш ва бошқалар.

Савол ва топшириқлар:

1. Халқ педагогикаси концепсияси ва унинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
2. Халқ педагогикасида оила, болалар ва ота-оналар муаммолари ҳақида фикр юритинг.

Ижтимоий педагогика мезонлари ва принциплари

1. Педагогика ва ижтимоий педагогика мезонлари.

Фан билимлар тизими, унинг тушунчалари ва мезонларида акс этади. *Тушунчалар* — мавжуд дунёни идрок этиш жараёнидаги акс этилиши шаклларида бири. Ҳар қандай фан ривожланиш жараёнида тушунчалар фан мезонига бирлашади, кенгаяди ва қайта ҳосил қилинади. Мезонлар янада умумий, *фундадектад* «аслий» деб аталмиш тушунчаларни бирлаштиради. Бу тушунчалардан мазкур фанда ишлатиладиган «қаратилган» тушунчалар ҳосил бўлади.

Охирги йилларда педагогикада фарқланиш жараёни кучайди. Кўпгина янги илмий соҳалар юзага келди, булар сонига ижтимоий педагогика ҳам кирди. Педагогиканинг ҳар бир янги илмий соҳаси ўзига хос хусусиятларга эга. Бу хусусиятлар унинг мезон ва тушунчалари тизимида ўз аксини топади.

Ижтимоий педагогика мезонларини кўриб чиқишда аввалламбор биз педагогика мезонларини ажратамиз. У (педагогика) бошқа фанлардан нимани ўзлаштирганини, қайси мезонлар асл ўзиники эканлигини кўриб чиқамиз. Сўнг у бошқа фанлардан нимани ўзлаштирганини ва қайси тушунчалар ўзиникилигини билиш учун педагогика мезонларини ижтимоий педагогикага лойиҳалаштирамиз. Маълумки, педагогика бошқа фанлар тушунчаларини ўзлаштиради ва улардан кенг фойдаланилади, масалан, «шахс», «ривожланиш», «фаолият», «ижтимоийлашув», «жамият». Унинг асл мезонлари «таълим», «тарбия» ва «ўқитиш» ҳисобланади. Ҳозирги кунда шунингдек умум қабул қилинган «педагогик фаолият» мезони ҳам киради.

Ижтимоий педагогика асл мезонларига «ижтимоий педагогик фаолият», «ижтимоий таълим» ва «ижтимоий тарбия» киради.

Педагогика ва ижтимоий педагогика фани категорияларининг бир-биридан фарқли жиҳати қуйидаги жадвалда акс этган.

Педагогика ҳамда ижтимоий педагогика фани категориялари.

Педагогика	Ижтимоий педагогика
• таълим • ўқитиш • тарбия • педагогик фаолият	○ ижтимоий таълим ○ ўқитишнинг ижтимоий жиҳатлари ○ ижтимоий тарбия ○ ижтимоий педагогик фаолият ○ ижтимоийлашув ○ ижтимоий институт ○ ижтимоий адаптация ○ ижтимоий реабилитация

2. Ижтимоий педагогика принциплари

«Тамойил» тушунчаси лотинча «асос» деган маънони англатади. Ҳар бир фан ёки соҳа ўз тамойиллари асосида ривожланиб боради. Ижтимоий педагогика тамойиллари педагогика фанининг умумий тамойилларидан келиб чиқади.

Фанлар принцип ва қоидалари бизга боғлиқ бўлмаган ҳолда мавжуд. Улардан четга чиқиш мумкин эмас, акс ҳолда педагогик фаолият бефойда, балки зарарли ҳам бўлади. Ижтимоий педагогика педагогикадан ажралиб чиқди, табиийки, ўз асосида шу фан принципларига таянади. Педагогикадаги принциплар шахс таълим тарбиясининг умумий йўналишини беради ва аниқ педагогик вазифалар ҳал этиш учун асос бўлиб хизмат қилади. Бироқ шу фан ривожланишининг ҳар бир даври учун педагогика принциплари ҳақидаги масала мунозаралидир. Замонавий давр ҳам бундан мустасно эмас. Олимлар у ёки бу принципларни олға сурадилар ёки янгича маълумотларни изоҳлайдилар. Бу борада ижтимоий педагогикада янада кўп қийинчиликлар юзага келмоқда, аммо унинг дунёвий балоғат ёшига (100 йилдан ортқ) қарамай Ўзбекистонда бу фан энди ўзининг биринчи қадамларини қўймоқда. Биз учта принципни кўриб чиқамиз: *тарбиянинг табиатга уйғун бўлиши* тўғрисидаги принцип, *тарбиянинг маданиятга уйғун бўлиши* принципи ва *инсонпарварлик* принципи. Шу принциплардан ҳар бири ижтимоий педагогикада ўзининг талқинига ва ўзига хос хусусиятига эга.

А) Тарбиянинг табиатга уйғун бўлиши принципи.

Тарбиянинг табиатга уйғун бўлиши — ижтимоий педагогика принципи, шунга кўра ижтимоий педагог ўз амалий фаолиятида боланинг табиий ҳолда ривожланиш омилларига таянади. Тарбиянинг табиатга уйғун бўлиш принципи илк бор славян педагоги Ян Амос Коменскийнинг «Буюк дидактика» (1632) деган энг асосий ишида таърифланган. Коменский, инсон табиатининг бир қисми ва у табиатнинг бир қисми сифатида унинг энг асосий, умумий қонунларига бўйсунди, деб ҳисоблайди. Унинг фикрича, *табиатнинг бу қонунлари ўсимликлар ва ҳайвонлар оламида ҳам шунингдек, инсонга нисбатан ҳам ўз таъсирини ўтказиб туради.* Коменский нафақат табиатнинг услубий қонунларига, бола шахси психологиясига ҳам таянади. У болалар, ўспиринлар ва ёш йигитларнинг ёшига оид тафсифига таянган ҳолда болалар таълим-тарбияси тизимини илгари суради, асослайди ва қуради. Коменскийдан анча илгари Шарқ Уйғониш даври буюк олими энциклопедиячиси ва мутафаккири Абу Али ибн Сино ўз асарларида тарбиянинг табиатга уйғун бўлиши ҳақида гапирган эди. Масалан, «Уй-рўзғор тутиш» ҳақидаги асарида Абу Али Ибн Сино ёзган эдики, *инсон ақлли мавжудот, шунинг учун табиатда алоҳида ўрин тутди ва унинг қонунларига кўра ривожланади.* «Ёлғон хислатларни қайта тарбиялаш» асарида эса Ибн Сино ёзадики, *кимки ахлоқсиз инсонни тарбияламоқчи бўлса, унда у уни ҳар тамонлама ўрганиши, инсоннинг табиати қоидаларини билиши керак.* Натижада тарбиянинг табиат билан уйғун бўлиши принципи кўпгина буюк педагоглар томонидан ўз педгогик ва ижтимоий педагогик назарияларини кўриш асоси сифатида олинган эди. Масалан, Франция фалсафачиси Жан Жак Руссо, бола тарбияси табиат билан уйғун равишда амалга оширилиши кераклигини таъкидлаб, ёзади: *«болалар катта бўлишидан илгари бола бўлиши керак».* Швейцария педагоги Иоган Генрих Песталоци етим ва қаровсиз болалар учун муассасалар ва болалар уйини яратган, унинг фикрича, табиат мақсади — инсон табиий кучлари инсон мақсад ва қобилиятларини рифожлантиришдир, бунда ривожланиш ҳар томонлама ва уйғун бўлиши лозим. Немис педагоги Адолф Дистерверг ҳам И.Г. Песталоци кетидан бу принципни энг муҳим тарбия принтципи деб ҳисоблаб, *таълим-тарбия жараёнида ёш ва индивидуал хусусиятларини эътиборга олиши зарурлигини* уқтирган. Тарбиянинг табиат билан уйғун бўлиши рус классик педагоглари ишларида ҳам ўз аксини топган. К. Д. Ушинский ўзининг асосий «Инсон тарбиясининг мавзуси сифатида» деган психологик

педагогик-асарида ёзган эдики, *боланинг таълим-тарбияси учун принциплар* ва қоидаларни билибгина қолмай, уларни ҳар бир аниқ бола учун ҳар бир аниқ ҳолда татбиқ қила олиши лозим. К. Д. Ушинский физиология гигиена ва психология (диққат, хотира, тасаввур, ирода) асосларини ўрганиш заруриятини асослаб берди. Шарқ Уйғониш даври мутафаккири Абу Наср Форобий педагогиканинг мустақил фан сифатида ажралиб чиқишига қадар ўз асарида изоҳлаган эдики, *инсон табиатнинг энг олий мавжудоти, у атроф-муҳитни ҳар томонлама идрок қилиши мумкин*. Абдулла Авлоний «Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ» деган асарида турли шахс ахлоқий хислатларини тарбиялашга катта эътибор беради. Унинг асарини ўзбек тилида ёзилган педагогика бўйича биринчи дарслик деб ҳисоблаш мумкин.

Форобий педагогикани мустақил фанга ажратган, сиёсий (фуқаро) фан таркибига киритган. Унинг фикрича, *болаларда ижобий ахлоқий хислатларни тарбиялашда атроф-муҳит катта ўрин тутади*. У бола шахсининг табиий камолотига ишонарди, бола табиатдан гўзаллик ва меҳр-оқибат билан уйғун равишда туғилади. Ижтимоий педагогикада тарбиянинг табиат билан уйғун бўлиши принципида қуйидаги қоидаларга таяниши лозим:

- болалар ёши хусусиятларини эътиборга олиш;
- болалар хусусиятларини эътиборга олиш;
- меъёридан четга чиқиш билан боғлиқ бўлган болаларнинг индивидуал хусусиятларини эътиборга олиш;
- бола шахсидаги ижобий, кучли томонларга таяниш;
- бола ташаббускорлигини ва мустақиллигини ривожлантириш.

Табиийлик, табиий мувофиқлик — болани тарбиялаш, ўқитиш ва ижтимоийлаштириш боланинг жисмоний психик ривожланиши қонуниятлари асосида содир бўлиши ва ташкил этилиши керак.

Б) Маданият билан уйғун бўлиш принципи.

Бу принцип тарбиянинг табиат билан уйғун бўлиши принципнинг давомидир. Унинг зарурияти инсон табиати билан шартланган. Инсон биологик мавжудод сифатида туғилади, шахс бўлиб эса бир авлоддан иккинчи авлодга шахс тарбияси ва ривожланиши жараёнида ўтади, ўзини тутиб, ижтимоий тажрибани ўзлаштириб етишади. Антик жамиятдаги фалсафачилар ва педагоглар шахс шаклланиши ва маданият ўртасидаги чуқур боғлиқликни таҳлил қилганлар. Шу нарсага Шарқ Уйғониш даври мутафаккирлари Форобий, Беруний, Ибн Сино, Навоий ҳам ўз асарларида ҳам таянганлар. *Бунда иккита муҳим тезис белгиланди: шахс маданият*

орқали шаклланади, ҳар қандай маданиятнинг асосий бойлиги — инсондир. Ўтмиш фалсафа ва педагог олимлари ҳисоблар эдиларки, *маданият юқори ахлоқий инсонни шакллантиришнинг зарурий ва энг муҳим омилidir.*

Маданият билан уйғун бўлиш ғояси педагогикамизда Абдулла Авлоний, номи билан боғланган. Бу ғоя унинг «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ» деган асарида Ватанга муҳаббат сифатида акс эттирилади. *«Инсон туғилган ва ўсган шахрини ёзади. Биз туркистонликлар ҳаётимиздан ҳам авзал ўз қуёшли ўлкамизни севганимиздек, араблар ҳам Арабистонини унинг иссиқ қумли чўллари, эскимослар ўз шимолини абадий муз ва қорлар билан қопланган энг совуқ ерларини севадилар».*

Маданият билан уйғун бўлиш принципи умум инсоний маданият қадриятлари салоҳияти умуминсоний ва миллий маданияти қадриятлари ва меъёрларини тарбиялашда ҳисобга олиш кўзда тутлади.

Умуминсоний қадриятларга энг катта бўлган қадрият — инсон яшайдиган табиий муҳит, оила, ҳаётий фаолият асоси — меҳнат билан яшаш шарти — ердаги *тинчлик*, инсон фаолияти асоси *билим*, инсониятнинг тарихий тикланган ижтимоий тажрибаси — *дунёвий маданият* кабилар киради.

— Миллий қадриятлар ватан тарихи, она тили ва адабиёти, халқ санъати, миллий маданияти, урф-одати, маросимлар, анъаналар яна А. Навоий таъкидлаганидек, она тилида (Ўзбек тилида) ёзиш халқ ишидир.

Турли жамият маданиятларига болани жалб этиш.

Турмуш — жисмоний, жинсий, ақлий, сиёсий, маънавий муҳит тарбияси жуда мураккаб масала. Бу масалалар оила, жамият, турли муассаса ва бирлашмаларнинг (мактаб болалар боғчаси, мактабдан ташқари ташкилотлар, ёшлар ташкилоти) биргаликдаги ҳаракатлари орқали ҳал қилинади. Сабаби бола ҳаётининг турли даврларида бу ерларда бўлади. Агар бола жамият маданиятини ўзлашгирса ва табиий йўл билан жамиятга кирса нормал ривожланади. Агар бола жисмоний, психологик, ижтимоий камчиликларга эга бўлса, унда унинг халқ маданияти қадриятларига жалб қилиниши анча мураккаблашади. Шунинг учун бундай болаларни маданият қадриятларига болаларни жалб этиш методикаси ва технологияси ишлаб чиқилган. Маданият билан уйғун бўлиш принципини тақдим этиш бир қатор қоидаларни бажарилишини талаб этади:

— болаларда ҳар хил маданият турларининг шаклланишида меъёрдан четга чиқишини эътиборга олиш:

— ривожланишида нуқсони бор болалар ижодини ривожлантириш;

— болани тарбиялаш ижтимоийлаштириш жараёни (Культурособразност) ушбу жамиятнинг ва табиатнинг маънавий ва моддий маданияти асосида амалга ошириши керак.

3. Инсонпарварлик тамойили

Инсонийлик сўзлари лотинча «*homo*» сўзидан келиб чиқиб, «инсоний» деган манони билдиради. *Инсонпарварлик* — инсон қадриятларини шахс деб, эркинликлари, бахтга бўлган ҳуқуқини, қобилиятларини ривожланиши ва намоён бўлишини тан оладиган қарашлар тизими. Бу инсон манфаати ижтимоий ҳодисаларни баҳолаш мезони тенглик ҳаққонийлик, инсонпарварликни жамиятдаги муносабатларини истаган меъёр деб ҳисоблайдиган тизимдир.

Инсонпарварлик — болани шахс сифатида тан олувчи, унинг қадри ва эркинлигини ҳимоя этиш билан ифодаланган, инсоннинг бахтини ижтимоий институтларнинг ижтимоий баҳоси асосий мезонлари дегувчи тенглик ва адолатлилиқни эса инсонлар ўртасидаги муносабатлар калити деб ҳисобловчи дунёқарашлар системасидир.

Таълимни инсонпарварлаштиришдан кўзланган асосий мақсад ёшларга тегишли билим, кўникма, малака, малака бериш, уларнинг инсоний дунёқарашини шакллантиришдан иборат. У бўлажак фуқаролар томонидан инсонлар фаолиятининг турли соҳаларида инсонпарварлик ғояси ва қадриятларини амалга оширишнинг асоси бўлиб хизмат қилади.

Инсонпарварлик тарбия ғоялари ривожланиши Шарқ Уйғониш даври ва Ғарб Уйғониш даврида ўз чўққисига етди. Инсонпарварлик тарбия идеали бўлиб, эркин, ҳар тарафлама ривожланган шахс ҳисобланади. Форобий, Беруний, Ибн Сино, А. Навоий, Томас Мор, Франсуа Робле, Мишель Монтен, Жалолиддин Давоний ва кейинги аср алломалари томонидан тарбия мазмуни очиб берилган ва гуманистик тарбия моҳияти ва воситаларини таҳлил қилишга уринишлар бўлган эди. Мутафаккир ва педагог — инсонпарварлик учун инсонга табиати ва тарбиясига қараши умумий ҳисобланади. Инсонпарварлик — инсонга нисбатан иззат-ҳурматли муносабати уни энг олий қадрият деб тан олишни кўзда тутди. Инсонпарварлик асосан болаларга бўлган муҳаббатни тарбиялашда намоён бўлади.

Замонавий ижтимоий тарбия инсонпарварлиги бола (ўсмир) ва тарбиячи муносабатларини босим остида эмас, балки диалог ва ўзаро тушуниш асосида, зиддиятли ҳолатда эмас, балки бир-бирига ғамхўр бўлиш асосида қуришдан иборат. Ижтимоий ходимнинг вазифаси боланинг жисмоний, маънавий ва руҳий қувватини рағбатлантириш, унинг ўзи жамият учун қониқарли фазилатларни ўзида камол топтириши, муттасил ўзини баркамоллаштиришига қўмаклашишдан иборат.

Ибн Сино инсонпарварлик позициясида туриб, «Тадбир-э манзил» рисоласида шундай ёзади: «...хизматкорларни ўзингга яқин тут, уларни силтаб ташлама, уларнинг эҳтиёжлари ҳақида ғамхўрлик қил, уларга нисбатан қаҳр-ғазабли бўлма, улар билан гўё дўстинг каби муносабатда бўл, уларни бахтсизлик онларида ёлғиз қолдирма, чунки, улар ҳам инсонлардир».

Ижтимоий педагогик, гуманистик ғоялар ривожланишда нуқсонларга эга бўлган болаларга алоҳида эътиборни талаб қилади.

Инсонпарварлик тушунчалари билан бир қаторда ижтимоий педагогика раҳмдиллик ва хайр-саҳоват тушунчалари ҳам мавжуд. Раҳмдиллик, ачиниш, инсонпарварлик жиҳатдан ёрдам кўрсатиш ёки кимнидур кечиришга тайёргарликдир.

Хайр-саҳоват — муҳтож инсонга бегараз ёрдам кўрсатишга қаратилган фаолият.

Республикамызда ҳар бир йил бирон бир инсонпарварлик тадбирига бағишланади. Жумладан, 2004 йил Ўзбекистонда «Меҳр-мурувват йили» деб эълон қилинди.

Инсонпарварлик принципи ижтимоий педагогикада шахс деб, унинг эркинликка, бахтга, ҳаёти, соғлигини ҳимоя қилишга ва қўриқлашга бўлган ҳуқуқларни тан олиш, бола ижодий имкониятлари қобилиятлари, қизиқишларини ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш, ҳаётда ўз ўрнини топиш, жамиятда ўзини тўла кўрсата олишни кўзда тутати.

Инсонпарварлик принципи қуйидаги қоидаларга амал қилишни талаб қилади.

— болаларнинг жамиятда қандай жисмоний, маданий, ижтимоий ҳолда бўлишига қарамай уларга янада ҳурматли муносабатда бўлиш.

— ҳар бир боланинг ўзича эркин бўлиши, уларга ҳурматли муносабатда бўлиш ҳуқуқини тан олиш.

— болага ўзига ва атрофдагиларга ҳурматини шакллантиришда «Мен ўзим» тутган ўрнини, ўз муаммоларини ўзи ҳал қилиш

истагини шакллантиришда вужудга келадиган муаммоларда ёрдам кўрсатиш;

— шавқат қилиш ва ачинишга эмас, балки болаларга жамиятда ривожланишига ёрдам бериш истагига таянган гуманизмнинг биринчи поғонаси бўлган раҳмдиллигининг тушунилиши;

— муаммоли болаларни айрим гуруҳларга ажратишга ва уларни нормал болалардан четга олишга интилмаслик. Агарда биз ногиронларнинг соғлом кишилар орасида яшашга тайёрланишини истасак, шундай болаларни катталар ва болалар билан мулоқотга бўлиш тизимини ўйлаб чиқишимиз лозим.

Кўпчилик мамлакатларда шахсни инсонпарварлик ғоялари асосида ижтимоийлаштириш концепцияси асосида фаолият юритаётган мактаблар мавжуд. Германиядаги *холистик* мактабларнинг педагогик концепцияси, Швеция ва Америкадаги ҳамда Россиядаги «Кичик туманлар мактаби» («Мактаб микрорайон») шулар жумласидандир. Шу каби концепцияларда мактаб инсонпарварлик тизими сифатида намоён бўлади.

Очиқ мактаблар кўп қиррали вазифаларни бажариб, кун давомида болалар ва катталар учун фаолият кўрсатади. Улар хоҳлаган вақтларида бу мактабга келишлари мумкин. Бу мактаблар оила, маънавий-маърифий ташкилотлар, иш жойлари, маҳаллий ҳокимликлар, жамият ташкилотлари каби ижтимоий институтлар билан ҳамкорлик қилади. Энг асосийси уларда боланинг таълим ва тарбияси ижодий фаолият асосида олиб борилади: мактаб боланинг ривожланиши учун барча шароитларни яратиб беради. Очиқ мактаблар структурасида янги тарбиячи — ижтимоий педагоглар фаолият кўрсатади. У шахс ва жамият ўртасидаги «воситачи» ролини бажаради.

Бундай мактаблар асосан:

— ўқитувчиларнинг педагогик билимини бойитиш;

— социумнинг имкониятларидан фойдаланиб, ота-оналарнинг умуммаданиятини ривожлантириш;

— ижтимоий фойдали маданий дам олишни ташкил этишга доир ўз фаолиятларини олиб боради.

Инсонпарварлик: - болани шахс сифатида қимматини тан олувчи, унинг қадрли эркинлигини ҳимоя қилиш билан ифодаланган инсоннинг бахтини ижтимоий институтлар ижтимоий баҳоси асосий мезонлари деб, тенглик ва адолатлиликини эса инсонлар ўртасидаги муносабатлар қондаси деб, ҳисобловчи дунёқарашлар тизимидир.

Савол ва топшириқлар:

1. Педагогика ва ижтимоий педагогика мезонларининг умумий ва хусусий жиҳатлари ҳақида фикр юритинг.

2. Ижтимоий педагогика принциплари:

а) тарбиянинг табиат билан уйғун бўлиш принципининг асосий мазмуни;

б) маданият билан уйғун бўлиш принципининг моҳияти;

в) гуманизм принципи ҳақида фикр юритинг.

Таълим социологияси

Ижтимоий таълим (жамият орқали таълим бериш) — ташаббускор гуруҳлар, жамиятлар, жамоалар, одамларнинг ўзини-ўзи бошқарадиган уюшмалари ҳаёти ва ихтиёрий фаолиятининг бир қисми сифатида мунтазам, узлуксиз таълимни ташкил этиш концепцияси ва амалиёти.

Ижтимоий таълим концепцияси қуйидаги ғоят муҳим принципларини ўз ичига олади:

— у айрим одамларда ҳам, гуруҳда ҳам ўз кучларига ишонишни ва уларга таянишни ривожлантиришга қаратилган;

— у жамиятда, жамият билан биргаликда ва жамият учун таълимнинг вариантлилиги принциплари асосида (яъни, унинг объектив хилма-хиллигини эътироф этиш ва ушбу хилма-хилликни таълим амалиётида рўёбга чиқариш асосида) амалга оширилган узлуксиз таълимни қўллаб-қувватлайди;

— у жамиятдаги одамларнинг муаммолари ва эҳтиёжларига таълим жараёнининг бошланғич нуқтаси деб муносабатда бўлади, шу сабабли туғилаётган ижтимоий-иқтисодий муаммоларни мустақил ҳал қилиш мақсадида самарали ўқитиш ва конкрет профессионал тренинг шакллари аҳамиятли деб билади;

— у очикдир ва мушкул аҳволда тушиб қолган одамлар эҳтиёжига ҳамда болаларнинг муаммоларига айниқса, ҳамдардлик билан қарайди, уларни педагогика ва психология нуқтаи назаридан қўллаб-қувватлашга қаратилган махсус мақсадларни қўяди;

— у мавжуд маориф тизимининг хилма-хил таълим хизматларини таъминлаш борасидаги ишини тўлдиради ва ҳар бир одамнинг айнан ўзига керакли ва таълим стандартлари ҳамда тасдиқланган ўқув режалари билан белгилаб қўйилганига қараганда анча кенг маълумот олишга имкон беради.

Ижтимоий таълим, *биринчидан*, ўқиш ва ўзини ривожлантириш турли шаклларда (фақат мактаб ёки профессионал таълим шаклида эмас) амалга оширилишини ва одамлар бутун умр бўйи мустақил ўқишни давом эттиришларини, *иккинчидан*, таълим бериш — давлатнинг мутлоқ вазифаси эмас, балки бутун жамият бу ҳақда гамхўрлик қилиш ва фаолият кўрсатишини тан олишга асосланган. Шу сабабли ҳар қандай жамият ўз муаммо ҳамда вазифаларини ўзини-ўзи ташкил этиш ва ўзини-ўзи бошқариш асосида ҳал қилиши учун турли (муқобил ва вариантли) таълим тизимларини ташкил этиш мумкин.

Бунга гуруҳлар: ота-оналар (болалар билан бирга) ; таълимнинг маълум шаклларида манфаатдор бўлган ишбилармон одамлар ва тадбиркорлар; ўз таълимини такомиллаштиришдан ва ўз билимларини ривожлантиришдан манфаатдор бўлган ҳамма одамлар (яъни, мутахассислар ва мутахассис бўлмаганлар) киритилиши мумкин.

Жамиятда, жамият орқали ва жамият учун шундай тушуниладиган таълим — таълим жараёнларига киритилган (шу жумладан мажбурий ўрта таълим доирасида ҳам) одамлар алоқалари ва биргаликдаги ҳаракатларнинг бевосита амал қилувчи, динамик ижтимоий-маданий ва ижтимоий таълим тизимидир. Бу шунингдек, “қуйидан” чиқадиган шахсий таълим эҳтиёжларининг, қизиқишларининг ва ташаббусларининг (ҳолбуки давлатга қарашли таълим тузилмалари “юқоридан” чиқадиган социал — таълим манфаатлари ва мақсадларидир) намоён бўлиш ва ўзини-ўзи рўёбга чиқариш соҳаси ҳамдир.

Ижтимоийлаштирилган таълим икки инсон ўртасидаги муомала маданиятини шакллантиради, ҳаётнинг маъносини ва йўналишларини аниқлашга, жамиятда ўз ўрнини топишга, ўз имкониятларини чамалаб кўришга имкон беради. Табиий-илмий таълим инсон билан табиат ўртасидаги муносабатни, унинг табиий ривожланиш тамойиллари ва қонунликларини ҳамда ўзлаштиришнинг мақсадга мувофиқ усулларини ўтказди. Технологик таълимда инсон илмий — техника ютуқлари, унинг тамойиллари, методлари, ҳозирги замон технологиясини ўзлаштиради. Бу фақат ишда эмас, балки турмушда, кундалик муносабатда, маданий ҳаётда ҳам керак.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг инсонпарвар моҳияти шундаки, бунда таълим — шахсни шакллантириш ва ривожлантириш шакли ва усуллари сифатида қабул қилинади.

Бу ўқитиш ва тарбиялаш мақсади, мазмуни, методи ва воситаларини аниқлашда ҳал қилувчи роль ўйнайди. У ўқитувчи

билан ўқувчи ўртасида таълим жараёнидаги ўзаро муносабатларида ўзгариш ясайди, ўқувчилар фаоллиги ва мустақиллигини ошириш ўзини-ўзи кашф этишининг субъекти бўлиб қолади.

Таълимни ижтимоийлаштириш, ўқитиш субъекти — ўқувчига ўз қобилияти ва ички имкониятларини очишга ёрдам беради.

Миллий дастурнинг ижтимоий мазмуни туфайли таълимда янги қадрият ўз ифодасини топади. Ўқувчининг шахсий қизиқишлари ва интилишлари биринчи ўринга чиқади, бунда таълим оловчи ўз имкониятларини тўла очишга муяссар бўлади.

Мазкур, муаммода инсонпарварлик таълими билан ижтимоийлаштириш ўртасидаги муносабат муҳим аҳамиятга эга. Бу фақат масаланинг моҳиятини белгилаш учун эмас, балки айтилиши вақтда таълимда бошланган ижтимоий ўзгаришларни амалга оширишда ва ҳаётга жорий этиш йўллари ва воситаларини аниқлашда ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Ижтимоий таълим

Мамлакатимизнинг ўтган йилларидаги менталитетда *ижтимоий таълимни тушуниш мафкуравийлаштирилган тарбиядан, таълимни ижтимоий — сиёсий мақсадлар билан чегаралаб қўйилган тизим*, деб тасаввур қилишдан иборат эди. Жамиятдаги ўзгаришлар таълимга ҳам, жамиятга ҳам, уларнинг ўзаро алоқасига ҳам қарашларни анча кенгайтди. Таълим ва жамиятларга *мультимаданий тизимлар* деб қараладиган бўлди, бу тизимларда жамият индивиддан юқори туриб, унинг ривожланишини белгиламайди, балки турли индивидлар биргаликда ҳаёт кечирадиган, турли одамларнинг биргаликдаги ҳаракатлари амалга ошадиган *жонли макон* деб ҳисобланади.

Ижтимоий педагогик ишлар фаол гоёвий-ахлоқий имкониятларга эга, у шахс ҳулқида пайдо бўлган салбий элементларга қарши курашда муҳим омилга айланади. У ижтимоий фикрни шакллантириш йўли билан жамоада соғлом маънавий-ахлоқий муҳит ҳосил қилишга таъсир кўрсатади, илғор ижтимоий қадриятларни мустаҳкамлайди, шахс кадр-қимматини таъминлайди, қонунни ҳурмат қилишга ўргатади. Бу айтилса бугунги кунда, жамият маънавий янгилашиш жараёнини бошидан кечираётган бир даврда муҳим аҳамиятга эга.

Ижтимоийлаштириш инсонпарварликнинг моҳиятини тушуниб этишга кўмаклашади, инсонни тоталитаризм асоратларидан халос этади, ўзлигини англатади. Бу мақсадга билимсиз эришиб бўлмаслиги

маълум нарса. Таълимни ижтимоийлаштириш инсонни бу дунёда борлигини англашга имкон беради. У фаолият усуллариани англаш ва самарали излаш, ўзига, бошқаларга, табиатга нисбатан уйғун муносабатда бўлиш имкониятини беради.

Ижтимоий таълим (ўқитиш)

Ижтимоийлашув жараёнида бола, жамият, ижтимоий муносабатлар.

Ижтимоий мақом ва ўринлар, ижтимоий ўзни тутиш меъёри ва қоидалари ҳақида кўпгина билимларни ўзлаштиради. У шунингдек, интеграция ва жамиятга киришига ёрдам берадиган турли хил малака ва кўникмаларни эгаллайди. Агар нормал онадан нормал бола (жисмонан ва психик соғлом) туғилса, унда унинг жисмоний, психик ва ижтимоий шаклланиши маълум қонунларига кўра содир бўлади. Бола аввал жисмоний маконни ўзлаштиради, унда йўлини топишга ўрганади: эмаклаш, ўтириш, юриш, югуриш ва ҳоказо.

Бола яқин кишиларини ажратади: *отани, онани, ака-укаларини* ўз исмига эгалигига ўрганади, унга жавоб беришни бошлайди. Болада ижтимоий хуш кўришлар, ҳис-туйғулар, ижтимоий тажриба шаклланади.

Бола ижтимоий ривожланишда руҳ хазинасидаги бор нарса — тил ёрдамида бола дилига ўтади. Тилда *халқ тарихи, характери, одатлари, анъаналари* сақланиб қолади. Тилни ўзлаштириб, бола халқ маданияти, ижтимоий тажриба ва ижтимоий анъаналарни ҳам ўзлаштиради. Энг муҳими боланинг ижтимоий ривожланиши ўйинларда содир бўлади. Ўйинлар ёрдамида болалар турли хил ижтимоий роллар билан танишади. Агар болалар жисмоний ва психик камчиликлар билан туғилса, унда ижтимоий тажрибани ўзлаштирилиши анча мураккабдир. Агар бундай бола оддий оилада туғилса, бу ҳақда боланинг ижтимоий тикланиши кўп ҳолларда бунга тайёр бўлмаган ота-оналар зиммасига юкланади. Бола ўзи учун зарур бўлган муҳитларда, *масалан*, чақалоқ уйида, сўнгра болалар уйида тарбияланса бошқа гап.

Бу ҳолда баъзи бир ижтимоий ролларни табиий ҳол билан ўзлаштириш бўлмайди: ота-она ака-ука бошқа қариндошлар. Бундай ҳолларда болаларда муайян бир билим ва малакаларини шакллантиришга имкон берадиган, улар ижтимоий тажрибани ўзлаштирилишига ва жамиятда уларнинг интеграциясига ёрдам берадиган махсус методикалар ва технологиялар мавжуд бўлиши

керак. Мактабда ўқитиш жараёнида бола аввалом бор академик билимларини олади. Бироқ шу билан бирга ижтимоий меъёрларини, кўрсатмаларни, қадриятларни, ролларни янада муваффақиятли ўзлаштирилишини таъминлайдиган маълум бир ижтимоий билим, малака ва кўникмаларни эгаллаши лозим, бола ижтимоийлашувига ёрдам берадиган ижтимоий билимларни бериш ва ижтимоий малака ва кўникмаларни шакллантириш — мақсадга қаратилган жараёни *ижтимоий ўқитиш* деб аталади.

Ижтимоий таълим, *биринчидан*, ўқиш ва ўзини ривожлантириш турли шаклларда (фақат мактаб ёки профессионал таълим шаклида эмас) амалга оширилишини ва одамлар бутун умр буйи мустақил ўқишни давом эттиришларини, *иккинчидан*, таълим бериш — давлатнинг мутлоқ вазифаси эмас, балки бутун жамият бу ҳақда ғамхўрлик қилиш ва фаолият кўрсатишини тан олишга асосланган. Шу сабабли ҳар қандай жамият ўз муаммо ҳамда вазифаларини ўзини-ўзи ташкил этиш ва ўзини ўзи бошқариш асосида ҳал қилиш учун турли (муқобил ва вариантли) таълим тизимларини ташкил этиши мумкин.

Ижтимоийлаштириш инсонпарварликнинг моҳиятини тушуниб етишга кўмаклашади, инсонни тоталитаризм асоратларидан ҳалос этади, ўзлигини англайди. Бу мақсадга билимсиз эришиб бўлмаслиги маълум нарсас. Таълимни ижтимоийлаштириш инсонни бу дунёда борлигини англашга имкон беради. У фаолият усулларини англаш ва самарали излаш, ўзига, бошқаларга, табиатга нисбатан уйғун муносабатда бўлиш имкониятини беради.

Таълим жараёнини ижтимоийлаштириш натижасида ўқувчи инсон моҳиятини англайди. Ўз ҳаёти довомида инсон тўғрисида ҳосил қилинган тушунчалар асосида, шахс ҳақиқий фуқаро бўлиб етишади.

Инсонпарварликка асосланган таълим — ижтимоий фанлар ва ёндош фанларнинг функцияларини кенгайтиради, таълим жараёнини, мутахассис шахси ва унинг дунёқараши яхлитлигини таъминлайди.

Таълимни инсонпарварлаштиришдан кўзланган асосий мақсад ёшларга тегишли *билим, кўникма, малака, малака бериш, уларнинг инсоний дунёқарашини шакллантиришдан* иборат. У бўлажак фуқаролар томонидан инсонлар фаолиятининг турли соҳаларида инсонпарварлик ғояси ва қадриятларини амалга оширишнинг асоси бўлиб хизмат қилади.

Таълимда методологик ҳаёт тажрибасига зиддиятли ҳолатларда ижтимоий мослашув моделини ишлаб чиқишни тақозо этади:

— ижтимоий — шахсий ҳаёт тажрибасига асосланган, мунтазам давом этадиган жараён ҳисобланади;

— реал вазиятдан келиб чиқиб, зиддиятли ҳолатларда ижтимоий мослашув моделини ишлаб чиқишни тақозо этади;

— мавжуд амалдаги ҳолатга доим мослашиш жараёни ҳисобланади;

— шахслараро алоқаларни қамраб олади;

— шахснинг шаклланиш жараёнини йўналтиради.

Ижтимоий таълим — болаларда жисмоний маҳорат ва кўникмаларни шакллантиришга ва ижтимоий билимлар беришга йўналтирилган мақсадга мувофиқ жараён.

Савол ва топшириқлар:

1. Таълим социологияси ҳақида тушунча беринг.
2. Ижтимоий таълим концепцияси ва унинг принциплари.

Тарбия социологияси

Тарбия — инсонни ижтимоий тажрибалар билан, унинг барча шаклларида: билим, ҳис-ҳаяжон, эстетика, одоб-ахлоқ қоидалари билан таништириш ва индивиднинг ички ўзига хос жиҳатларини, имкониятлари ва лаёқатларини ривожлантириш бўйича фаолият ҳисобланади.

Тарбия — жамиятдаги ҳодиса сифатида ўсиб келаётган авлоднинг жамият ҳаётида, турмуши, ижтимоий ишлаб чиқариш фаолияти, ижоди ва маънавийлигида иштирок этиши мураккаб қарама-қарши ижтимоий-тарихий жараён ҳисобланади. Уларнинг комил инсон бўлишлари, ривожланишлари, шахсийликлари ва индивидуал-ликликлари, жамият ишлаб чиқариш кучларининг муҳим элементлари, шахсий бахтларини яратувчилари бўлиб иштирок этадилар. У ижтимоий тараққиёт ва авлодлар кетма-кетлигини таъминлайди.

Б.Тарбия — ижтимоий ҳодиса сифатида унинг моҳиятини ифода этувчи қуйидаги асосий белгилари билан ифодаланади.

1. Тарбия ўсиб келаётган авлодни ижтимоий ҳаёт ва ишлаб чиқариш шароитларига жалб этиш, улар билан эскираётган ва ҳаётдан чиқаётганларини алмаштириш амалий эҳтиёжидан келиб чиққан. Натижада, болалар катта бўладилар, ўз ҳаётлари ва меҳнат қобилиятини йўқотаётган катта авлод ҳаётини таъминлайдилар.

2. *Тарбия — доимий, зарур ва умумий категория.* У инсоният жамияти юзага келиши билан бирга пайдо бўлади ва жамиятнинг ўзи яшар экан, у ҳам мавжуд. У жамиятнинг мавжудлиги ва доимийлиги, унинг ишлаб чиқариш кучларни тайёрлаш ва инсонни ривожланишини таъминлашнинг муҳим воситаси ҳисобланганлиги учун ҳам зарурдир. Унда қонуний ўзаро боғлиқликлар ва бу ҳодисанинг бошқа ижтимоий ҳодисалар билан ўзаро боғлиқликлари акс эттирилади. Тарбия — ўқитишнинг бир қисми сифатида таълимни ҳам ўз ичига олади.

3. *Тарбия — ижтимоий-тарихий ривожланишнинг ҳар бир босқичида, ўзининг вазифаси, мазмуни ва шакллари бўйича аниқ тарихий хусусиятга эга бўлади.* У жамият ҳаёти хусусияти ва ташкил этилиши билан боғлиқ ҳамда шунинг учун ўз даврининг ижтимоий қарама-қаршиликларини акс эттиради. Синфли жамиятда турли синфлар, қатламлар ва гуруҳларда болаларни тарбиялаш асосий тенденциялари баъзан қарама-қарши бўлади.

4. *Ўсиб келаётган авлодни тарбиялаш — уларнинг ижтимоий тажриба асосий элементларини ўзлаштиришлари ҳисобига, уларни катта авлод ижтимоий муносабатларга, муносабатлар тизимига ва ижтимоий зарур фаолиятига жалб этишлари жараёни ва натижаси асосида амалга оширилади.* Катталар ва болалар ўзаро ижтимоий муносабатлари ва ўзаро алоқалари, таъсирлари ҳар доим уларни болалар ёки катталар англаб етишларидан қатъи назар, тарбиявий ёки тарбияловчи ҳисобланади. Энг умумий шаклларида бу ўзаро муносабатлар, болалар ҳаёти, соғлиги ва озиқланишларини таъминлашга, жамиятда уларнинг ўрнини ва уларнинг руҳий ҳолатини аниқлашга қаратилган. Катталар болалар билан ўзларининг тарбиявий муносабатларини англаб етишлари ва болаларда у ёки бу сифатларини шакллантириш мақсадларини ўз олдларига қўяр эканлар, уларнинг муносабатлари янада педагогик, англаб етилган, мақсадга йўналтирилган тус олади.

Катталарнинг ижтимоий ҳодиса сифатида тарбия хусусиятларини англаб етишлари асосида, жамиятда болалар ва жамият манфаатлари йўлида тарбиялаш қонунларидан тушунилган ва мақсадга мувофиқ фойдаланишга интилиш юзага келади. Катта авлодлар тарбия муносабатлари тажрибаларини умумлаштиришга, уларда намоён бўладиган тенденциялар, алоқалар, қонунларни ўрганишга, улардан шахсни шакллантириш мақсадларида фойдаланишга онгли равишда мурожаат этадилар. Мана шу асосда тарбия қонунлари тўғрисидаги ва болалар ҳаёти ва фаолиятини онгли равишда ҳамда мақсадга

мувофиқ бошқаришда, улардан фойдаланиш тўғрисидаги педагогика фани юзага келади.

Шундай қилиб, тарбия-ижтимоий ҳодиса — жамият ва индивиднинг ҳаётини таъминлаш усули сифатида зарурдир; У маълум тарзда шаклланган ижтимоий муносабатлар ва жамият ҳаёт тарзи натижасидаги аниқ тарихий шароитларда амалга оширилади; уни амалга ошириш асосий мезонлари шахснинг хусусиятлари ва сифатлари ҳаёт талабларига мос келиш даражаси ҳисобланади. Тарбия ижтимоий ҳодиса сифатида бутун ижтимоий ҳаётнинг табиий бир қисми ҳисобланади. Шунинг учун унинг қарама-қаршиликлари, ижтимоий ҳаётнинг энг умумий қарама-қаршиликлари ифодаси ҳисобланади. Тарбия акс эттирадиган бундай қарама-қаршиликлар қаторига қотиб ва эскириб қолган ишлаб чиқариш муносабатларининг ишлаб чиқариш кунлари ривожланишини ортга суриш натижасида юзага келувчи қарама-қаршиликлар киради. Бу қарама-қаршиликлар ижтимоий тарбияда, ўсиб келаётган авлодни тайёрлашга консерватив ёндашишлар мустаҳкам ўрнашиб олиши кўринишида намоён бўлади. Бизнинг жамиятимизда ижтимоий ҳаётни ва ишлаб чиқариш кунларини фақат давлат мулкчилиги асосида ташкил этилиши ишлаб чиқаришнинг ўсишини ортга суришга олиб келди.

Бироқ, бу тарбия жараёни ҳар доим ҳам етарли даражада самарали бўлмайди. Юқорида ижтимоий таълим вазифасини кўриб чиқиш шунни кўрсатдики, болада муъайян бир ижтимоий билим, малака ва кўникмалар шаклланиши керак уларнинг шаклланиш жараёни *масалан*: отага-онага бўлган ғамхўр, эътиборли, меҳрибон, раҳмдил муносабатларнинг шаклланиши билан боғлиқ. Агар қандайдир сабабга кўра болада ижтимоий билимлар шаклланмаган бўлса, демак, муносабатлар шаклланмаган, яъни унга зарур бўлган ижтимоийлашувда қандайдир мос ҳислатлари ҳам шаклланмаган. Шунинг учун ижтимоий педагогик фаолият жараёнида боладаги бундай ижтимоий аҳамиятга эга бўлган ҳислатлар шаклланган бўлиши керак. Шунинг ўзи ижтимоий тарбия вазифасидир. Ижтимоий тарбия боланинг ижтимоийлашувига қаратилган ижтимоий аҳамиятга молик фазилатларни шакллантириш жараёнидир. XIX асрнинг иккинчи яримида педагогика тизимида ижтимоий тарбия доираси кенгая борди.

Ижтимоий тарбия муаммолари хусусида М. Қуронов, О. Мусурмонова, А. В. Мудрик, В. Д. Семёнова, Г. Н. Филова сингари олимлар тадқиқотлар олиб борганлар.

*Ижтимоий тарбия бу — муваффақиятли ижтимоийлашув учун зарур бўлган ижтимоий аҳамиятли бола шахси хислатларининг шаклланишига қаратилган мақсадли жараён*дир.

Ҳозирги шароитда боланинг ижтимоийлашуви ўткир характер касб этади. Унга қўллаб-қувватлашни ҳис этиш жуда зарур. Рухшунослар ўқишдан зўриқиш, «икки»лар, ҳар бир ўқувчигача етиб боролмайдиган адолатсиз ўқитувчи, оиладаги шароит, бола гиёҳвандлар ёки кўча безорилар қўлига тушиб қолиши мумкин бўлган хавфли омиллар натижасида мактаб ўқувчисида доимий хавотир ҳисси пайдо бўлишини қайд қилганлар.

Болани унча катта бўлмаган жамоада, ёвузлик, ёлғон, жиноят ичкиликбозлик, гиёҳвандлик, ота-оналар шафқатсизлигига қарши тура олишида қўллаб-қувватлаш зарур.

Ёшларга жамиятга мослашишда, ўзини намоён қилишга интилишда, мулоқот ўрнатишни ўрганишда ва ўзини тарбиялашда доимо қўллаб-қувватлаш талаб этилади. Ўсмирлик ёшида фуқаро, жамоада тан олинган ходим, тенгдошлари ўртасида тенг ва муносиб бўлишга интилиши ўзига хос тарзда намоён бўлади.

Бу жараён назариясини эса ижтимоий педагогика — «*ижтимоий муҳитнинг тарбиявий таъсири ҳақидаги фан*» тақдим этади.

Чунки, ижтимоий педагогика асосида шахс тарбияси (жамиятда ва жамият учун) ётади. Ёдда тутиш лозимки, ижтимоий тарбия вазифаси фуқаро шахсида мустақил, ижодий, одамлар билан ижобий муносабатга кириша олиш лаёқати, ўз соғлиги ва вақти учун жавобгарлик каби хислатларни шакллантиришдан иборат.

Ижтимоий педагогика таълим-тарбияни давлат, жамоат ва хусусий ўқув муассасалари кўламида кўриб чиқади.

Инсон тарбияси асосан оилада амалга оширилади. Бу ҳолатда биз оилавий педагогика объекти бўлган оилавий хусусий тарбияларида мулоҳаза юритамиз.

Тарбиялаш диний идоралар орқали ҳам амалга ошади. Бунда конфессионал педагогика тадқиқ бўлган диний конфессионал тарбияга дуч келамиз.

Тарбиялаш давлат ва жамият томонидан шу мақсадда ташкил этилган ташкилотлар орқали юзага келади. Бу ижтимоий педагогика тадқиқот объекти бўлган *ижтимоий тарбиялаш* жараёни хусусида фикрлаймиз.

Ижтимоий тарбиялашда сиёсатшунослик, ижтимоий жараённинг таркибий қисми ҳисобланади. Ижтимоий педагогика матнда уни

ижтимоийлаштириш билан боғлаб, алоҳида ўрганади, яъни планета, мамлакат мактабларнинг, инсон тарбиясига ижтимоий омиллар таъсири тарбиясида оила, оммавий ахборот воситалари, атрофдаги одамлар билан мулоқот ўрнини кўриб чиқади.

Бутунги кунда мавжуд ижтимоий тарбиянинг бу тизими назария ва амалиёт масалаларига мурожаат қилмоқда, яъни болаларнинг ижтимоий ҳимояси, турли ўқув ва тарбия муассасаларида ижтимоий фаолият назарияси ва методикаси масалалари, оила ва болалар педагогик жамоалари каби.

Ижтимоий педагогика оилавий тарбия, миллий ўзига хослик, диний ва жамоат тарбиясининг хусусиятларини ҳам эътиборга олади. *Масалан*, бизнинг ўзбек оилаларида ўзига хослик исломий эътиқод негизида эзгулик ғояси, сабр-қаноат, раҳмдиллик, ахлоқий меъёрларга риоя қилиш қабиларда намоён бўлади. Шунинг учун ижтимоий ходим маҳаллий ижтимоий тарбия асосларини чуқур билиши талаб қилинади.

Тарбия жараёни — уни тиклаш, ривожлантириш ва ҳаётда жорий қилиш, таълим, миллий, маънавий — ахлоқий қадрият ва нормалар билан бевосита боғлиқ. Улар халқ педагогикаси, урф-одатлари, байрамлари, ўйинлари ва бошқаларда ўз ифодасини топади.

Тарбияси «қийин» бола. Бундай болалар билан олиб бориладиган ижтимоий педагогик фаолият мазмуни.

Қийин болалар!? Ҳаммага маълум бўлган ва афсуски, аллақачон кўникиб кетилган бу атама ортида нималар туради? Милиция ходими учун - у қўлида рогатка ушлаган безори бола, ўқитувчи учун — синфдошларига ёмон таъсир кўрсатувчи норасмий, болалар боғчаси тарбиячиси учун эса — ҳархашали инжиқ, енгилтак тиниб-тинчимас бола. Ота-оналар учун-чи? Ҳар қайсиси учун у ўзгача маъно касб этади. Ота-оналар тушунишидаги қийин боланинг мумкин бўлган барча вариантларни айтиб ўтиш фойдасиз, чунки ҳар қандай бола ҳам табиатан «қийин» бўлиши мумкин. Одатда ҳамма болалар ҳам туғилган вақтларидаёқ ота-оналарига маълум бир қийинчиликлар келтирадилар. Аммо баъзилар учун муаммо бўлган нарсаси, бошқаларга ҳеч қандай қийинчилик келтирмайди ва у кўпгина сабабларга боғлиқ. Болага нисбатан ота-оналарнинг тутган йўли, оиладаги қадриятлар тизими, оила аъзолари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг бор ёки йўқлиги, шунингдек, бошқа кўпгина нарсалар болани тарбиялаш жараёнида муқаррар равишда

пайдо бўладиган қийинчиликларни бартараф этиш малакасини белгилаб беради.

Ҳамма кишилар ҳам бир хилда бўлмайди, шунингдек, оилалар ҳам турличадир. Шубҳасиз болалар ҳам бир-бирига ўхшамайди. Бу табиий ҳол. Лекин кўпинча катталар буни унутиб қўядилар, ўзларича қандайдир умумий тавсиялардан ёрдам олишга мойил бўладилар ва бунда: «*бола, бажариши керак*», «*болага мумкин эмас*» каби сўзларни ишлатадилар. Бу эса хато. Бола аввал бошданок ҳеч нарсани бажаришга мажбур эмас, унга ҳеч нарса жоиз ҳам эмас. Аксинча, катталар унинг меъёрида ривожланиши учун шароит яратишлари, уни кишилар орасида яшашга ўргатишлари, уларнинг ҳис-туйғуларини, хоҳиш-истакларини ва ишларини тушунишлари лозим. Вақт ўтиши билан, пайти келганда унинг ўзи нималар қилиши кераклигини, кимга нималар қилишга мажбурлигини, кимнинг олдида қарздорлигини ва бу қарзларни бошқа кишиларга, ўз ота-оналарига, дўстларига ва ниҳоят, ўз болаларига нисбатан меҳр-муҳаббат, меҳрибонлиги билан узишни тушуниб олади.

Бунинг учун эса болани қандай бўлса шундайлигича қабул қилиш, уни тушунишга ҳаракат қилиш ва унинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиб, ўзаро муносабатларнинг қўшимча қийинчиликлар келтириб чиқармайдиган, балки, аксинча оилада энг қадриятли ҳисобланган ўзаро ҳурмат, илиқлик ва ҳимояланганлигини ҳис этишга ёрдам берадиган усулини топиш керак.

Болага тугилишидан олдин ва ҳаётининг биринчи ҳафталарида бўладиган муносабат кўп жиҳатдан у билан келгусида қилинадиган муносабатлар характерини белгилаб беради.

Гап кичкинтой бола ҳақида борганда «қийин» атамаси қўлланилмайди. Ҳар ҳолда ота-оналарнинг «қийин» чақалоқ, ҳақидаги шикоятларини эшитишга тўғри келмайди, гарчи бу босқичда қийинчиликлар кўп бўлса ҳам.

Тўғри, бу қийинчиликлар ташқи, психологик характерда бўлади ва кўпчилик ота-оналар томонидан муқаррар юз беради, аммо вақтинчалик ҳодиса сифатида идрок қилинади. Бироқ биринчи қийинчиликлар ўрнига бошқалари пайдо бўлади. Улар баъзан чақолоқлик даврида, айрим ҳолларда ундан ҳам олдин — боланинг тугилишини кутиш вақтларда яширилган бўлади.

Ҳали бола гўдаклик пайтида онаси унга қандай муносабатда бўлиш тўғрисида унчалик қайғурмайди, у ана шу жажжи фуқаро шахсини парвариш қилишга доир ҳамма ишларга улгурса ва ухлаб

олса етарли. Кичкинтойнинг қорни тўқ, таги қуруқ, йиғламаяпти, демак, ҳаммаси жойида.

Шу нарса аниқланганки, уйда хотиржамлик ҳукм суриб, жанжал ва низолар бўлмаса, бола учун ҳам яхши, у қаттиқ ухлайди, иштаҳаси ҳам яхши бўлади. Бу билан онаси учун ҳузур — ҳаловат бахш этади. Натижада шундай «доира», «занжир» ҳосил бўлади: онаси учун яхши бўлса болага яхши, болага яхши, бўлса — онасига ҳам яхши.

Агар онага ёмон бўлса, унинг эмоционал ҳолати болага ҳам таъсир этади. Ҳатто она юрагининг уруши, унинг нотинчлиги, ташвишли ёки бир маромда уруши кичкинтойнинг кайфиятини белгилаб беради.

Шундай қилиб, онада ҳам, болада ҳам бўладиган қийинчиликлар аввал бошиданоқ умумийдир. Катталар эса буни ҳар доим ҳам англаб етмайдилар. Фақат айримларгина боланинг кечинмаларини объектив баҳолашга урунадилар. Агар баъзилар бола бирор нарсадан изтироб чекканида йиғлаши ҳархаша қилишини тушунсалар, бошқалар ҳеч қачон бу ҳақда ўйлаб ҳам кўрмайдилар. Улар боланинг инжиқлигини ё эътиборга олмайдилар, ёки уни ҳар қандай усул билан чалғитишга уринадилар. Бунинг сабабини ўйлаб кўриш, тушуниш учун уларнинг вақти ҳам, тажрибаси ҳам етмайди. Натижада кутилмаган вазият вужудга келади: бола доимо «онанинг психологик ҳолатига мослашади», онаси эса ҳар доим ҳам боланинг ҳолатини тушунмайди. У боласи ҳис қилаётган қийинчиликларни уқиб тушуниб ололмайди. У фақат кичкинтойнинг ўзига қўшимча қийинчиликлар туғдираётганини тушунади, холос. Шундан кейин бола ҳақида қийин, унга халақит берувчи, ташвиш уйғотувчи, мажбурият юкловчи, ҳавотирликлар келтирувчи дастлабки, барқарор тасаввур ҳосил бўлади.

Шу тариқа «қийин» болалар пайдо бўлади. У катталарнинг вужудга келган вазиятга етарлича баҳо бермаган, ундан бошқа ҳеч ким болада пайдо бўлган нуқсонларни тузата олмаслигини, ҳеч бир кимса унинг боласини «мулойим» қилиб қўймаслигини англаган вақтда эмоционал алоқанинг бўзилиши туфайли пайдо бўлади.

Жамиятнинг ахлоқий нормалари ва талабларига мос келмайдиган ахлоқни илмий педагогик адабиётда умуман тарбия *асоциал ахлоқ* атамаси билан белгилаш қабул қилинган. Болаларнинг нормадан четга чиққан хатти-ҳаракатларидан (уларнинг характеристикаси бош мия патологияси билан боғланган) фарқли ўлароқ асоциал ахлоқ ижтимоий жиҳатдан *детерминизмлашган*, салбий микромуҳитнинг таъсири, оиладаги нонормал ўзаро муносабатлар, оила ва мактаб тарбиясидаги камчиликлар, хатолар натижасида юзага келади.

Психология фани шуни кўрсатадики, асоциал ахлоқ фактларнинг мазмун-моҳияти таркиби ҳам, ўзига хос сифати ҳам туғма механизмлар билан белгиланмайди. «Қийин» ёйинки «тарбияси огир» болалар эса педогогик жиҳатдан қаровсиз қолдирилган болалардир. Улар шахснинг ахлоқий жиҳатдан ўзгариши эса педогогик хатолар оқибатидир. Тарбияси «қийин» ўсмирлар аномаллиги ўқишда (ўқиши қийин, ёмон кечади, дангаса) ва хулқда (интизом ва тарбияга риоя қилмайди) намоён бўлади. «Қийин болалар» — жамиятга зид йўналишдаги, беқарор ахлоқли, иродаси бўш, педагогик таъсирга доим қаршилик кўрсатиб келувчи ёшлардир. Мактаб миқёсида улар кўп учрамайди (бир синфда икки-учтадан). Аммо синф, мактаб ҳаётига, унинг ахлоқий муҳитига жиддий таъсир кўрсатади. «Қийин» болалар ўқувчиларнинг кам қисмини ташкил этса ҳам улар ўқув-тарбиявий ишларда барқарорликка жиддий тўсиқ бўладилар. Улар мактабда ва ундан ташқарида (оилада, кўчада, дам олиш жойларида ва ҳ. к.) тартибсизликни вужудга келтирувчилар ҳисобланади. Шунинг учун ҳам «қийин» болалар мактабда ҳам, ундан ташқарида ҳам ўқитувчи ва барча жамоат эътиборида туриши керак.

Қийин болалар билан олиб бориладиган ишлар назокат, индивидуал ёндашувни талаб этади. Бу ёндашув *биринчидан* болага эътибор билан, хайрихоҳона муносабатни, *иккинчидан* унинг ижобий фазилатларига таянишни ва *учинчидан* унинг ахлоқий кучлари, потенциал имкониятларига ишонишни назарда тутати.

Ҳозирги вақтда болалар томонидан йўл қўйиладиган қонунбузарликларнинг олдини олишда мактабнинг роли жуда ошди. Энг янги педагогик технологиялар билан қуролланган ўқитувчи тарбиявий жараённинг бош ташкилотчиси, ўқувчига, ўқувчилар жамосига, оилага кўрсатиладиган педагогик таъсирларнинг мувофиқлаштирувчиси сифатида намоён бўлмоқда.

Балогатга етмаган болаларнинг қаровсизлиги ва қонунбузарликларининг олдини олишни мактаб томонидан амалга ошириладиган яхлит системанинг бир қисми деб қараш лозим. Ана шу жараён доирасида педагогларнинг сайъ-ҳаракатлари *қуйидагиларга қаратилиши керак:*

— ўқувчи шахсини таркиб топтиришга салбий таъсир этувчи ташқи омиллар таъсирининг олдини олишга, бола ҳуқуқларининг бузилишига ва бунинг оқибати сифатида ўқувчи тарбиясининг қийинлашувига олиб келувчи сабаб ва шароитларни йўқотишга;

— бутун тарбия жараёнини тузатишга унинг нормаллашуви икки даражада рўй беради; а) боланинг ривожланишидаги салбий

томонларни тўхтатиш ва барча салбий таъсирларни енгиб ўтиш (тузатиш ва қайта тарбиялаш вазифалари) ; б) анча юқори даража ахлоқий, ижтимоий барқарор ва гармоник ривожланган шахсни таркиб топтириш. Унинг асосида ҳақиқат, тўғрилик, яхшилик гўзаллик, масъулият, онг ва хатти-ҳаракат бирлиги ётади.

Бундай ёндашув ўқитувчилар томонидан йўл қўйиладиган типик хатолар тизимини билиш ва уларни пухта ўрганишни назарда тутати. Болалар билан ишлашдаги узоқ йиллик тажриба, мактаблар иш фаолиятини таҳлил қилиш, олимларнинг тадқиқотлари ўқув-тарбиявий ишларнинг тарбиявий самарасини пасайтирувчи бир гуруҳ омиллар сабабларини қараб чиқиш мақсадга мувофиқлигига ишонтиради. Тарбиявий ишлар самарадорлигига салбий таъсир этувчи, бир-бирлари билан ўзаро мустаҳкам боғланган ташкилий, тарбиявий омил ва муҳит омили шундай омиллардир. Ҳар бир гуруҳни батафсил қараб чиқиш мумкин эмас, шунинг учун фақат педагогик характерга эга бўлган, яъни педагог-тарбиявий жараённинг ташкилотчисига тааллуқли хатоларни таҳлил қилиш билангина чекланамиз.

Ўқитувчи йўл қўядиган *биринчи хато* — ўқувчиларнинг ёш ва индивидуал хусусиятларини билмаслик ёки эътиборга олмаслиқдир.

Иккинчи хато — болаларда рўй бераётган фикрлаш жараёнларининг ўзига хос хусусиятини етарлича ҳисобга олмаслик, уларнинг билимларини ўзлаштириш суръатига ортиқча баҳо бериш, ўқув жараёнида ўртача ўқувчига қараб иш юритиш, болалардан ҳар бирининг нерв системаси хусусиятини эътиборга ола билмаслиқдир.

Педагогик хатоларининг кейинги тип — қийин ўқувчига нисбатан салбий фикрда бўлишдир. Педагогик жиҳатдан салбий нотўғри фикрда бўлиш ўқитувчининг ўқувчи, унинг қобилиятлари ва имкониятлари ҳақидаги олдиндан шаклланган, барқарор, тахминларга асосланган, сохта фикрларидир. Ўқитувчининг салбий фикрда бўлиши одатда субъектив бўлиб, ишнинг ҳақиқий аҳволига жавоб бермайди ва инсоний муносабатларга тўғри келмайди, у ўқувчининг хулқ-атворида салбий таъсир этади, узоқ давом этадиган можароларга олиб келади.

Тарбиявий ишларни олиб боришдаги *тўртинчи хато* панднасихатлардан иборат бўлиб, у баъзи ўқитувчиларнинг дарсларида тез-тез қўлланиб турилади. Турли хил тарбиявий тадбирларнинг юзаки, номигагина ўтказилиши болаларнинг пасив тингловчи ва оддий ижрочиларга айланишига мажбур этади.

Ўқитувчилар томонидан йўл қўйиладиган *яна бир хато* тарбияда ўқувчиларга умумий таъсир кўрсатиш, уларнинг фаолиятини хулқ-атворини бирор томонга йўналтириш билан чекланиш, уларда талаб этиладиган хусусиятлар ва сифатлар ўз-ўзича ҳар қандай изчилликда ва бирликда шаклланади деган сохта тасаввурлардир. Кенг тарқалган *хатолардан яна бири* шундан иборатки, педагог ўзини, ўзининг шахсий таъсирини асосий тарбиявий восита деб ҳисоблайди. Бунда у тарбияланувчилар томонидан бажариладиган ишлар, бу ишлар мазмунининг тўлақонлилиги, уларнинг болаларнинг индивидуал хусусиятлари ва имкониятларига мувофиқлиги асосий тарбиявий омил эканлигини мутлақо унутиб қўядилар. Тарбияланувчиларни эмас, балки тарбиячи фаолиятини режалаштириш кераклиги ҳам шундан келиб чиқади.

Ва ниҳоят, болалар билан олиб бориладиган ишлардаги *яна бир хато* айрим педагогларнинг «қийин» болалар тақдирига бепарволигидир. Ўқитувчининг кўрслиги ўқувчининг ўқитувчидан умуман мактабдан узоқлашишига сабаб бўлади.

Тарбияси қийин бўлганларнинг келиб чиқишининг ижтимоий-педагогик ва психологик сабаб ва омилларини *беш гуруҳга ажратиш мумкин*:

1. Ноқулай оилавий муҳит, ота-оналари ўртасидаги зиддиятли вазиятлар.

2. Ўқишга бўлган қизиқишнинг пасайиб кетиши ва шу муносабат билан ўқишдан совиши (60-70 % вояга етмаган жиноятчилар бир синфда икки йил ўқиган).

3. Ижтимоий фаоллиги паст ва мактаб жамоасида ноқулай ҳолат мавжуд.

4. Микромуҳитнинг салбий таъсири, салбий референт гуруҳ таъсири.

5. Бирор фаолият юзасидан ўз мойиллигини, қизиқишини намоён қилиш имконияти бўлмаслиги.

Умуман олганда ўқитувчиларнинг қаровсиз болалар билан ишлашга тайёрлиги системали шахсий билимлардан иборат бўлиб ахлоқий психологик, назарий ва амалий тайёргарлик унинг структурали ташкил этувчиси сифатида намоён бўлади. Ўқитувчининг ўз хатоларининг олдини олиш ва уларни бартараф этиш қобилияти педагогик маҳорати билан чамбарчас боғланган. Касбий маҳорат даражасини ошириш ишлари ўқувчиларга таълим ва тарбия бериш юзасидан олиб бориладиган кундалик амалий фаолият билан узвий боғлиқ равишда амалга оширилиши керак.

Бу ўринда:

а) психолгик — педагогик адабиётларни мунтазам равишда ўқиб бориш;

б) ҳар бир педагогнинг ташаббускорлиги ва фаоллигини оширишга ёрдам берувчи ижодий муҳит яратиш;

в) методик семинарлар ва фан секциялари ташкил этиш асосий йўллардан ҳисобланади.

Қийин болани қайта тарбиялаш унинг характерини ва психикасини, унинг оламга бўлган муносабатини, бинобарин ўзининг тарбиялаш услуби ва методларининг нотўғрилигини англаш, уларни айти замонда ўзини, ўзининг ўғли ёки қизига бўлган муносабатини ўзгартириш зарурлиги билан боғланган. Ана шу ўзгартириш ва қайта кўриш ҳам ўзига, ҳам болага нисбатан аниқ нуқтаи назарни талаб этади.

Кейинчалик, бола, унинг келажаги учун, ҳар икки томоннинг хоҳиши билан оилани сақлаб қолиш, оиладаги муносабатларни соғломлаштириш лозим. Булар натижаси *ўлароқ шундай қоидалар ишлаб чиқилади:*

1. Кескин келишмовчиликлар сабабини аниқлаш ва уларни қатъийлик билан бартараф этиш, хатти-ҳаракати ва ишларидаги жўшқин эмоционалликни баъманилик, оқилона йўл тутиш билан алмаштиришга ҳаракат қилиш;

2. Оилавий келишмовчиликларни ҳал этиш учун шароит яратилмагунча бир-бирларининг қарашлари ва нуқтаи назаридаги келиштириб бўлмайдиган зиддиятлардан қочиш;

3. Барча оила аъзолари ўртасидаги муносабатлар асосига уларни бир-биридан ажратиб юборадиган нарсаларни эмас, балки уларни бирлаштирадиган нарсаларни қўйиш керак.

4. Бир-бирига нисбатан ҳаддан ташқари талабчан бўлмаслик, унчалик аҳамиятли бўлмаган воқеа-ҳодисаларга алоҳида аҳамият бермаслик.

5. Бошқасининг позициясида бўлишга ҳаракат қилиш.

6. Болалар олдида бир-бирига ўшқирмаслик, муносабатларни оқилона йўлга қўйиш, аниқлаш, бир-бирига танбеҳ беришдан ўзини тийиш.

7. Ўзаро гина-кудуратлардан қочиш (улар кескинликни ва ишончсизликни келтириб чиқаради) .

8. Ўзининг бирон-бир нарсадан норозлигини рафиқаси билан ёлғиз муносабатда, илтимос, истак кўринишида ифодалаш.

9. Қандайдир воқеа ёки оила аъзоларининг хатти-ҳаракати муносабати билан нохуш туйғулар таъсирида қабул қилинган

қарордан ўз вақтида воз кечиш. Унинг олдига бир оз вақт ўтгандан кейин хотиржам руҳий ҳолатда қайтиш.

10. Рафиқасининг болага нисбатан қўллаётган чораларига ҳеч бир ҳолатда аралашмаслик, боланинг соғлиғига зарар етказмайдиган бўлса.

Жазолаш билан боғлиқ бўлса ҳам, рафиқасининг хатти-ҳаракатидан норози бўлса, уни кейинроқ айтиш.

Қийин болаларнинг ота-оналари одатда болаларнинг хулқ-атворидаги салбий жиҳатларни (уларнинг қайси даражада ифодаланганлик даражасидан қатъи назар) *криминал ҳодиса* деб биладилар ва ўғли ёки қизининг ахлоқидаги ҳар қандай четга оғишлардан изтиробга тушадилар. Улардаги бундай кечинмалар уларнинг нотўғри иш кўришларига сабаб бўлади. Қайта тарбиялаш эса ижобий кўрсатмалар, ижодий фикрлар ва оптимизмни талаб этади. Салбий нарсаларнинг ривожланиши доимо ижобий нарсаларнинг ривожланиши билан тўхтатилиши мумкин. Бунинг учун ана шу салбий нарсадаги асосий камчиликни (бу бошқа салбий фазилатларни ўзига бўйсундиради) аниқлаш лозим.

Қайта тарбиялашнинг асосий йўналиши ўғли ёки қизиди бутун ҳаёт фаолияти билан боғлиқ бўлган умумий ҳамда аниқ фаолият тури (ўқув фаолияти, уй юмушлари, ўз-ўзига хизмат кўрсатиш) билан боғлиқ бўлган махсус меҳнат малакаларини шакллантиришдан иборат. Ота-оналар қандай меҳнат турларида қандай малака ва кўникмалар яхши намоён бўлмаслигини, дангасаликнинг қандай белгилари устун келишини (мунтазам равишда топшириқларни бажаришдан бош тортишини; ўз ишларини ташкил этишни истамаслигини; ишдаги қийинчиликларни енгиб ўтиш хоҳишининг йўқлигини; ўз ишини бошқалар зиммасига юклашга ҳаракат қилиш; бошлаган ишини охирига етказишни хоҳламаслигини; муайян бир нарса хусусида имкониятлари ва қобилиятлари бўлгани ҳолда ишни сифатсиз бажаришини; жисмоний ёки ақлий зўриқиш билан боғлиқ бўлган ишлардан бўйин товлашини; ўзининг сустлиги ёки виждонсизлигини оқлашга ҳаракат қилиш) кузатадилар.

Кўрсатиб ўтилган белгилар ялқовликнинг барча кўринишларини қамраб олмайди, аммо улар энг кўп тарқалган ва яққол ифодаланган белгилардир. Бундан ташқари, ота-оналар зўриқишни четлаб ўтишга ҳаракат қилишда одатдаги муомала шакллари қандайлигини кузатадилар ва қандай иродавий сифатларни (қатъийлик, интизомлилик, уюшқоқлик, мақсадга қаратилганлик) тарбиялашга асосий эътибор қаратиш кераклигини белгилайдилар.

Бу ҳолда ота-оналар боланинг хусусиятларига қараб унга ўз қобилиятларини муваффақиятли қўллай олиши мумкин бўлган ёки унга муайян қизиқиш уйғотадиган ишларда унинг фаоллигини ривожлантиришга ҳаракат қилишлари керак. Қизиқарли ёки боланинг қобилиятларига жавоб берадиган иш муваффақиятга эришиш имконини беради. Муваффақият эса, олимларнинг фикрича, боланинг меҳнатдан кейин бўладиган саъйи-ҳаракатлари учун муҳим омил ҳисобланади. У энди меҳнатдан бош тортмайди, балки, аксинча, ўз кучини бошқа фаолият турларида синаб кўриш истагини билдиради. Аста-секин у эгаллаган малака ва кўникмалар, тажриба, ўзига ишонч мажбурий меҳнат турлари (ўқиш, уй юмушлари ва бошқалар) да унга муваффақият келтиради. Маълумки, болалар нимани билсалар шуни бажарадилар. Кўпчилик ота-оналар боланинг ички кучларини доимо фойдали ишларни бажаришга, ўзининг хулқ-атворини ўзи ташкил этишга, оиланинг бошқа аъзолари тўғрисида ғамхўрлик қилишга сафарбар этиш учун болалар билан биргаликда меҳнат қилиш қоидаларини ишлаб чиқадиладар.

Бундай ишлар жараёнида катталар қуйидаги усуллардан фойдаланадилар:

1. Танланган меҳнат турининг бола учун аҳамиятини тушунтириш (ҳар қандай ишда қайта ҳамкорлик қилиш истагини уйғотиш учун катталар ижобий натижалар баҳосини оширишлари мумкин) .

2. Боланинг нафсониятига тегмаслик (қийин болалар ўз муваффақиятсизликларига бепарво эмас. Улардан оғир изтиробга тушадиладар, бироқ иродасининг кучсизлиги, тажрибасизликлари туфайли топшириқни сифатли бажара олмайдиладар. Ота-оналар танбеҳ бериш, насиҳатлар, салбий баҳолардан воз кечишлари керак. Болани умидвор қилиш, юпатиш, таскин бериш, ҳазил-мutoйиба фойда келтиради) .

3. Ишни бажариш муқаррарлигини таъкидлаб ўтиш (ота-оналар иш вақтини белгилайдиладар ва бир оз вақтдан кейин ёки дарҳол уни бола билан бирга бажаришга киришадиладар. Агар бола турли баҳоналар билан ўзини ишдан олиб қочишга уринса, ота-оналар ишни бажариш муддатини орқага сурадиладар, бошқа кун ва соатни тайинлайдиладар) .

4. Боланинг дастлабки муваффақиятларини ёки ҳатто оддий уринишларини ҳам маъқуллаш (ота-оналар ҳар қандай ишда болаларнинг такроран ҳамкорлик қилиш истагини уйғотиш учун ижобий натижаларга баҳо беришда уни бир оз оширишлари мумкин)

5. Боланинг ишда ўз-ўзини назорат қилиши ва мустақиллигини, ҳатто маълум даражада таваккал қилишини рағбатлантириш йўли билан хатоларнинг олдини олиш (ота-оналар болага шундай дейдилар: «Қара, бу ерда хато бўлиши мумкин!», «Ноаниқликка йўл қўймаслик учун ҳаракат қил» ва ҳоказо) .

Боланинг ҳаёт тарзига аста-секин ва изчилик билан бошқа фаолият турларида (ўқиш, спорт ва ҳоказоларда) такомиллашиш қоидалари жорий қилинади. *Масалан, ўқиш қоидалари:*

1. Дарсларни доимо бир вақтда тайёрлаш. Истисноларга йўл қўймаслик.

2. Ўқитувчини диққат билан тинглаш, ҳаммасини эслаб қолиш ва тушунишга ҳаракат қилиш.

3. Тушунмаган ҳамма нарсаларни ўқитувчилардан албатта сўраб билиш. Кишининг эшитган, тушунган, такрорлаган ва қўллаган нарсалари яхши эслаб қолинади.

4. Таққослашни, асосий нарсани топишни, бирон бир нарсанинг ўхшаш ва фарқли томонларини аниқлашни ўрганиб олиш. Асосий нарсани билсанг — қолган ҳамма нарсани эслайсан. Асосийси кўчириб олиш, такрорлаш ва улардан амалда фойдаланиш.

5. Ақл-идрок, хотира ва нутқ худди мушаклар каби машқ қилганда ривожланади. Хотира ва диққатни доимо машқ қилдириш, кузатиш ва тавсифлашни, кўрган ва ўқиган нарсалари ҳақида гапириб беришни ўрганиш.

6. Қийин дарсларни, мураккаб топшириқларни биринчи навбатда тайёрлаш керак.

7. Диққат-эътибор билан ўқиш, зеҳни ўткирлик, ташаббускорлик ва идроклиликни ривожлантириш, ўқишда қийинчиликлардан қочмаслик.

8. Доимо ўз олдига: «Нима учун?», «Нимага?», «Бу қандай пайдо бўлди?», «Бу нимага олиб келади?» қабiliдаги саволларни қўйиш керак.

9. Ўз ишида ўз-ўзини назорат қилиш ва ўз-ўзини баҳолаш малакаларини эгаллаб олиш, ишидаги хатоларни топа билиш.

Тарбияси қийинлик боланинг худбинлиги туфайли вужудга келган болалар ўзларига нисбатан алоҳида ёндашувни талаб этадилар. Бундай болаларни қайта тарбиялаш уларнинг фаоллигини, ўзлигини намоён қилиш соҳасидаги қобилияти ва имкониятларини оила ёки синф жамоаси манфаатларига қаратиш билан боғлиқ. Бундай болаларга педагогик таъсир кўрсатишнинг асосий методи уларни жамоа билан биргаликдаги ошириладиган ишларга жалб қилишдан иборатдир.

«Тарбияси оғир болалар» билан ишлаганда жазолаш усулларидан ўринли фойдаланиш ҳам мақсадга мувофиқдир. Агар бола ўз айбига иқрор бўлса, уни жазолаш мақсадга мувофиқ эмас. Борди-ю, ўғли ёки қизи хатоларини такрорласа, уларни тузатишни хоҳламаса, жазолашга йўл қўйилади. Жазолашнинг турли хиллари фарқ қилинади. *Масалан, жазолаш-таъқиқлаш*: ўйин-кулгуларни, ваъда қилинган сайр-томошаларни, биргаликда бажарилмоқчи бўлган ишлар, саёҳатларни таъқиқлаш ва ҳоказо; *жазолаш-маҳрум этиш*: бирон бир ҳуқуқлардан — муҳим оилавий ишларни, воқеаларни муҳокама қилишда иштирок этиш ҳуқуқидан, воқеа-ҳодисаларда (оилавий байрамларда) бевосита қатнашиш ҳуқуқидан, маълум бир вақтга ёрдам сўраб мурожаат қилиш ҳуқуқидан маҳрум этиш ва ҳоказо; *жазолаш-узоқлаштириш*: ота-оналар ўғил ёки қизлари билан расмий муносабат ўрнатадилар ва бу билан улар билан муомала қилишни истамасликларини таъкидлаб ўтадилар. Ёлғончилик салбий фазилат сифатида ҳали мустаҳкамланиб улгурмаган, унинг дастлабки кўринишлари пайдо бўла бошлаган вақтда бу усул жуда самаралидир: зеро бунда бола ўзига бўлган муносабатнинг ўзгаришидан жуда оғир изтиробга тушади.

Ҳақиқатни аниқлаш методи қайта тарбиялашнинг асосий методи сифатида намоён бўлади. Ота-оналар ҳамма нарсани тушуниб олиш, тўғри қарор қабул қилиш учун ҳақиқий воқеаларни, бола йўл қўйган ножўя ишнинг ҳақиқий манзарасини аниқлаш жуда муҳимдир.

Моделлаштириш. Ота-оналар боланинг ҳамда воқеанинг бошқа иштирокчиларининг хатти-ҳаракатлари ва қилган ножўя ишларининг кетма-кетлигини тиклайдилар: рўй берган воқеанинг барча тафсилотларини, унинг қандай бўлганлигини тавсифлаб беришни сўрайдилар, униси нима деган-у, буниси нима деганини суриштирадилар. Бу воқеа иштирокчиларидан ҳар бирининг, шу жумладан боласининг ҳам, айбдорлик даражасини аниқлашга имкон беради.

Боланинг ахлоқини генетик таҳлил қилиш. Бунда боланинг жавобгарликдан қочишга бўлган барча уринишлари, типик вазиятлардаги ахлоқининг ўзига хос хусусиятлари эсга олинади, унинг тасодикий ишлари билан характерли феъл-атвори ўртасидаги мантиқий боғлиқлик аниқланади. Бу боладаги камчилик мустаҳкамланган ёки мустаҳкамланмаганлигини, қандай чоралар кўриш мумкинлигини тушуниб олишга ёрдам беради. Ота-оналар кўпинча: «*Ҳеч қачон ўғлим шундай иш қилиши мумкин деб уйламаган эдим!*», — дейдилар. Бу уларнинг боланинг аввалги ножўя ишлари, бир қарашда унчалик аҳамиятли бўлмаган ишларни таҳлил

қилмаганлигининг натижаси. Ваҳоланки, ана шу арзимаган иш боланинг хулқ-атворида камчиликнинг мустаҳкамланишига ёрдам беради ва пировардида қонунбузарликка олиб келади.

Аналогия (ўхшашлик). Ота-оналар ўхшаш воқеа, ҳодиса, ишларни эса оладилар ва боланинг хулқ-атворидаги типик белгилар асосида содир бўлган воқеанинг ва ўз вақтида чора кўрилмаса рўй бериши мумкин бўлган воқеа-ҳодисаларнинг аниқ манзарасини кўз олдида келтирадилар.

Тахминий фикрларни илгари суриш. Ножўя ишни бола бировнинг ташаббуси билан қилгани, ўзи эса қандайдир сабабларга кўра бундан олмаётганлиги ўз-ўзидан кўриниб турган бўлса, бу усул кўп қўлланилади. *Тахминий фикрлар шундай бўлиши мумкин*: боланинг тенгдошларидан ёки катталардан ким ўғли ёки қизига кўпроқ эътибор беришини, нима учун эътибор бераётганлигини ўйлаб кўриш; воқеа содир бўлиш вақтида вужудга келган ҳолатларни эслаш; воқеа арафасидаги боланинг психик ҳолатини таҳлил қилиш; унинг хатти-ҳаракатлари, ишлари бошқа кишиларга боғлиқлигини аниқлаш; ўзини боланинг ўрнига қўйиб кўриш («Мен қандай иш тутган бўлар эдим?»); булар асосида пайдо бўлган тахминий фикрларни аниқ воқеа-ҳодисалар билан таққослаш.

Табиий оқибатлар методи. Агар ножўя иш қилинган бўлса, болани унинг оқибатларини тузатишга, маънавий ёки моддий зарарнинг ўрнини тўлдиришга ўрганиш зарур. *Масалан*, синдирдингми — тузатиб қўй, бузиб қўйдингми — пул ишлаб топ ва бузган нарсани олиб бер, ҳақорат ёки хафа қилдингми — кечирим сўра ва ҳоказо.

Агар оилада болани тузатиш учун шароитлар бўлса, қайта тарбиялаш методлари ва усуллари *қуйидагилардан иборат*: ота-оналар бир-бирлари билан нормал муносабатлар ўрнатадилар, педагогик хатоларга йўл қўймасликка ҳаракат қиладилар, ўзларининг болага бўлган муносабатларини, ўзларининг ҳаётий позицияларини ўзгартирадилар.

Психолог — педагогик нуқтаи назаридан тарбияси қийин болалар билан ишлайдиган катта ёшдагилар *қуйидаги қоидага риоя қилишлари лозим*: кўп насиҳат қилаверманг; ўсмир ҳис — туйғуларини ҳурмат қилинг; ҳаётда мустақил бўлишга ўргатинг; кўп дакки бераверманг; дўқ-пўписа қилманг.

Савол ва топшириқлар:

1. Ижтимоий тарбия тушунчасининг мазмун моҳияти нимадан иборат?

2. Тарбияси «қийин» бола билан олиб бориладиган ижтимоий педагогик фаолият мазмуни ҳақида фикр юритинг.

**Одоб-ахлоқ — ҳаётӣ меъёрлар сифатида.
Ижтимоӣ педагогикада меъёрлардан чекиниш —
оғиш тушунчаси.**

Меъёр тушунчаси тиббиёт, психология, педагогика ва социология фанларида кенг қўлланилади. Унга аниқ бир таъриф бериш жуда қийин. *Масалан*, битта тиббиётнинг ўзидагина меъёр тушунчасига 200 дан ортиқ таъриф берилган. Умумий ҳолда меъёр — бу объектив. воқеликни белгилловчи идеал билим, аниқ воқеликни тавсифловчи ўртача статистик кўрсаткичдир. Тиббиётда, психологияда, социологияда меъёрларнинг ўз таснифи, параметрлари, кўрсаткичлари мавжуд. Белгиланган, жамият томонидан қабул қилинган ва тан олинган меъёрларга мос келмаслик жараёни иккинчи бир тушунча — чекиниш, ёки оғиш билан белгиланади.

Ижтимоӣ педагогикада «меъёр» ҳамда «меъёрлардан чекиниш» масалалари муҳим аҳамият касб этади. Улар болаларнинг ижтимоӣ хулқи ва ривожланиш жараёнини тавсифлашда ёрдам беради. Чекинишлар асосан, *негатив* ва *позитив* характерга эга. Негатив чекинишларга ақли заифлик, шунингдек, наркомания, алкоголизм, жиноятчилик сингари инсоннинг ижтимоӣлашувига, умуман жамиятга салбий таъсир кўрсатадиган ҳаракатлар негатив характерга киради.

Чекинишнинг (оғишнинг) турлари.

Меъёрлардан чекинишнинг тўртта тури мавжуд. *Булар*: жисмоний, психик, педагогик ва ижтимоӣ.

1. *Жисмоний чекиниш* биринчи навбатда инсоннинг соғлиги билан боғлиқ бўлиб, тиббий кўрсаткичлар орқали белгиланади. Буларга инсоннинг бўйи, вазни кабилар кириши мумкин. Бундан ташқари бирон бир фаолият юритишда имкониятлари чекланган, яъни соғлиги туфайли ўз қобилиятини йўқотган, дефекти бор инсонлар ҳамда ногиронлар шулар жумласидандир. Соғлиги ва ривожланиши жиҳатидан чекинишларга дуч келган инсонлар турли классификацияларга ажратилади. Шундай имкониятлари чекланган инсонлар гуруҳига қуйидагилар киради:

— *касаллар ва бетоблар*. Булар фаолият юритишда қийинчиликларни вужудга келтирувчи анатомик элементлар, психик

ёки физиологик аномалиялар ёки йўқотишларга дуч келган инсонлардир.

— *имкониятлари чекланган инсонлар.* Булар қабул қилинган меъёрлардан чекинган ёки ўз қобилиятларини йўқотган инсонлардир.

— *ишга лаёқатсиз, ногирон инсонлар.* Бу ёши, жинси ва турли ижтимоий факторлардан келиб чиққан ҳолда инсоннинг жамиятдаги ижтимоий ролини бажаришдаги имкониятларининг чекланишидир.

Бунда «камчилик» тушунчаси қўлланади. Инсонларда жисмоний, психик, мураккаб ҳамда оғир камчиликлар бўлиши мумкин.

Жисмоний камчиликка инсоннинг ривожланишидаги бир умрлик ёки даврий камчиликлар киради. Яъни *хронологик, соматик* ёки *юқумли касалликлар* шулар жумласидандир.

Психик камчилик инсоннинг психик ривожланишидаги бир умрлик ёки даврий камчиликлар бўлиб, у таълим олишда маълум қийинчиликларни вужудга келтириши мумкин. Унга нутқнинг бузилиши, миянинг зарарланиши кабилар киради.

Мураккаб камчилик ҳам жисмоний ва психик камчиликларни ўз ичига олади.

Оғир камчилик — бу Давлат таълим стандартлари асосида таълим олишга лаёқатсиз жисмоний ва психик камчиликларнинг юқори даражасидир.

2. *Психик чекиниш* биринчи навбатда боланинг аклий ривожланганлик даражаси ҳамда уларнинг психик камчиликлари билан боглиқ. *Бу гуруҳ инсонларга:*

— психик ривожланишида турли хил тўсиқлар мавжуд инсонлар,

— ақли заифлар,

— олигофрениклар киради.

3. *Педагогик чекиниш* — бу педагогика ва ижтимоий педагогика фанида кам қўлланиб келинган тушунчадир. Педагогик чекиниш деганимизда объектив ва субъектив сабабларга кўра таълим-тарбия ололмаган ўқувчилар тушунилади. Бунга ДТС талаблари даражасида билим ололмаган ёки ўз истиқболи, келажаги учун ҳаракат қилмаган ўқувчилар, уларнинг индивидуал ривожланиш меъёрлари киради. Педагогик чекинишга биринчи навбатда ўқувчиларнинг умумий ўрта таълимга эга бўла олмаслиги киради. Бундай болалар категориясига маълум сабабларга кўра ўқишга бормаган, фақат бошланғич таълим олиш билан чекланган болалар киради. Бундай ҳолатларнинг кўплаб (объектив ва субъектив)

сабаблари мавжуд. *Масалан*, ўқувчилар ёки талабаларнинг дарсдан қочиши, материални ўзлаштира олмаслик, ўқишдан беизиши, дангасалик, оиладаги носоғлом муҳит, болаларнинг пул топиш илинжига тушиб кетиши, экологик ёки ижтимоий катаклизмлар натижасида болаларнинг ота-оналаридан айрилиши ва ҳ. к. Бундай сабабларни кўплаб келтириш мумкин. Кўпчилик ҳолатда педагогик чекиниш болаларнинг қандай шароитда яшашига боғлиқ: ўқиш билан қизиқадиган оиладами ёки аксинча ўқишни иккинчи даражали деб ҳисоблайдиган оиладами ва ҳ. к.

4. *Ижтимоий чекиниш*. Ижтимоий чекиниш тушунчаси ижтимоий меъёр тушунчаси билан боғлиқ. Ижтимоий меъёр — бу жамият ривожланишининг маълум босқичида инсонлар ёки ижтимоий гуруҳлар фаолияти ва хулқ-атворидаги йўл қўйилган ёки мумкин бўлган қоидалар, хатти-ҳаракатлар андозасидир. Ижтимоий чекиниш ёки оғишларнинг олдини олиш ва тартибга солиб бориш учун қадимда турли хил афсоналар, анъаналар ва диний маросимлар яратилган.

Ижтимоий меъёр иккита гуруҳга ажратилади:

— универсал, яъни жамиятдаги барча инсонларга хос.

— хусусий, яъни жамиятдаги маълум гуруҳ ёки маълум касб эгаларига хос меъёрлардир.

Ижтимоий меъёрларни, шунингдек, *ҳуқуқий, маънавий, сиёсий*, диний ва ҳ. к. деб ҳам гуруҳларга ажратиш мумкин.

Ижтимоий меъёрлар ва инсонларнинг улардан оғиши ёки чекиниши улар яшаб турган жамиятнинг ажралмас фактори бўлиб ҳисобланади. Болалар орасидаги ижтимоий оғиш эса унинг ўша жамиятда салбий сифатлар таъсирида тарбияланиши, салбий ижтимоий гуруҳга кириши, ижтимоий ролни эгаллаб, ижтимоий тажрибаларни ўрганиши сифатида характерланади. Педагогикада бунини «тарбияси оғир болалар» деб юритишади. Яъни бу болаларнинг хатти-ҳаракатлари, хулқ-атворлари жамият тан олган меъёрларга зид. Ижтимоий педагогнинг иш фаолияти эса шундай оғишларни профилактика ҳамда реабилитация қилишга қаратилгандир.

Чекиниш (оғиш) назарияси.

Одоб-ахлоқ меъёрлари ва улардан чекиниш ёки оғиш ҳоллари борасидаги тўпланган билимлар уларнинг сабабларини белгиловчи факторлар мавжуд эканлигидан далолат беради. Бу факторларни учта гуруҳга ажратиш мумкин: *биоген, социоген* ва *психоген*.

Инсонларнинг ҳаётдаги ҳар қандай «оғиш» ҳоллари уларнинг потенциал имкониятларининг чекланишига, ташқи муҳит билан

мулоқотга киришишига ўзининг салбий таъсирини кўрсатади. Инсонда рўй берадиган бундай ҳолатларни *социология, психология, ижтимоий педагогика, тиббиёт* каби кўплаб фан соҳалари ўзларининг специфик хусусиятларидан келиб чиқиб ўрганади, бу борада ўз назарияларини бойитиб боради. *Масалан*, тиббиёт фани меъёрлардан чекиниш ҳолатини болаларнинг патологик соғлигининг бузилиши билан боғлиқ деб баҳолайди. XIX — XX асрларда чет мамлакатларда имкониятлари чекланган инсонларнинг тиббий модели ҳукмронлик қилди. Бу модель имкониятлари чекланган инсонларга ҳеч бўлмаганда элементар ижтимоий фаолият юритишларини назарда тутди. Бундай инсонлар маълум тайёргарликдан ўтиб, ўзлари учун ўзлари ҳаракат қилишар ва бу билан улар кимгадир ортиқча юк бўлмаслиги мумкин эди.

Сўнгра чекиниш ҳолатига тушган инсонларга ногирон (кучсиз, ожиз) сифатида қараш вужудга келди. Бу назарияга кўра имкониятлари чекланган инсонлар мутлоқ соғлом инсонлар назорати остида бўлди. Бундай инсонларга ёрдам бериш ташкил этилди ва бу тиббиёт модели давлатнинг ижтимоий сиёсатига ўз таъсирини ўтказди.

XX асрнинг 60-йилларига келиб имкониятлари чекланган инсонларга ёрдам беришнинг тиббий модели ўрнига ижтимоий модель вужудга келди ва унинг ривожланиши психотаҳлилга суянди. Бу моделга кўра имкониятлари чекланган инсонлар ассоциацияларга бирлашиб, ўз ҳақ—ҳуқуқларини талаб этишди ва бу талаб ўз соғликларини тиклашдан кўра, жамият аъзолари билан ўзаро муносабатни яхшилашга нисбатан бўлди.

Ижтимоий — педагогик ташхис ҳақида умумий тушунча

Ташхис деганда аввало, объектнинг аҳволини аниқлаш ва белгилаш назарда тутилади. Биз тиббий, психологик ва педагогик ташхис каби тушунчалар билан дуч келганмиз. Лекин ижтимоий педагогикада ижтимоий педагогик ташхис жараёни ўзига хос хусусиятларга эга.

Ижтимоий педагогик ташхис — бу педагогик факторларнинг самарадорлигини ошириш мақсадида социологик, экологик ва ижтимоий-психологик факторларнинг социумга ҳамда ҳар бир шахсга таъсир кўрсатиши ҳақидаги ахборотлар мажмуи каби билиш жараёнининг ташкилий қисмидир.

Ижтимоий педагогнинг таъхис объекти — ижтимоий микромуҳит билан муносабати тизимида боланинг шахс сифатида ривожланиши ва ижтимоийлашуви жараёнидир. Ижтимоий педагогик таъхис орқали микромуҳитнинг ижтимоий психологик тавсифи, оила тарбияси ва педагогик жараёнлар шахснинг индивидуал — психологик тавсифи ўрганилади.

Ижтимоий-педагогик таъхиснинг умумий тузилиши Ижтимоий педагогик таъхис *қуйидаги тузилишга, яъни структурага эга:*

- боланинг фаолиятидаги нуқсонларни аниқлаш констатацияси;
- боланинг фаолиятидаги ушбу нуқсонларнинг сабабларини аниқлаш;
- ушбу бола ҳақидаги тўпланган материаллар асосида дастлабки фаразни илгари суриш;
- ушбу фаразни синашга доир қўшимча ахборотлар тўплаш;
- агарда фараз исботланмаса, барча муолажаларни қайта қўриб чиқиш.

Бола ёки ўсмир шахси билан олиб бориладиган бу ишларни бир сўз билан айтганда ижтимоий педагогик текширувдан ўтказиш деб юритса ҳам бўлади.

Демак, ижтимоий педагогик текширув ижтимоий педагогик таъхиснинг асосини ташкил этади.

Савол ва топшириқлар:

1. Меъёр ва меъёрлардан чекиниш (оғиш) тушунчасини изоҳланг.
2. Педагогик, психик, ижтимоий чекиниш ҳақидаги фикрингиз.
3. Чекиниш (оғиш) назарияси ҳақида нималар дея оласиз.

Девияция ва унинг турлари

Жамият томонидан қабул қилинган хатти-ҳаракатлар, қоидалар ва меъёрлардан чекинган ўсмирларнинг тарбияси қийин ёки *тарбияси оғир ўсмирлар* деб аташади. Тарбияси оғир ўсмирлар деганда турли хил сабабларга кўра педагогик таъсирларга қарши чиқувчи болалар тушунилади. Жамиятда ўрнатилган меъёр ва қоидаларга риоя қилмайдиган шундай тарбияси оғир ўсмирларни фанда *девияция* деб аташади.

Девиянт хатти-ҳаракат — бу психик соғлом шахслар томонидан меъёрий қоидаларни бузиш ҳолларидир.

Девияция — бу ижтимоий педагогик муаммо бўлиб, инсон руҳий оламидаги, унинг атрофидаги муҳитнинг ўзгариш ҳоллари билан боғлиқ. Бу ҳол, айниқса, ўсмир ёшдаги болаларга хосдир. Чунки бу ёш энг қийин ва мураккаб давр бўлиб, бу ёшдаги болаларнинг анатомио-физиологик, интеллектуал, ахлоқий ва бошқа жиҳатларида ўзгаришлар рўй беради. Бу ўзгаришлар ўз навбатида уларнинг психикасида ўзгаришлар рўй беришига замин яратади. Уларнинг ижтимоий статусида, жамоада ўзини тутишида ўзгаришлар рўй бериб, уларни кўпроқ «Мен кимман?» — деган савол қийнайди.

Девияция ўз ичига *девиант, делинквент* ва *криминал хатти-ҳаракатлар*ни бирлаштиради.

Девиант хатти-ҳаракат — бу кичик ижтимоий муносабатлар (оила, мактаб) ҳамда характер, жинсий ва ёш хусусиятлари жиҳатидан яқин кичик ижтимоий гуруҳларга хос ижтимоий меъёрлардан, хатти-ҳаракатлар ва қоидалардан ёғиш, чекинишнинг бир туридир. Яъни бу турдаги ҳаракатни *интизомсизлик* деб ҳам аташ мумкин. Агрессия, чақириқ, ишда ва меҳнат фаолиятида ўзбошимчаликка йўл қўйиш, болалар ва ўсмирларнинг *ичкиликка берилиши, дайдиб юришлари, олифтагарчилик қилишлари, ассоциаль ҳаракатларга берилиш* кабилар девиант ҳаракатларнинг асосий кўринишларидир. Маълум вазиятларда болалар ва ўсмирларнинг шу каби хатти-ҳаракатларни намоён этиши девиант ҳаракатларнинг типик хусусиятидир.

Делинквент хатти-ҳаракат — девиант ҳаракатлардан фарқли ўлароқ, улар вазият таъсирида эмас, балки юқоридаги каби ассоциаль ҳаракатларнинг доимий характерга эга бўлишидир. Делинквент ҳаракатларнинг қуйидаги турлари мавжуд:

— ҳақоратлаш, хўрлаш, азоблаш ва ундан ҳузурланиш каби агрессив босқинчилик ҳаракатлар;

— кичик ўғирликлар, таъмагирлик, автотранспорт ва бошқа керакли буюм ва анжомларни ўғирлаш каби моддий фойда кўришга қаратилган ўз шахсий манфаати йўлидаги ҳаракатлар;

— наркотиклар сотиш ва тарқатиш.

Криминал хатти-ҳаракат — бу жиноий жавобгарчиликка тортилишга ёши етган шахсларнинг ҳуқуқларга зид ҳаракатлари бўлиб, улар устидан жиноий иш қўзғатилиш жараёнидир. Криминал ҳаракатларга девиант ва делинквент ҳаракатлар асос яратади.

Болалар, ўсмирлар ва умуман баъзи жамият аъзоларининг жамият тан олган меъёрларга зид келувчи хатти-ҳаракатларни намоён этиши бирданига, ўз-ўзидан бўладиган ҳодиса эмас.

Яъни ўша инсонларнинг шундай йўл тутишига нимадир сабаб бўлади. Яъни ҳар бир фазилат ўз тарихига эга. Инсоннинг ривожланиши бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган турли хил факторларга боғлиқ: *ирсий, муҳит, тарбия, инсоннинг шахсий амалий фаолияти* ва ҳ.к.

Вояга етмаган ёшлар орасида девиянт ҳаракатларни вужудга келтирувчи қатор факторлар мавжуд. *Жумладан:*

1. *Биологик факторлар*, яъни болаларнинг ижтимоий ҳаётга мослашувини мураккаблаштирувчи нохуш физиологик ва анатомик ҳолатлар: *Уларга:*

— генетик (ақли ўта заифлар, кўрлар, карлар ва ҳ.к.) ;

— психофизиологик (яъни инсон организмига салбий таъсир кўрсатувчи, соматик ҳаракатларни, аллергиялар ва токсик касалликларни вужудга келтирувчи турли хил зиддиятлар, кимёвий моддалар, энергиялар ва ҳ.к.),

— физиологик (атрофдагиларда нохуш кайфият уйғотувчи ташқи қиёфа, тилнинг дудуқлиги ва ҳ.к.)

2. *Психологик факторлар*, яъни инсондаги психопатологик ёки акцентуант (ҳаддан ташқари) ҳолатлар. Бу факторлар асаб касалликлари (психопатия, неврастения каби касалликлардир) .

3. *Ижтимоий-педагогик факторлар*, яъни болалик давридан бошлаб мактаб, оила ва жамоатчилик тарбиясидаги нуқсонлар.

4. *Ижтимоий-иқтисодий факторлар*, яъни бу жамиятдаги ижтимоий тенгсизликдир: жамиятнинг бойлар ва камбағаллар деб ажратилиши, халқнинг маълум қисмининг қашшоқланиб қолиши, ойлик маошининг камлиги, ишсизлик, инфляция ва ҳ. к.

5. *Маънавий-ахлоқий факторлар*. Уларга *биринчидан*, жамиятдаги маънавий қадриятларнинг қадрсизланиши, инсонларнинг маънавий қашшоқланиши кирса, *иккинчидан*, муайян жамиятнинг ундаги рўй бераётган девиянт ҳаракатларга бефарқлик, лоқайдлик ҳолатлари киради.

Девиянт хулқ-атворли болаларни реабилитация қилиш йўллари.

Тарбияловчи функция болани атроф муҳитга киришиши таълим тарбия жараёнида адаптация, ижтимоийлаштириш жараёнини амалга оширишни кўзда тутди.

Ижтимоий реабилитация — болалар учун давлатнинг болаларга гамхўрлиги.

Ижтимоий-реабилитацион функция. Руҳий жисмоний нуқсонга эга болалар таълим- тарбия, болаларни тарбиялаш функцияси педагог томонидан амалга оширилади.

1. Бола онгида барча жонли мавжудотга муҳаббат, ижодий тушуниш, виждонийлик туйғусини тарбиялаш лозим.

2. Атрофдаги одамлар билан мулоқотга киришишга ўрганиш ҳаёт мақсади ва мазмунини англатади.

3. Атрофдаги оламни тушуниш унинг руҳида маънавий хусусиятларни, жамиятдаги ҳуқуқий нормаларини ривож-лантириш.

4. Ўз-ўзига ҳурмат, мустақиллик ҳис-туйғусини шакллантириш.

Девияция концепциясида реабилитация, профилактика ва коррекция масалалари

Девиянт ҳагги-ҳаракатдаги болалар ва ўсмирларга нисбатан профилактика, реабилитация ва коррекция ишлари амалга оширилади.

Реабилитация — бу бола шахсининг ҳуқуқи, ҳуқуқий статуйи, соғлиги, ишга лаёқатсизлигини тиклашга қаратилган комплекс, кўп даражали, босқичли ва динамик тизимдир. У профилактика ва коррекция сингари аспектларни ўз ичига олади.

Профилактика — бу реабилитация тизимидаги шахсининг ривожланишидаги у ёки бу чекинишларни йўқотишга шарт-шароитлар яратишга қаратилган тадбирлардир. У кўпроқ ижтимоий муҳит билан боғлиқдир.

Коррекция — бу ҳаётий чекинишларга учраган болалар ва ўсмирлар билан олиб бориладиган аниқ фаолият ҳисобланади.

Савол ва топшириқлар:

1. Девияция ва унинг турлари.
2. Девиянт характерларнинг асосий сабаблари.
3. Девиянт ҳулқ-атворли болаларни реабилитация қилиш йўллари.
4. Реабилитация, Профилактика, Коррекция ишларининг мазмуни ҳақида фикр юритинг.

Ижтимоий педагогнинг реабилитацион хизмати моделли ва механизми

Махсус статистика ва социологик тадқиқотлар шуни кўрсатадики, кўплаб мамлакатларда болалар ва ўсмирлар ночор аҳволда яшамоқдалар. *Бу ночорлик уларнинг:*

- психологик ва физиологик соғлигининг сусайишида;
- ҳақ-ҳуқуқларининг бузилишида;
- уларга нисбатан куч ишлатилишида;
- алоҳида педагогик фаолият талаб этиладиган ҳамда ижтимоий келиб чиқиши паст оила фарзандларининг мактаблардан сиқиб чиқарилишида;
- ишга жойлаштиришда умумдават тизимининг иш олиб бормаслигида;
- дефекти бор, ақлий ёки жисмонан заиф ёшларни иш билан таъминлаш муаммоларининг назардан четда қолганлигида намоён бўлмоқда.

Бу масалалар балоғатга етмаган болалар орасидаги жиноятчилик сонининг ортиб боришига сабаб бўлмоқда. *Шунинг учун ҳам:*

1. Болалар ва ёшларнинг ижтимоий ҳаётини соғломлаштиришга;

2. Уларнинг ички маънавий дунёсини соғломлаштиришга доир чора-тадбирлар керак бўлади. *Бунинг учун:*

— болалар ва ўсмирлар ривожланишининг бузилиш сабабларини аниқлаш, уларни ҳал этиш усул ва воситаларини аниқлаш;

— нормал шахсни ривожлантиришга қаратилган тарбия жараёнини адекват таҳлил этиш.

Вояга етмаган ёшларнинг психологик кризисини бартараф этиш фақатгина жамиятни (иқтисодий, маънавий ва сиёсий) соғломлаштириш ва умуминсоний қадриятлар асосида шахсни ривожлантиришни таъминлайдиган тарбия тизимини яратиш асосида амалга оширилади. Бунда энг асосий вазифалардан бири болалар ва ўсмирларга ёрдам кўрсатиш тизимини тубдан ислоҳ қилишдир. Бу тизим болалар ва ўсмирларнинг маънавий-ахлоқий соғлигини, конституцион ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилади. Булардан бири болалар ҳуқуқини ҳимоя қилиш ҳақидаги Конвенциядир.

Болалар ва ўсмирларга ёрдам кўрсатиш хизмати структураси ва тузилиш тамойиллари

Ёрдам кўрсатишнинг реабилитацион хизмати болалар ва ўсмирларга ижтимоий-ҳуқуқий, психологик, тиббий ва педагогик жиҳатдан қўллаб-қувватлашни таъминлашга қаратилгандир. *Бу хизмат уларнинг:*

— турмуш шароити ва тарбиясини жадаллаштиришга кўмак бериш орқали;

— шахсий мол-мулкка эгалик ҳуқуқларини ҳимоя қилиш орқали;

— вояга етмаган ёки экстремал (масалан, ҳалокатга учраган) ҳолатларга тушган, шароити оғир оила фарзандларига турли хил ёрдам бериш орқали;

— қалтис гуруҳдаги оилалар ва вояга етмаганларга ёрдам бериш орқали;

— кашандачиликка ружу қўйган оилаларнинг, экстремал ҳолатларнинг қурбон бўлган ёки ота-онасиз қолган, вояга етмаган болаларга турли хил ёрдам бериш орқали амалга оширилади.

Ижтимоий ҳуқуқий, психологик-тиббий ва педагогик ёрдам қуйидаги *тамомойилларга асосланади:*

— қонунга мувофиқлик;

— инсонпарварлик;

— адолатпарварлик;

— демократия;

— ташкилотчилик ва назорат;

— дифференциал ва индивидуал ёндашиш;

— ўз вақтида ёрдам бериш;

— ёрдамнинг етарли ва комплексли бўлиши;

— илмий асосланганлик ва хизмат кўрсатишда ҳудудни ҳисобга олиш.

Ҳудудий тамойилдан келиб чиққан ҳолда хизмат кўрсатиш маълум давлат органлари томонидан амалга оширилади. Хизмат тажрибаларини умумлаштириш, илмий методик тавсиялар бериш, хизмат кўрсатиш ходимларининг малакасини ошириш учун шаҳар, вилоят, туман ва Республика илмий методик марказлари ташкил этилади. Уларнинг энг асосийси туман ижтимоий хизмат кўрсатиш ташкилотидир. Болалар ва ўсмирларга ёрдам кўрсатишнинг туман хизмат бўлимлари *қуйидаги структурадан ташкил топган:*

1. Психолого-тиббий, педагогик ёрдам кўрсатиш.

2. Касб танлаш бўйича маслаҳат бериш бўлими.

3. Ташкилий ахборот бўлими.

4. Методик ишлар бўлими.

5. Оилавий ҳаётнинг уйғунлигини таъминлаш ва жинсий тарбия бўлими.

6. Ўқитувчи ва тарбиячилар билан маслаҳат бериш ишларини олиб бориш бўлими.

Таълим тизимидаги ҳудудий реабилитация хизмати бир ҳудудда болалар ва ўсмирларга ижтимоий ёрдам кўрсатиш хизмати маълум контингент асосида ҳудудни инобатга олиш тамойилидан келиб чиқиб амалга оширилади.

Таълим тизимининг реабилитация хизмати — бу ҳар бир боланинг яхши ривожланишини ва ижтимоийлашувини таъминловчи, уларни комплекс ҳолда реабилитация қилишга қаратилган *элитар, адаптив* ташкилотлар (мактаблар), профили (кесим) ташкилотларнинг умумий хизматидир.

Реабилитация қилиш хизматининг асосий мақсади болаларнинг ривожланишидаги, ҳулқ-атворидаги, фаолиятидаги камчиликларнинг олдини олиб профилактика қилиш ва қайта тиклашдан иборатдир.

Реабилитация қилиш хизматининг асосий вазифалари *қуйидагилардан иборат*:

- болалар ва ўсмирларларнинг ривожланишидаги ўзгаришларнинг (деформацияланиш) сабабларини аниқлаш;
- уларни бартараф этишнинг восита ва усулларини топиш;
- таълим-тарбия ва яшаш шароитини жадаллаштириш;
- нормал шахснинг шаклланишига қаратилган адекват (бир хил) педагогик жараёни вужудга келтириш;
- махсус реабилитацион хизматга муҳтож болаларга коррекцион ривожлантирувчи махсус дастурлар асосида ҳар томонлама ёрдам бериш ва ҳ.к.

Реабилитация қилиш тамойиллари:

- ҳудуддаги иқтисодий, ижтимоий, ҳудудий ўзига хосликларни инобатга олиш;
- реабилитацион тадбирларнинг хилма-хиллиги;
- педагогик, ижтимоий психологик ва биологик методларнинг бирлиги;
- босқичлилиқ;
- индивидуаллик, гуманистик ёндошиш. Реабилитацион хизмат кўрсатишнинг аҳамияти:
- боланинг соғлигини, қизиқиши ва ҳуқуқларини ҳимоялаш;

— девиация ҳолатидаги ривожланишни олдиндан профилактика қилиш;

— педагогик жараёни инсонпарварлаштиришни ташкил этишдан иборатдир.

Реабилитация қилиш объектлари ва субъектлари:

1. Ижтимоий — педагогик жиҳатдан қаровсиз қолган болалар;

2. Вояга етмаган ҳуқуқбузарлар, девиант, дезадаптацияланган болалар ва етимлар;

3. Психосоматик ва асабий, руҳий касалланган болалар.

Реабилитацион хизматни бошқариш модели ва уни амалга ошириш механизми.

Ҳудуддаги ижтимоий-маданий вазиятларнинг ўзига хослиги реабилитацион хизматнинг маълум моделини яратиш имконини беради. *Бу модель бола ва ўсмирларнинг.*

1. Умуморганизмини реабилитация қилиш (тиббий);

2. Шахс сифатида реабилитация қилиш (психологик);

3. Ижтимоий субъект сифатида (ижтимоий);

4. Фаолият субъекти даражасига кўтаришга қаратилган реабилитацион хизмати бўлиши керак. *Бу қуйидаги кўринишга эга бўлади:*

Болалар ва ўсмирларни комплекс реабилитация қилиш модели

• Тиббий реабилитация;

• Педагогик реабилитация субъект таълим фаолияти субъекти;

• Тарбияси оғир бола;

• Ижтимоий субъект;

• Реабилитация;

• Психолог;

Ҳудудий реабилитацион хизмати ходимларининг фаолияти самарали кечади, *агарда улар қуйидаги механизм асосида фаолият юритсалар:*

— реабилитацион хизмат кўрсатишда муассасалараро умумҳамкорлик;

— реабилитацион хизмат кўрсатишни илмий методик таъминлаш;

— реабилитация хизматида кадрлар масаласи;

— реабилитация қилиш объектларини танлаш ва диагностика қилиш;

— реабилитация субъектларининг келишуви асосида фаолият юритиш;

Интернатларда олиб бориладиган ижтимоий-педагогик фаолият

Ижтимоий ҳаётда объектив сабабларга кўра нотўлиқ оилалар мавжуд. Ота-оналарнинг ажралиши, никоҳсиз фарзанд кўриш, ўрта ёшдаги инсонлар орасида ўлимнинг кўпайиши, боласидан воз кечиш бунга асос яратмоқда. Сўнгги йилларда кўплаб оилалар моддий етишмовчилик ҳолатига дуч келмоқдалар. Бу ҳолат, албатта, боланинг руҳий оламига ўз таъсирини ўтказди. Қаровсиз болалар — оилаларнинг бузилиши натижасидир. Интернат шаклидаги муассасаларда тарбияланувчи бола психологик, ҳиссий депривацияга учрайди, яъни қийналади, *сенсорли* очликни бошидан ўтказди, реал ҳаётдан узоқлашади, ижтимоий изоляцияда бўлади. Мактаб интернатлар нафақат таълим-тарбия маскани, балки шахснинг ижтимоийлашувига кўмаклашади, бажарадиган *ижтимоий педагогнинг вазифалари эса қуйидагилардан иборат:*

— болаларнинг хавфсизлигини таъминлаш ва психологик таъминлаш;

— ҳар бир тарбияланувчининг ҳаёт тарзи, ижтимоий ривожланиш вазиятларини, индивидуал хусусиятларини ўрганиш;

— тарбияланувчиларнинг ижтимоий адаптациясини ва ижтимоий патологияси ўрганиш;

— дезадаптацияга учраган болаларни ижтимоий педагогик реабилитация қилиш;

— тарбияланувчилар, муассаса, оила аъзолари ва ижтимоий институтлар орасида даллоллик вазифасини ўтайди;

— интернат битирувчиларини ишга жойлаштириш, турар жой билан таъминлаш, пенсия, моддий ёрдам ва бошқа имтиёزلардан фойдаланишига ёрдам беради.

Савол ва топшириқлар:

1. Болалар ва ўсмирларга ёрдам кўрсатиш мажмуасининг умумий концепцияси мазмуни нимадан иборат?

2. Болалар ва ўсмирларга ёрдам кўрсатиш хизмати структураси ва тузилиш тамойиллари қайсилар?

3. Таълим тизимидаги ҳудудий реабилитацион хизмат нималардан иборат?

4. Реабилитацион хизматни бажариш модели ва уни амалга ошириш механизми ҳақида фикр юритинг.

5. Интернетларда олиб бориладиган ижтимоий-педагогик фаолият нималардан иборат?

ОИЛА ИЖТИМОИЙ ЖАМИЯТНИНГ БИР БЎЛАГИ ЭКАНЛИГИ

Оиланинг типологияси.

Оиланинг типологиялари қуйидагича: *психологик, педагогик сатипалогик*. Ижтимоий педагогнинг фаолияти вазифаларига комплекс типологияси жавоб беради, у жамиятда ижтимоий мослашуви даражаси бўйича фарқ қўйиладиган оиланинг тўрт категориядаги типларини ажратишни кўзда тутати:

1. Юқори даражаси — мустаҳкам оилалар.

2. Ўртача даражаси — хавфи бор оилалар гуруҳи.

3. Паст даражаси — нотинч (бахтсиз) оила.

4. Жуда паст даражаси — ассоционал оилалар.

1. *Тинч бахтли оилалар* ўз вазифаларини бажара оладилар; ижтимоий педагог ёрдамига деярли муҳтож эмас. Бундай оилалар мослашиш қобилиятлари ҳисобига, яъни моддий, психологик ва бошқа ички имкониятларга асосланган қобилияти ҳисобига ўз боласининг талаб-эҳтиёжларига тезликда мослашиб олади ва уни тарбиялаш, ривожлантириш масалаларини муваффақиятли ҳал этади. Муаммолар пайдо бўлган ҳолларда уларга ижтимоий педагогнинг бир марталик ёрдами (маслаҳати) етарли бўлади.

2. *Хавфи бор гуруҳидаги оилалар* мавжуд қоидалардан бир қанча четланиши билан ифодаланади (кам таъминланган оила ва шу кабилар). Булар оиланинг мослашиш қобилиятини пасайтиради. Улар болаларни тарбиялаш вазифаларини ўзларининг имконият даражасида бажарадилар, шунинг учун ижтимоий педагог оила ҳолатини кузатиб бориши керак ва керак бўлганда ўз вақтида ёрдамини таклиф этиши зарур.

3. *Нотинч оилалар.*

Бу ҳаёт фаолияти бирор бир соҳасида ёки бир вақтда бир нечтасидан паст ижтимоий мавқега эга бўлган оилалар масалан, оила даромади паст даражада, ёмон психологик муҳит, оилада маданият даражаси паст. Бундай оилалар уларга юклатилган вазифаларни бажара олмайдилар, уларнинг мослашиш қобилиятлари паст, болани оилада тарбиялаш жараёни катта қийинчиликлар билан

ўтади ва натижаси кам бўлади. Бундай турдаги оила учун ижтимоий педагог томонидан фаол давомий ёрдам керак бўлади.

4. Ассоционал оилалар.

Ота-оналар ҳуққи ёмон, қонунга ҳилоф равишда ҳаёт кечириётган оилалар ва бу оилаларда яшаш-турмуш шароитлари энг оддий санитар гигиеник талабларга жавоб бермайди. Бундай оилаларда одатда болалар тарбияси билан ҳеч ким шуғуланмайди, болалар қаровсиз қоладилар, ярим оч бўлиб, тенгдошидан ривожланишда ортда қоладилар, ота-оналар, бошқалар томонидан ҳам жабрланадилар, ижтимоий педагогларнинг бундай оилалар билан ишлашлари, ҳуқуқни ҳимоя қилиш органлари билан биргаликда ҳамда васийлик қилиш органлари билан ҳамкорликда иш олиб боришлари керак.

Оилада ижтимоий-педагогик ёрдам шакллари.

Чет эл амалиётида муҳтожларга узоқ вақтли ва қисқа вақтли шакллардан фойдаланиб ижтимоий педагогик ёрдам кўрсатиш юзасидан бой тажрибалар тўпланган. Қисқа вақтли шакллари орасида олимлар *кризисинтервент* ва *муоаммоли-йўналтирилган* моделни, ўзаро алоқаларини кўрсатадилар. Кризисинтервент модели оила билан ишлашда бевосита кризисли вазиятларда ёрдам кўрсатишни кўзда тутади. Бунда вазиятлар оиланинг кундалик ҳаёти давомида юзага келиши мумкин ёки тасодифий зарар етказувчи ҳолат бўлиши мумкин. Бундай ноқулай даврлар боланинг ёши кризиси билан боғлиқ, бунда оилада психологик-педагогик муаммолар кучаяди. Уч ёшли давр кризиси шахснинг асосий индивидуал-психологик сифатлари шаклланиши жараёни билан ва ижтимоий маънавий сифатларининг ривожланиш учун шарт-шароитлар яратиш билан боғлиқ бўлади. 7-8 ёшли давр кризиси мактаб ўқувчиси яъни ижтимоий мавқеига мослигини, ҳаётнинг янги режимини ўзлаштирилиши, ўқитувчи, болалар жамоаси билан муносабатлар ўрнатилиши билан боғлиқдир.

«Сен етим эмассан» бадий фильмининг асосий қаҳрамонлари номи, яъни Тошкент кўчаларидан бири Шомаҳмудовлар номи билан аталади, халқ шоири Ғ. Ғулом «Сен етим эмассан» шеърида ўз ота-оналарини ва уйларини йўқотган болаларга қарата қалб сўзларини ёзган. Етимликнинг ҳамма сабабларини айтиб ўтиш қийин, чунки бу турли хил фан соҳалари оимлари (медиқлар, психологлар, социологлар, педагоглар ва бошқалар) шуғулланадиган кўп қиррали муаммо ва у ҳали охиригача ўрганиб чиқилмаган. Аммо ҳеч бўлмаганда *етимликнинг учта сабабларини айтиш мумкин:*

1. Ота-оналар (кўпинча оналар) ўзининг балоғатга етмаган боласидан ўз ихтиёри билан воз кечадилар, шу билан бирга бу кўпинча чақалоқли даврида кузатилади.

2. Боланинг қизиқишларини ҳимоя қилиш мақсадида ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум этилганда болани оиладан мажбурлаб тортиб олиш. У ҳолат асосан ичкиликбозликка берилган, жамоатчилик, жамият қоидаларига зид равишда ҳаёт кечираётган, носоглом ота-оналари бўлган, нотинч оилаларда юз беради.

3. Ота-оналари вафот этганда, бунга аҳолини шошилиш кўчишга мажбур этувчи қандайдир табиий ёки ижтимоий катаклизмалар (уруш, ер қимирлашлари, табиий офат ва бошқалар) оқибатида йўқолиб қолган болаларни ҳам киритиш мумкин. Ҳар қандай жамиятнинг ва давлатнинг асосий вазифаси ва боланинг оилада тарбияланиш ҳуқуқини амалга оширишдир. Боланинг бу ҳуқуқлари халқаро ҳужжатларда қайд этилиши каби (БМТнинг боланинг ҳуқуқи ҳақидаги конвенцияси ва бошқалар). Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида ҳам қайд этилган. *Масалан*, Ўзбекистон Республикаси оилавий кодексида энг устун ва мустақил қонун сифатида қуйидаги, боланинг ҳуқуқлари кўрсатилади: оила яшаш ва тарбияланиш ҳуқуқи, ота-оналари ва бошқа қариндошлари билан алоқа қилиш ҳуқуқи, ўзини ҳимоя қилиш ҳуқуқи, исми, фамилияси, отасининг номига ўтиш ҳуқуқи. Давлат биринчи навбатда болани оилада сақлаб қолишга ва уни давлат муассасаларига тарбиялашга беришнинг олдини олишга бор кучи билан интилади. Агарда болани оилада сақлаб қолиш мумкин бўлмаса, унинг учун янги оила излаш афзал деб ҳисоблайди. Ўзбекистонда ота-оналарсиз қолган етим болаларга ёрдам кўрсатиш учун «Сен ёлғиз эмассан» Республика ижтимоий фонди таъкил этилган. Ҳар бир мамлакатда бола тарбияси ва ривожланишига тегишли ижтимоий-алтернатив масалалар тизими яратилмоқда, ривожлантирилмоқда ва мустаҳкамланмоқда. *Уларга қуйидаги усулларини киритиш мумкин:*

— оилага қайтариш, мамлакат ичида асраб қолиш, тарбиялаш учун ўзга оилага, махсус тарбия муассасаларига бериш. Етим болаларга васийлик қилишни икки йўл билан амалга ошириш мумкин: *асраб олиниши ёки давлат қарамоғига олиниши билан.*

Асраб олинган бола билан ижтимоий-педагогик фаолият.

Асраб олинган бола ҳар хил турдаги қабул қилувчи оилага тушиши мумкин: бу васийлик қиладиган оила ёки бола қилиб олган оила бўлиши мумкин. Булар орасидаги фарқ биринчи ҳолатда бола учун унга қариндош бўлган одамлар топилади. Иккинчи ҳолатда

бола билан қариндошлик алоқаси бўлмаган одамлар оила вазифасини бажаришларидан иборат бўлади. Васийлик вазифаси боланинг тарбияси ва ривожланиши, унинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳисобланади. Васий вояга етмаган болада мавжуд бўлган мол-мулки ва қўчмас мулкни сақлаш ва фойдаланишини назорат қилишини амалга оширади, лекин ўзи бу мулкдан фойдаланиш ҳуқуқига эга эмас. Бола қилиб олган оила умуман олганда боланинг, яъни ҳуқуқий ва ҳаққоний оиласи ҳисобланади, бу ерда у ўз боласи каби ҳуқуққа эга бўлади. Бола уни оиласига олган ота-оналарининг фамилиясини олиши мумкин ва ҳатто янги исм ҳам бола қилиб олган оиланинг боланинг ҳамма ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳақиқий ўз фарзандлари ҳуқуқ ва мажбуриятларига тенглаштирилади.

Асраб олишнинг яна бир тури — вақтинчалик асраб олиш. Вақтинчалик асраб оладиган оила болаликни ҳимоя қилиш усули сифатида бир қатор ривожланган мамлакатларда жуда ҳам кенг тарқалган усул ҳисобланади. Бу Ўзбекистонда ҳозирча қўлланган эмас. Вақтинчалик асраб олиш оиласини *васийлик оиласи* ёки бола қилиб олувчи оиладан фарқи, биринчи навбатда *профессional мутахассислар оиласи* бўлади. Агарда чет эл тажрибаларига мурожаат этсак, унда вақтинчалик асраб олувчи оиланинг *бир неча белгиларини кўрсатиб бериш мумкин:*

1. Ота-оналарнинг маълум профессионал малакалари бўлиши керак.

2. Оила керакли профиссионал-педагогик тайёргарликка эга бўлиши керак.

3. Бундай оиланинг хизматларига хизмат ҳақи тўланади.

4. Боланинг оилада бўлиши асраб олинган ота-оналарнинг иш стажлари сифатида ҳисобга олинади.

5. Асраб олган ота-оналарнинг иш вақтлари ўз шахсий уйларида ўтади.

Вақтинчалик асраб олиш оиласининг фаолияти боланинг кейинги тақдири ҳал этилгунга қадар боланинг оилада бўлишини кўзда тутати, яъни ўз оиласига қайтиши, болалар уйига жойлашиши, интернат ёки бошқа муассасаларга юборилиши.

Асраб олган оила билан ижтимоий — педагогик фаолият.

Ижтимоий-педагогик фаолият босқичлари;

Ижтимоий-педагогик фаолият вазифалари;

Ижтимоий-педагогик фаолият методлари;

1. Асраб оладиган оилани излаш ахборот-маълумотлари, анкета тузиш, суҳбат, интервью, маълумотларни ўрганиш.

2. Бўлажак асраб оладиган оиладаги ота-оналарни ўрганиш, Диагностик (бошланғич диагностика) анкета тузиш, суҳбат ўтказиш.

3. Бола жойлаштирилган муассасалар ва оилаларни бориб кўриш (кризис оила, болалар уйи ва бошқалар). Воситачилик, кузатиш суҳбат.

4. Бўлажак оилани ва унинг яқинларини ўрганиш.

Диагностик (чуқур диагностика).

Анкета тузиш, тест синовлари, суҳбат, ишонтириш,

Ҳужжатларни ўрганиб чиқиш.

5. Кириш, ўқитиш, лекция, ҳикоя, суҳбат,

видео-филмлар

Ўқитиш. (бошланғич, дастлабки ўқитиш) .

Лекция, суҳбат, кузатиш, ишонтириш, машқ.

6. Болани асраб олувчи оилага жойлаштириш: асраб олувчи ота-оналарни чуқур ўқитиш курси. Патронаж қилувчи.

Патронат (лотинча патронатус — ҳомийлик қилиш) ота-оналарсиз қолган болаларни давлат органлари ва патронат қилувчи болани қабул қилиб олувчи шахслар ўртасидаги шартнома бўйича болани тарбиялашга бериш.

Оила ташхиси ва оила тарбияси масалалари педагогика ва психология фанларида ота-оналар билан иш олиб боришга доир турли хил ёндашувлар мавжуд. Шулардан бири **И.В.Гребенников** томонидан ёш ва педагогик психологияга асосланган ҳолда яратилган маърифий-ахборотли ёндашувдир. Шу ёндашувнинг мазмуни ва моҳиятидан келиб чиққан ҳолда баъзи мамлакатларда ота-оналарга узлуксиз ва маълум тизим асосида ёрдам бериш мақсадида ота-оналар, умуман оила учун оммавий таълим дастури ҳам ишлаб чиқилган. Бу дастурлар асосида оиланинг бола тарбиясидаги ролини фаоллаштиришга мувофиқ бўлинган. Лекин бу дастурлар аноним тарзда олиб борилган. Ҳар қандай фаолият ўз самарасини беради, агарда у аниқ манзилга қаратилган бўлса. Шунинг учун ҳам муайян ижтимоий педагогик ёрдамга муҳтож оилаларни ижтимоий педагогик ташхис асосида аниқлаб, уларга реал ёрдам кўрсатиш, яъни оилада *валеологик* соғлом турмуш тарзини шакллантириш ва болаларга тўғри тарбия бериш мақсадга мувофиқдир. Чунки оила тарбиясида айнан оила ташхиси муҳим аҳамият касб этади.

Ота-оналар билан олиб бориладиган махсус амалий иш.

Ҳар бир оиланинг эҳтиёжларини инобатга олган ҳолда уларга ижтимоий педагогик ёрдам беришда махсус амалий ишлар (спецпрактикумлар) муҳим аҳамият касб этади.

Оилада соғлом турмуш тарзини сақлашга доир ота-оналарнинг педагогик психологик тайёргарлигига бўлган эҳтиёжни ташхис этиш бўйича махсус амалий иш қуйидагича амалга оширилади:

— мақсадни белгилаш, яъни оиладаги эришилган ютуқларни аниқлаб, уларга суянган ҳолда ота-оналарнинг яна қандай имкониятларга эга эканлигини ҳамда қандай ёрдамга муҳтож эканлигини белгилаш;

— ҳаракатлар алгоритми, яъни ота-оналар орасида оила ташхисини ўрнатишга доир анкеталар тарқатиш, уларга жавоблар олиш, таҳлил этиш, уларнинг тавсифига кўра ота-оналарни кичик гуруҳларга ажратиш ва ташхис натижалари билан таништириш каби фаолиятлардир;

— ташхис асосида педагогик консилиумларни ташкил этиш, психологик хизматни амалга ошириш режаларини тузиш ишлари амалга оширилади.

Оила ташхисини амалга оширишда оила ва оилавий муносабатларнинг психологик ҳолатини, муҳитини ўрганишга доир «Типик оилавий ҳаёт», «Оила ҳаяжонлари таҳлили», «Оиланинг кинетик расми» номли махсус тест ишларини ўтказиш каби методлардан фойдаланиш мумкин.

Савол ва топшириқлар:

1. Оила типологиялари ҳақида фикр юритинг.
2. Бола асраб олган оила билан ижтимоий-педагогик фаолият қандай амалга оширилиши керак?
3. Ота-оналар билан олиб бориладиган махсус амалий иш мазмунини нимадан иборат?

Оила ва унинг асосий вазифалари.

Жамиятда оиланинг ролини ўзининг кучи бўйича бошқа ҳеч бир ижтимоий институтлар билан тенглаштириб бўлмайди. Айнан оилада инсоннинг шахси шаклланади ва ривожланади, бола жамиятда қийинчиликсиз мослашиб кетиши учун у ижтимоий вазифаларни эгаллайди. Оила биринчи тарбиявий институт сифатида иштирок этади, у билан боғлиқликни инсон ўзининг бутун ҳаёти давомида

ҳис этади. Оилада инсоннинг маънавийлигига асос солинади, ҳуққий қоидалари юзага келтирилади, шахснинг ички дунёси ва индивидуал сифатлари очиб берилади. Статистиканинг кўрсатишича, ҳўжалик юритиш бозор сиёсатига ўтиш ижтимоий институт сифатида оила ҳолатига анча салбий таъсир кўрсатди. Демографлар туғилиш камайганини қайд этмоқдалар. Социологлар ассоционал оилалар сонининг ўсиб боришини қайд этмоқдалар ва турмуш даражасининг пасайишини тахмин қилмоқдалар.

Ҳамма даврларда ҳам ҳар қандай оила ўзининг болаларини тарбиялашда ёрдам олишга талабни ҳис этган. Тарихнинг кўрсатишича, одамлар катта оилалар билан яшаганларида оилавий ҳаётнинг зарур бўлган билим ва кўникмалари авлоддан авлодга табиий равишда ва оддий кундалик тарзда ўтиб кетган.

Замонавий ривожланган жамиятда авлодлар ўртасидаги оилавий алоқалар бузилмоқда. Шунинг учун жамият оила ташкил этиш ва болаларни тарбиялаш ҳақидаги зарур билимларни етказиш бўйича ишларни ўз зиммасига олади. Ҳозирги пайтда ота-оналарга мутахассис психологлар, ижтимоий ишлар ходимлари, ижтимоий педагоглар ва болаларни тарбиялаш бўйича бошқа мутахассисларнинг ёрдамлари зарур. Ана шу мутахассисларнинг ёрдамига фақат нотинч, ёмон шароитдаги оилалар эмас, бугунги кунда тинч, яхши оилалар ҳам муҳтожлар.

Оила ҳақида бир неча хил тушунчалар мавжуд: *биринчидан* оила бу никоҳ ва (ёки) қон-қариндошликка асосланган кичик ижтимоий гуруҳ, унинг аъзолари биргаликда яшайдилар ва уй ишларини бажарадилар, бир-бирларига нисбатан ўзаро мажбуриятлар билан бирлашганлар. *Иккинчидан*, оила бу ижтимоий институт бўлиб, унда одамлар ўртасида ўзаро муносабатлар барқарор мустаҳкам шаклда бўлади. Ана шу ўзаро муносабатлар доирасида одамларнинг кундалик ҳаётининг асосий қисми амалга оширилади: *интим муносабатлари, фарзанд кўриш ва болаларнинг бошланғич ижтимоийлашиши, тарбиялаш, тиббий хизмат кўрсатиш* ва бошқалар.

Оила никоҳ муносабатлари инсониятга қадим даврлардан маълум. Неолит давридаёқ (15-20 минг йиллар илгари) онгли никоҳ пайдо бўлганда, одамлар жамоаси пайдо бўлганидаёқ, уларнинг биргаликда ҳўжалик юритишдаги ва биргаликдаги бола тарбиялашдаги вазифалари табиий жинсийлиги, ёшига қараб (эркак, аёл) ажратишига асосланган. Тарихда қайд этилган оилавий муносабатларда фарқлар бўлишига қарамай, ҳамма оилаларни бирлаштирадиган қандайдир умумийлик бор. Бу оилавий тарзда

ҳаёт кечиришдир, бунда инсоният яшашнинг ягона имкониятини топган. Олимлар оиланинг турли вазифаларини кўрсатадилар. Биз биринчи навбатда болани тарбиялаш ва ривожлантиришга тааллуқдиларигагина тўхталиб ўтамиз.

Оиланинг репродуктив вазифаси

[(«Продустио» лотинча сўз — қайта ишлаб чиқариш, кўпайиш) . Оиланинг муҳим бўлган вазифаларидан репродуктив (жамиятнинг биологик узлуксизлигини таъминлаш, болаларни дунёга келтириш) функциясидир. *Репродуктив вазифа* — инсон зотини давом эттириш зарурияти сабабини асослайди. Ҳозирги кунда 2—3 та одамдан ташкил топган оилалар сони ортиб бормоқда. Бундай одамларнинг айтишларича, болалар ота-оналарнинг эркинликларини чеклайдилар: *таълим олишда, ишда, малакасини оширишда, ўзининг қобилиятини амалга оширишда*.

Афсуски, болага эга бўлмаслик фақат мавжуд бўлмай, баъзилари фарзанд кўришга лаёқатли бўлганларда фарзанд орттирмай шундай ўтадиганлар сони Европа мамлакатлари оилаларида ортиб бормоқда. Бунинг сабабларини *қуйидагича изоҳлаш мумкин*: туғилишнинг камайиши, ёш оилаларнинг ота-оналаридан алоҳида яшашлари, ажралишлар сонининг ўсиб бориши сабабли бир ота ёки оналик оилалар сони ортиб бормоқда, аҳолининг соғлиғи сифати ва мамлакатда соғлиқни сақлашнинг ривожланиш даражаси экспертларнинг баҳолашлари бўйича ёмон, ноқулай экологик шароит, ахлоқсиз ҳаёт кечириш, ёмон овқатланиш, касаллиги ва бошқа ва бошқа турли хил сабабли ёши катта аҳолининг 10 — 15% соғлиғи ҳолати сабабли болага эга бўлиши мумкин эмас.

Иқтисодий ва ҳўжалик турмуш вазифалари қадимдан оила ҳар доим жамиятнинг бошланғич ҳўжалик ташкилоти бўлиб келган. Ов қилиш ва дон етиштириш, ҳўнармандчилик ва савдо оилада ҳар доим вазифалари тақсимланган бўлгани учун мавжуд бўла олган. Қадимдан аёллар бутун уй ишлари билан машғул бўлганлар, эркаклар касб-ҳўнар билан шуғулланганлар.

Илмий техник революция асрига келиб одамлар ҳаётини юмушларининг кўплари (овқат тайёрлаш, кир ювиш, уй тозалаш, кийим тикиш ва бошқалар) қисман маиший хизмат соҳасига юклатилди.

Иқтисодий вазифаси.

Оила аъзолари учун бойлик тўплаш билан боғлиқ бўлган: келин учун совғалар, куёв учун қалин, авлодларга қолдириладиган буюмлар,

тўйга, вояга етиш ёшига суғурта қилиш, пул маблағлари тўплаш. Бизнинг жамиятимизда содир бўлаётган ижтимоий иқтисодий ўзгаришлар оиланинг мол-мулк тўплаш, хусусий мулкка эга бўлиш, турар жойини хусусийлаштириш, мерос қилиб қолдириш ва шу қабилар масалаларидаги иқтисодий вазифаси янада фаоллашиб бормоқда. >

Бошланғич ижтимоийлаштириш вазифаси.

Оила — жамиятнинг бирламчи бўғини сифатида кўп асрлик анъаналар, урф-одатларга таяниб яшайди. Оила халқнинг таянчи, маънавий ва ахлоқий мерос маконидир. Оила тажрибасини анъана, урф-одатлар, маросимлар замирида ижтимоий ҳаёт тушунчаси ва қоидаларини авлоддан-авлодга ўтказиб келади. Миллий истиқлол гоёсининг куртаклари, энг аввало, оилада униб-ўсади. Бу жараёнга ота-оналар ва болаларнинг ҳамкорлиги, қариндошларнинг ўзаро ёрдами, катталарга иззат-икром кўрсатиш, болалар ҳақида ғамхўрлик қилиш каби инсоний меҳр-оқибат ришталари таъсир кўрсатади.

Оиладаги соғлом муҳит — юсак маънавий-ахлоқий ҳислатларни шакллантириш кафолатидир. Оила, мактаб ва вояга етмаганлар билан ишлаш инспекциясининг ижтимоий-педагогик имкониятлари, уларнинг қонунга бўйсунувчи фуқароларни тарбиялаш юзасидан биргаликда олиб борган ишлари вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликнинг олдини олишни таъминлайди.

Оила бола шахсининг шаклланишига фаол таъсир кўрсатадиган биринчи ва асосий ижтимоий гуруҳдир. Оила ижтимоий микро-муҳитдир ва ижтимоий таъсир кўрсатиш омилларидан биридир. У боланинг жисмоний, психик ва ижтимоий ривожланишига таъсир кўрсатади. Оиланинг вазифаси болани у дунёга келган мамлакат маданиятига ва бола табиатига мос равишда ривожланиб бориши учун уни аста-секин жамиятга кириб боришидан иборатдир.

Инсоният тўплаган ижтимоий тажрибаларига, у туғилиб ўсаётган мамлакат маданиятига, унинг маънавий-ахлоқий қоидаларига, халқ анъаналарига болани ўргатиш ота-оналарининг мажбурий вазифасидир.

Тарбиявий вазифаси.

Бошланғич ижтимоийлаштириш жараёнида болани оилада тарбиялаш муҳим аҳамиятга эга бўлади. Ота-оналар боланинг биринчи тарбиячилари бўлганлар ва шундай бўлиб қоладилар. Болани оилада тарбиялаш мураккаб ижтимоий педагогик жараёндир. Оиладаги шароит ва муҳит бола шахси шаклланишига таъсир кўрсатади. Ота ва она ўз боласини ардоқлайди, эркалайди,

ташвишини қилади, ҳаёт ташвиш ва қийинчиликларидан асрайди. Ота-оналарнинг шахсий ибратлари бола тарбиясига таъсир кўрсатишнинг муҳим воситасидир. Унинг тарбиявий аҳамияти боланинг тақлид этишга қизиқиши, ҳавас қилишга асосланган. Билим ва тажрибаларга эга бўлмай, бола катталарнинг қилганларини такрорлайди, уларнинг ҳаракатларига тақлид қилади. Баъзан боланинг оилада олган тажрибаси боланинг атроф-дунёга, одамларга нисбатан ягона ўлчов белгиси бўлиб қолади. Тўғри, баъзан оилаларда ота-оналари бемор бўлганида, бузуқ ҳаёт кечирганларида, педагогик маданиятга эга бўлмаганларида ва шу қабиларда тарбия бузилиши мумкин. Албатта, бола шахси тарбиясига шунчаки ўзининг борлиги билан таъсир кўрсатмайди, балки қулай маънавий-психологик муҳити, унинг аъзолари ўртасидаги соғлом муносабатлар билан таъсир кўрсатади.

Рекреатив ва психотерапевтик вазифаси.

Рекреатив функцияси-ўзаро жисмоний, моддий, маънавий ва психологик ёрдам кўрсатиш, бир-бирининг саломатлигини мустаҳкамлаш, оила аъзоларининг дам олишини ташкил этишдир. Бунинг мазмуни оилада инсон ўзини тўла ҳимояланган деб ҳис этадики, тўла қабул қилинган унинг мавқеи, ташқи кўриниши, ҳаётдаги муваффақиятларидан, моддий аҳволдан қатъи назар, оила уни қабул қиладиган бошпана бўлишидан иборат. «*Менинг уйим—менинг қасрим*» ибораси соғлом, тинч оила-дунёдаги ҳамма нотинчликлардан вақтинчалик бўлса ҳам яширинишга, дам олиб ўз кучларини тўплаб олишга энг ишончли ва энг яхши бошпана деган маънони яхши ифода этиб беради.

Хотин эрнинг (ҳокимининг) ҳамма камситишлар ва таҳқирликларига индамай чидаб келган анъанавий модел энди ўтмишда қолиб кетмоқда. Кўпчилик аёллар ишга борадилар ва уйга чарчаб, толиқиб қайтадилар. Оилавий шароитда яқинлари, болалари билан бўлган муносабатларда кучлари анча яхши тикланади.

Оиланинг ижтимоий мақоми ва унинг турлари.

Оила яхлит системали ташкилотдир. Ҳозирги замонда оила олдида турган муаммолардан бири — оиланинг жамиятда мослашишидир (адапто-мослашиш), яъни оиланинг замонавий муҳитда (жамиятда) ҳаёт шароитларига мослашиши ҳисобланади. Мослашиш жараёнининг асосий характеристикаси бўлиб, ижтимоий мақоми иштирок этади, яъни оиланинг жамиятда мослашиш жараёнидаги ҳолати. Оиланинг ижтимоий мақомини аниқлаш учун унинг бир қатор — тузилиши, функционал

характеристикаларини ҳамда оила аъзоларининг индивидуал хусусиятларини билиш керак.

Оиланинг тузилиши характеристикалари.

Никоҳли шерикларнинг мавжудлиги (тўла, расман тўла, тўла эмас);

Оиланинг ҳаётӣй цикли (босқичи — ёш, етук, қари);

Никоҳ тузиш тартиби (биринчи, такрорӣй.....);

Оиладаги авлодлар сони (битта ёки бир неча авлодлар);

Болалар сони (кўп болали ва кам болали...);

Оила аъзоларининг индивидуал хусусиятлари.

Буларга ижтимоӣй-демографик, физиологик, психологик, оиладаги катта аъзоларнинг патологик одатлари киради, ҳамда боланинг характеристикалари киради: ёши, бола ёшига муносиб нутқи ривожланганлиги, жисмонӣй психологик ривожланиш даражаси; унинг қизиқишлари ва қобилиятлари; у борадиган таълим ташкилотлари, муносабат ва ўқитиш муваффақиятлари: ўзини тутишидаги четлашишлар, патологик одатлари, нутқӣй ва психик бузилишлар мавжудлиги.

Оила аъзоларининг индивидуал хусусиятлари, унинг тузилиши ва функционал кўрсаткичлари билан биргаликда комплекс характеристикаларини ташкил этади *оила статуси* (лотинчадан статус-ҳолати ва вазияти).

Оиланинг ижтимоӣй мослашув бирлигини ташкил этувчиси — оиланинг моддий аҳволи.

Оиланинг моддий фаровонлиги, унинг таъминланганлиги бир неча миқдорли ва сифатли кўрсаткичлар билан баҳоланади. Булар оиланинг даромад даражаси, унинг ҳаётӣй шароитлари, мол-мулкининг мавжудлиги (яъни оила эга бўлган буюмлар) ҳамда унинг аъзоларининг ижтимоӣй-демографик хусусиятларидан иборат, бу оиланинг ижтимоӣй-иқтисодӣй мавқеини ташкил этади. Оиланинг даромадлари даражаси, ҳамда турар жойи шароитлари белгиланган нормадан паст бўлса (тирикчилик минимуми ва бошқалар) бунинг оқибатида оила энг керакли ҳисобланган егулик, кийим-кечак, турар жойи учун ҳақ тўлаш талабларини қондира олмайди, бунда оила камбағал ҳисобланади ва унинг ижтимоӣй-иқтисодӣй статуси (мақоми) паст ҳисобланади. Агар оиланинг моддий таъминланиши ижтимоӣй нормалар минимумига мос келса, яъни агарда онгли ҳаёт кечириш учун асосӣй тартибларни қондира олса, лекин моддий маблағи дам олиш, таълим ва бошқа талабларни қондиришга етмаса, унда бундай оила кам таъминланган ҳисобланади. Даромад ва яшаш

даражаси юқори бўлиб (ижтимоий нормадан икки баробар кўп ва ундан ортиқ) фақатгина яшашнинг асосий талабларини қондирибгина қолмай, яна турли хил хизматлардан фойдаланиш имконияти бўлса, бу оила моддий таъминланган ҳисобланади, юқори ижтимоий-иқтисодий мавқега эга бўлади. Оиланинг ижтимоий мослашиши иккинчи ташкил этувчиси унинг психологик муҳити-оила-аъзолари кайфияти уларнинг ҳаётий кечинмалари, бир —бирига муносабати, бошқа одамларга, ишга, атрофдаги ходимларга қарашлари натижаси сифатида юзага келадиган барқарор, мустаҳкам эмоционал кайфиятдир. Оиланинг психологик кайфияти ҳолатини баҳолаш учун эр-хотинлар ўртасидаги, болалар ва ота-оналар ва яқин қариндошлари ўртасидаги ўзаро муносабатларни ҳисобга олиш керак бўлади.

Оиланинг психологик кайфияти ҳолати кўрсаткичлари *қуйидагилар ҳисобланади*: эмоционал эркинлиги даражаси, ҳавотирланиш даражаси, бир-бирини тушуниш, ҳурмат қилиш.

Ҳозирги кунда кундалик нутқда ва назарий тадқиқотларда икки тушунча кенг қўлланилади. *Етим* (ҳеч кими йўқлик) ва *ижтимоий етим* (ижтимоий ҳеч кими йўқлик). *Етим болалар* — бу 18 ёшгача бўлган ота-оналари ёки биронтаси вафот этган шахслардир. *Ижтимоий етим* — бу биологик ота-оналари бор бола, лекин улар қандайдир сабабга кўра бола тарбияси билан шуғулланмайдилар ва унга ғамхўрлик кўрсатмайдилар. Бундай ҳолларда бу болаларга ғамхўрлик қилиш вазифасини жамият ва давлат ўз зиммасига олади. Шундай қилиб ота-оналари қаровсиз қолган болалар категорияларига *қуйидагилар кирадилар*:

- Ота-оналари вафот этган;
- Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум этилган;
- Ота-оналик ҳуқуқлари чегараланган;
- Номанум, дараксиз, йўқ ҳисобланган;
- Ишга (меҳнатга) яроқсиз (носоголом, иш қобилияти чекланган);
- Жазони ижро этиш колонияларида жазо олаётган;
- Жиноят қилганликда айбланиш ва қамоққа олинган;
- Болаларни тарбиялашдан бош тортган;
- Бола вақтинча жойлаштирилган даволаш ижтимоий ташкилотларидан болани олиб кетишдан бош тортганлар.

Васийлик ва қарамоғига олиш — етим болаларни ва ота-оналари қаровисиз қолган болаларни боқиш, тарбиялаш, таълим бериш ва уларнинг **ҳуқуқ** ва қизиқишларини ҳимоя қилиш учун жойлаштириш шаклидир.

Васийлик 14 ёшга етмаган болалар устидан ўрнатилади, қарамоғига олиш 14 ёшдан 18 ёшгача болалар устидан ўрнатилади.

Етимлик — жамият олдида турган жуда жиддий муаммоларидан биридир. Ота-онасини йўқотган бола — бу алоҳида, жуда ҳам фожиали дунёдир, ота ва оналик бўлиш эҳтиёжи боланинг энг кучли талабларидан биридир.

Ижтимоий етимлик бугунги кунда кўплаб ривожланган ва ривожланаётган давлатлар учун хосдир. *Масалан:* Америкалик тадқиқодчилар бутун дунё бўйича касалхоналар, тугруқхоналар, ижтимоий муассасалар ташлаб кетилган чақалоқлар билан тўлиб кетганлигини айтадилар. Уларни турлича «Воз кечилган болалар», «Давлат болалари», «Ташлаб кетиш учун туғилганлар» ҳам деб атайдилар.

БМТ халқаро экспертларининг маълумотлари бўйича ғарбий ва шарқий Европа мамлакатларида ташлаб кетилган болалар сони кескин ошгани кўрсатилади. Ривожланаётган мамлакатларда ҳам бундай болалар сони ортиб бормоқда.

Болаларга муҳаббат уларга эътиборли бўлиш Ўзбекистон халқига қадимдан одат бўлиб келган. Ўзбекистон Республикаси Президенти *И. А. Каримов* бу хусусда шундай дейди: *«Инсонпарварлик — бу ўзбек халқининг миллий руҳи, ажралмас белгисидир. Бағритошлик ва зулм унга ётдир... Бугунги кунда ҳам ўзбек оиласи — эзгулик ва ҳаёли болаларга муҳаббат, катталарни ҳурмат қилиш, яқинларига нисбатан ва бировларнинг дардига ҳам-ташвишига ғамхўр, меҳрибонлик тимсолидир».*

Ўзбек халқи энг яхши шарқона анъналарига амал қилиб ҳар доим меҳмондўст ва дўстона муносабатда бўлган, уруш қурбонларини асраб бошпана берган ва уларга ғамхўрлик қилганлар, фарзандларини ўзларининг тарбиясига олганлар (1941-1945 йил) 15 та етим қолган болани асраб олган Шомаҳмудовлар оиласини эслаш кифоя. Уруш бошланганига Шомаҳмудовлар — Шомаҳмуд ва унинг рафиқаси Баҳри Акромова артелда теримчи бўлиб ишлаганлар. 1966 йили зилзила оқибатида бошпанасиз қолганларнинг болаларини ҳам ўз оиласига қабул қилдилар. Шомаҳмудов «Ҳурмат белгиси» ордени, Баҳри Акромова «Қаҳрамон она» ордени билан мукофотланганлар. Улар Раҳмат Файзийнинг «Ҳазрати инсон» романининг асосий қаҳрамонларидир.

Болалик. Ҳозирги замон шароитида болаларни ҳимоя қилиш.

Болалик. Ҳозирги замон шароитида болаларни ҳимоя қилиш. Болалик. Етимлик... жамият етимлиги, қочоқ болалар. Ота-она зулмидан азоб чекувчи болалар, ногирон болалар.

Болалик, катта одамнинг ҳаётида бу ривожланиш жараёни, болаликда нима қўйилган бўлса катта одамнинг оёққа туришида шу асос бўлади. Боланинг ўсиши асослари шу билан характерланадики, ҳар бир этапда бошқа физик етишиш бўлиб ўтади, аниқ билиш, сезиш, ривожланиш, жамият ҳаётининг тажрибаси.

Ўсиш билан биргаликда боланинг жамиятдаги ўрни аниқланиб боради, қайсики бу жараён аввалига оилада белгиланади. Шунинг учун оиланинг жамият олдидаги жавобгарлиги катта. Болалар ўлимининг ошиши туғилишнинг қисқариши, ногирон болалар сонининг ўсиши, аҳоли ҳаёт тарзининг пасайиши, болаларнинг маънавий, физик, руҳий соғлиғида намоён бўлади.

Илмнинг кризисга учраши, молиявий етишмовчилик педагог кадрларнинг етишмаслигига сабаб бўлади, мактабнинг жамият тараққиётидан узилишига олиб келади. Бу ўсиб келаётган авлодни ўқитиш ва тарбиясида кўринади. Энг аввало ҳозирги замон шароитида болаларни ҳимоя қилиш тажрибасини кўриб чиқишдан олдин «болалик» тушунчасида тўхталмоқчиман. «Болалик» тушунчаси кўриб чиқишни талаб этади. Бунинг учун «Мактабга олти ёшдан» китобига мурожаат қилиш керак. Ажойиб замонавий педагог **С. Александрович**нинг ушбу китобига (унинг номи ҳар бир ўқитувчига таниш), унинг тажрибаси, ўқитиш ва тарбиялаш усули, ўрганиш ва андоза усули — олим предмети бўлди. Болалик асосининг изоҳи тарбияда, қарама-қаршилик жамияти учун педагогика зарур.

Бола ҳақида бизнинг гамхўрлигимиз педагогик тушунчада шуни изоҳлайдики, бола билан яхши муомалада эканимизни у сезса, биз унга худди катталардек, эътибор берсак ва бунга ишонсак, яъни муҳим ишларни топширсак, улар билан ҳисоблашсак, унга катта бўлаётганини сездирсак. Тарбиянинг вазифаси, болаларга катта бўлишда ёрдам бериш, энг кичик ҳаракатини қўллаб қувватлашдир. Фақат шундай қилиб унга ҳақиқий болаликни бериш мумкин. Унинг қувончи ва тасавури — болаликнинг фақат ўйинчоқ билангина унинг талабини қондиришимиз эмас, ҳаётда ўз ўрнини топиши, ўз ёрқин келажагига яқинлашишида. Шундай ўйинчоқлар олишадики, гўёки уларни катталар дунёсига олиб кирадиган. Бу саргузаштларга

тўла қийинчилик ва фаолиятни енгиш, келажакка интилиш бу бизнинг болаларимизнинг — ҳақиқий болалигидир.

Тарбияда келишмовчиликнинг келиб чиқиши ҳақида.

Катталар ва болалар орасидаги келишмовчилик, тарбиячининг ва тарбия олувчининг орасидаги келишмовчиликлардир.

Бу қўпол одатларга ошкора ўтиш мумкин, баъзан яширин ҳам ўтади, ёки тез сўнади, *келишмовчиликнинг бартараф этилиши катталардан талаб қилинади.*

Оила ва унинг вазифалари;

Оиланинг ижтимоий мавқеи ва унинг турлари;

Оилага ижтимоий педагогик ёрдам шакллари.

«Васийлик қилиш» ва «ғамхўрлик қилиш» (опека, попечительство — васийлик) тушунчалари моқияти;

Ғамхўрлик қилиш ва васийлик қилишга муҳтож болалар тоифалари;

Асраб олган оила билан ижтимоий педагогик фаолият.

Савол ва топшириқлар:

Оила ва унинг асосий вазифалари.

Оиланинг тузилиши характеристикалари.

Оиланинг ижтимоий мақоми ва унинг турлари.

ТЕСТ топшириқлари:

1. *Ижтимоий педагогика нима билан шугулланади?*
А) Социал яъни, жамият тарбияси билан;
Б) Оила тарбияси билан;
В) Аҳоли тарбияси билан.
2. *Ижтимоий педагогика мақсадларига нима киради?*
А) Қарияларга ёрдам;
Б) Ногиронларга ёрдам;
В) Жавоблар тўғри.
3. *«Социум» сўзи қайси тилдан олинган?*
А) Немис; Б) Лотин; В) Француз.
4. *Ижтимоий педагогика нечанчи йилдан бошлаб педагогика ва психология факультетида ўқитилиб келинмоқда?*
А) 2002 йилдан; Б) 2003 йилдан; В) 2000 йилдан.
5. *Ижтимоий педагогика қайси фанлар заминидан вужудга келган?*
А) Психология; Б) Социология, фалсафа; В) Мантиқ.
6. *Педагогик адабиётларда биринчи бор «Этна педагогика» терминини ишлатган олим.*
А) В. А. Сухомлинийский; Б) Г. Н. Вольков; В) Ушинский.
7. *Нечанчи асрда ижтимоий педагогика мустақил фан сифатида ажралиб чиққан?*
А) XVII асрда; Б) XVIII асрда; В) XIX асрда.
8. *«Ижтимоий педагогика» термини ким томонидан ва нечанчи йилда тарбия ҳақидаги очиқ илмий мунозарага киритилган?*
А) 1850 й. Я. Коменский; Б) 1844 й. Магер; В) 1844 й. Дистерверк.
9. *Педагогик фаолият — бу...*
А) Педагогик тарбия беришга йўналтирилган фаолият;
Б) Ижтимоий-маданий тажрибани беришга йўналтирилган касбий фаолият;
В) Таълим ва тарбия орқали ижтимоий-маданий тажрибани беришга йўналтирилган касбий фаолият.
10. *Ижтимоий институтга нима киради?*
А) Оила, Таълим; Б) Маданият, Дин; В) Ҳамма жавоб тўғри.
11. *Чет элда ижтимоий педагогика фанини ривожланишига кимлар ҳисса қўшган?*
А) К. Д. Ушинский, Адольф Дистерверк;
Б) Раул Натаро Песталоцци;
В) Ҳамма жавоб тўғри.

12. *Ким томонидан биринчи марта ижтимоий педагогика терминини қўллаш ғояси илгари сурилди?*
 А) Макаренко; Б) Адольф Дистерверк; В) Магер.
13. *Ижтимоий педагогика фаолиятининг мақсади нимадан иборат?*
 А) Болаларга тарбия бериш;
 Б) Бола ижтимоийлашувига ёрдам берувчи касбий фаолиятга йўналтириш;
 В) Болалар шахсини ривожлантириш фаолияти.
14. *Ижтимоий педагогика принципларига нималар киради?*
 А) Тарбиянинг табиатга уйғунлиги принципи;
 Б) Маданият билан уйғунлиги ва инсонпарварлик принципи;
 В) Ҳамма жавоб тўғри.
15. *Болага ижтимоий анъаналар, қадриятларни ўзлаштиришни нима орқали ўргатиш мумкин?*
 А) Ўйин; Б) Меҳнат; В) Ўқиш.
16. *Халқ педагогикаси деганда нима назарда тутилади?*
 А) Халқ оғзаки ижодиёти; Б) Мақоллар; В) Қўшиқлар.
17. *Ижтимоий педагогиканинг тамойили қайси матнда тўғри кўрсатилган?*
 А) Жамиятни ўрганиш;
 Б) Ўқувчилар онгини ўстириш;
 В) Маданиятга мувофиқлиги.
18. *Ижтимоий педагогиканинг табиатга мувофиқлик тамойили қайси олим томонидан ишлаб чиқилган?*
 А) Коменский; Б) Ушинский; В) Белинский.
19. *Ижтимоий педагогиканинг қайси тамойили Адольф Дистерверг томонидан илгари сурилган?*
 А) Инсонпарварлик тамойили;
 Б) Табиатга мувофиқлик;
 В) Маданиятга мувофиқлик.
20. *Ижтимоий педагогика яна қандай ном билан аталади?*
 А) Жамият тарбияси;
 Б) Ижтимоий тарбия;
 В) Тарбия назарияси.
21. *Ижтимоий педагогиканинг ривожланиши нечанчи асрдан бошлаб ўрганилган?*
 А) VII – VI асрдан; Б) VI – V асрдан; В) VIII – IX асрдан.
22. *Ижтимоий педагогиканинг асосий тамойиллари нечта?*
 А) 1 та; Б) 2 та; В) 3 та.
23. *Ижтимоий педагогика қандай фанлар билан алоқадор?*
 А) Мантиқ, психология, биология, тарих;

- Б) Социология, фалсафа, мантиқ, математика;
В) Социология, психология, фалсафа, педагогика.

24. *Ўзбекистон республикасининг миллий тарихий турмуш тарзи, урф-одатлари ва хусусиятларидан келиб чиқиб бу йўлни босиб ўтиш учун нечта асосий тамойилларни танлади?*

- А) 2 та; Б) 3 та; В) 5 та.

25. *Шахснинг пайдо бўлиши унинг жамиятдаги ўрни ва моҳияти каби муаммоларни биринчилардан бўлиб ўрганган киши?*

- А) Герадот; Б) Конфуций; В) Адольф Дистерверг.

26. *Ўрта Осиёда сиғиниш зардуштийлик дини пайдо бўлгангача мавжуд бўлган деган фикрни қайси тарихчи айтган?*

- А) Герадот; Б) Конфуций; В) Адольф Дистерверг.

27. *Авестода асосий ғояси ахлоқий меъёрлар асоси бўлган олтин уклик қайсилар?*

- А) Яхши фикр, яхши ном, яхшилик;
Б) Яхши сўз, яхши ном, яхши амал;
В) Яхши фикр, яхши сўз, яхши амал.

28. *Абу Наср Форобий фалсафада кимдан кейин иккинчи муаллим ҳисобланади?*

- А) Арастудан; Б) Конфуций; В) Герадот.

29. *«Оналар мактаби» асарининг муаллифи ким?*

- А) А. Пушкин; Б) Л. Толстой; В) Пестолоцци.

30. *«Буюк дидактика» асари муаллифи ким?*

- А) Толстой; Б) Ушинский; В) Ян Амон Коменский.

31. *Эрамиздан аввалги нечанчи асрларда Ўрта Осиё ҳудудида жаҳон динлари орасида энг қадимги дин, зардуштийлик дини ҳукмронлик қилган?*

- А) 7-4 асрларда; Б) 7-8 асрларда; В) 6-4 асрларда.

32. *Абу Наср Форобий нечанчи йилларда ижод қилган?*

- А) 875-930 Б) 890-973 В) 873-930

33. *«Зинокорлар 14 та ариққа кўприк солиб бериш билан ўз гуноҳларини ювиши мумкин бўлган», бу жумла қайси китобдан келтирилган?*

- А) Фозил одамлар шаҳри; Б) Қобуснома; В) Авесто.

34. *Ижтимоий педагогика ўз номига кўра қандай маънони англатади?*

- А) Оила билан шуғулланиш;
Б) Жамоа билан шуғулланиш;
В) Бола тарбияси билан шуғулланиш.

35. *Ижтимоий педагогикани объекти қайси қаторда берилган?*

- А) Ижтимоий жараён;
Б) Ижтимоий, тарбиявий, ҳаётий жараён;
В) Тарбия муаммолари.

36. *Ижтимоий педагогика фани нечанчи йилдан ва қайси факультетларда ўқитила бошланди?*

- А) 2003 йилдан Педагогика ва психология факультетларида;
- Б) 2001 йилдан Бошланғич таълим ва дефектология факультетларида;
- В) 2002 йилдан Педагогика ва психология факультетларида.

37. *Ижтимоий институтлар берилган қаторни курсатинг?*

- А) Оила, таълим, дин, маданият, турли хил ташкилотлар;
- Б) Нодавлат ҳукуматга қарашли бўлмаган хайрия жамғармалари;
- В) Олийгоҳлар.

38. *Ижтимоий педагогика назаридаги «огир гуруҳлар»га қимлар қиради?*

- А) Безори ёшлар, жинсий гуруҳ аъзолари;
- Б) Наркоманлар, қамоқда ўтирганлар;
- В) Барча жавоблар тўғри.

39. *Миллий қадриятларга нималар қиради?*

- А) Ватан тарихи, она-тили ва адабиёт;
- Б) Халқ санъати, миллий маданияти, маросимлари, анъаналари;
- В) Барча жавоблар тўғри.

40. *Ижтимоий педагогиканинг асосий вазифаси нима?*

- А) Инсонларда инсонийлик, ватанпарварлик, ижтимоий фаоллик, масъулиятилик фазилатларини шакллантириш;
- Б) Ижтимоий тарбия муаммоларини ўрганиш;
- В) Шахснинг ижтимоийлашув жараёнини кузатиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. **Каримов И. А.** «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида» хавфсизликка тақдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолотлари. Тошкент. 1997 й.

2. **Бегматов А., Қурбонов М.** «Ижтимоий педагогиканинг долзарб масалалари» Т., ОПИ нашри. 1998 й.

3. **М. Гологузова.** «Социальная педагогика», Москва, 2004 йил.

4. **Р. Мавлонова, О. Тўраева, К. Холиқбердиев.** «Педагогика» Тошкент, 2002 йил.

5. **Мудрик А. В.** Введение в социальную педагогику. М., 1997 йил.

6. **Р. А. Убайдуллаева, М. Б. Бекмуродов, О. Б. Отамирзаев.** Социология, Тошкент-2002.

7. **Мудрик А. В.** Социальная педагогика. М., 1997 йил.

8. **Ш. Қурбонов, Е. Сейтхалилов.** «Миллий истиқлол гоёсини шакллантиришда ташкилий услубий ёндошишлар. Тошкент 2002 й.

9. **М. Қуронов, З. Қурбонниёзова.** «Ижтимоий педагогика» Маъруза матн. Низомий номидаги ТДПУ, 2003 йил.

МУНДАРИЖА

Ижтимоий педагогика фани ҳақида умумий маълумот	3
Ижтимоий педагогика фанининг ривожланиши — давр талаби	3
Маънавий-маърифий талбирлар — жамиятда фуқароларнинг онгини юксалтириш ва ижтимоийлаштиришнинг асоси сифатида	6
Ижтимоий педагогика фанининг мақсади ва вазифалари	11
Ижтимоий педагогиканинг амалий вазифалари	11
Ижтимоий педагогика функциялари	13
Ижтимоий педагогика ижтимоий фалсафанинг таркибий қисми сифатида	17
Ижтимоий фалсафа ва ижтимоий педагогика алоқасидаги умумийлик	19
Замонавий таълим тизими, унинг ижтимоий функциялари ва муаммолари	22
Бола шахси, унинг ривожланиши ва муҳитга боғлиқлиги	25
Шахс ривожланиши	35
Ўзбекистон ва чет элда ижтимоий педагогика фанининг ривожланиш тарихи	38
Ижтимоий педагогика методлари	53
Рағбатлантириш ва жазолаш	57
Ижтимоий педагог ва унинг касбий сифати	61
Ижтимоий педагогик фаолият	63
Ижтимоий педагог ҳуқуқлари	69
Халқ педагогикаси ва оммавий тарбиянинг замонавий шароитдаги ҳолати	73
Халқ педагогикасида оила, болалар ва ота-оналар муаммолари	78
Таълим социологияси	90
Тарбия социологияси	95
Тарбияси «қийин» бола. Бундай болалар билан олиб бориладиган ижтимоий педагогик фаолият мазмуни	99
Одоб-ахлоқ — ҳаётий меъёрлар сифатида. Ижтимоий педагогикада меъёрлардан чекиниш — оғиш тушунчаси	111
Девияция ва унинг турлари	115
Ижтимоий педагогнинг реабилитацион хизмати модели ва механизми	119
Оила ижтимоий жамиятнинг бир бўлаги эканлиги	124
Болалик. Ҳозирги замон шароитида болаларни ҳимоя қилиш	137
Тест топшириқлари	139
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	142

74.00
M13

Мавлонова Р.А.

Ижтимоий педагогика/ Р.А.Мавлонова; Н.Ҳ.Воҳидова. —
Т.: Istiqlol, 2009. — 144 б. — Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.:
142-б.

Н. Воҳидова Н.Ҳ.

ББК 74.00я73

Мавлонова Раҳима Адураззоқовна,
Воҳидова Норношшахон Ҳабибуллаевна

ИЖТИМОЙ ПЕДАГОГИКА

Муҳаррир А. Сувонов
Мусаввир Т. Қаноатов
Саҳифаловчи С. Пулатов

Босишга руҳсанг этилди 04.02.2009 й. Бичими 60×84 1/16.
Босма таъбири 9,0. Адади 500 нусха.

«Истиқлол» нашриёти. Тошкент ш., Навоий кўчаси, 30.

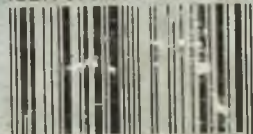
XI «Раззоқов О.Д.» боёмахонасида chop этилди. Навоий кўчаси, 30.
Буюртма № 216.

6000.

2

«ИСТИҚЛОЛ»

ISBN 978-9943-238-55-5

9 789943 338555